

Bourdieu-studier III

Alternative handlings-, kultur- og
socialisationsteorier ved:

Norbert Elias,
Melford E. Spiro,
Elinor Ochs & Bambi B. Schieffelin,
Georg Henrik von Wright

Staf Callewaert

Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik
Københavns Universitet Amager, 1999

Bourdieu-studier III. Alternative handlings-, kultur- og socialisationsteorier ved: Norbert Elias, Melford E. Spiro, Elinor Ochs & Bambi B. Schieffelin, Georg Henrik von Wright

Copyright:

Staf Callewaert 1999

Redaktion, bibliografiske noter og fodnoter:

Cand.mag. Morten Nørholm

Udgivet af:

Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik,
Københavns Universitet Amager 1999.

Trykt på Københavns Universitet Amager af:

KopiService

Printed in Denmark 1999

ISBN 87-89269-40-3

Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik
Københavns Universitet Amager
Njalsgade 80, 2300 København S
Tlf.: 35 32 88 69

Indhold

Forord	7
Tidligere udgivelser	10
Om Norbert Elias' civilisationsteori og socialisationsteori	11
I. Elias' teori om opkomsten af det moderne samfund.....	13
I.1 Indledning.....	13
I.2 Problemstilling	15
I.3 Er socialisationsmekanismen den samme i primitive samfund som i moderne samfund?	23
I.4 Norbert Elias i resume	40
II. De sociologiske, psykologiske og psyko- dynamiske aspekter af socialisationen og socialisationsteorien.....	44
Melford E. Spiro	55
I. Indledning.....	57
II. Analysen i Spiros artikel.....	61
Elinor Ochs & Bambi B. Schieffelin	81

Fejl! Ukendt argument for parameter.

I. Indledning.....	83
<i>USA</i>	90
<i>Ny Guinea</i>	92
<i>Samoa</i>	96

Om Georg Henrik von Wrights analyse af den praktiske fornuft og den fornuftige handling	99

I. Analysen i von Wright, G.H. (1983): <i>Practical Reason. Philosophical Papers</i> <i>Volume I.</i> Cornell University Press, Ithaca, New York.....	101
I.1 Indledning.....	101
I.2 Første artikel: "Determinism and the Study of Man" (i von Wrights <i>Practical reason</i> , pp. 35-52)	108
<i>I</i>	108
<i>II</i>	114
<i>IV</i>	117
<i>V</i>	118
<i>VII</i>	122
<i>VIII, IX, X, XI</i>	132
I.3 Anden artikel: "Explanation and Under- standing of Action" (i von Wrights <i>Practical reason</i> , pp. 53-66).....	134
<i>I</i>	134
<i>II</i>	134
<i>III</i>	134
<i>IV</i>	135
<i>V</i>	135
<i>VI</i>	136
<i>VII</i>	136
<i>VIII</i>	136

Fejl! Ukendt argument for parameter.

<i>IX</i>	136
<i>X</i>	136
<i>XI</i>	137
II. I bogen <i>Explanation and understanding</i> fra 1971, ifølge Göran Lindes præsentation.....	138
III. Diskussionen i Apel, K-O. (1979): <i>Die Erklären-Verstehen-Kontroverse</i>	165

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Forord

Dette tredje bind i rækken af *Bourdieu-studier* kræver mere end de andre et ord med på vejen.

Arbejdet med pædagogik respektive opdragelsesvidenskab, for nu at benytte Émile Durkheims terminologi, er mit daglige brød. I forskeruddannelsens *Bourdieu-programmet* på Det Humanistiske Fakultet er horisonten bredere eller, om man vil, mere grundlæggende: det handler om at arbejde med at finde en videnskabsteoretisk, metodisk og teoretisk afklaring for mange projekter i mange discipliner med udgangspunkt hos Bourdieu.

Centrale temaer for vort arbejde og for tidligere publikationer omkring Bourdieu har været praktikteorien, socialisationsteorien, kulturteorien, sprogteorien. Bourdieus arbejder kræver så meget af én alene for at man kan erobre dem og anvende dem i empirisk-teoretiske ph.d.-projekter som nu begynder at blive færdige og publiceret, at der ikke er lige så megen tid og energi til kritisk at analysere forfatterskabet eller til at jævnføre det med andre forfatterskaber. Men så har man i det mindste undgået det værste, alene at kommentere forfatterskabet i stedet for at bruge det.

At konfrontere Bourdieu med andre forfatterskaber om disse centrale temaer er målet med denne *Bourdieu-studier III* som derfor egentlig er studier i Georg Henrik von Wrights teori om den praktiske fornuft, studier i Norbert Elias' socialisationsteori bag hans civilisationsteori, studier

Fejl! Ukendt argument for parameter.

i Melford E. Spiros kulturteori og studier i Bambi B. Schieffelin's sproglæringsteori. Under alle omstændigheder har jeg forsøgt to ting: at inddrage andre bidrag som i mine øjne kompletterer Bourdieu eftersom de egentlig tænker ud fra andre udgangspunkter og tager aspekter op som ikke på samme måde findes hos Bourdieu, og på en mild og forsigtig måde at stille kritiske spørgsmål til disse forfatterskaber og til den måde de bliver anvendt på, med udgangspunkt i Bourdieus måde at behandle modsvarende problemer på. Jeg tænker da især på den måde mine kolleger Sverker Lindblad og Ingrid Heyman og deres forskermiljø har benyttet sig af von Wrights handlingsteori. De har anvendt von Wright m.h.p. at underbygge en kreativ subjektivismen både i det pædagogiske arbejde og i forskningen som man kan nære betænkelighed overfor, selvom der har udviklet sig en mere bestandig og for *Bourdieu-programmet* meget frugtbar dialog med dette Uppsala-miljø på mange forskellige felter, fra Bourdieu over sygeplejevidenskab til skolen i Afrika. Det sidste gælder desuden især *Nätverket för studier av skolan i utvecklingsländer* ved Institutionen för Lärarutbildning under ledelse af professor Donald Broady og Mikael Palme, som vi også har studierne af Bourdieu til fælles med.

I forbindelse med denne udgivelse vil jeg takke professor Sverker Lindblad, Pedagogiske Institutionen, Umeå Universitet for diskussionen omkring von Wright; Elias har jeg diskuteret med lektor Lars Jakob Muschinsky. Som sædvanlig vil jeg også takke cand.mag. Morten Nørholm, som har været min assistent siden november 1995, for redigeringen af mine tekster. Dette arbejde bliver indtil videre det sidste han medvirker ved; hans arbejdsmarkedsfinansierede ansættelse ved instituttet, som har været en af

Fejl! Ukendt argument for parameter.

betingelserne for udgivelsen af de tre bind *Bourdieu-studier*, udløber i maj 1999.

Jeg står i stor taknemmelighedsgæld til den store gruppe af ph.d.-studerende fra mange universiteter og fag som deltager i *Bourdieu-programmet* i København, og den gruppe ph.d.-studerende som ph.d. Karin Anna Petersen har samlet på Viborg Sygeplejeskole som ansats til et Videnscenter for de Mellemlange Videregående Uddannelser i Viborg Amt. Det er samarbejdet med dem som holder modet oppe når man bruger sit liv på noget så usandsynligt som videnskaben i en tid og når man har nået en alder som hver dag gør det vanskeligere ikke at stemme i med Simeon i Templet når han synger den sang som også klosterfolket synger når aftenen lægger sig over huset: "*Nunc dimittes servum tuum Domine secundum verbum tuum in pace*".

Staf Callewaert
april 1999

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Tidligere udgivelser

Af Staf Callewaert er fra Institut for Pædagogik eller fra Institut for Pædagogik, Filosofi, Pædagogik og Retorik tidligere udgivet:

1987: *Om Foucault og postmodernisme-diskussionen*

1997: *Psykoanalyse og pædagogik*

1997: *Bourdieu-studier*

1998: *Society, education and curriculum*

1998: *Til kritikken af den pædagogiske teori*

1998: *Bourdieu-studier II*

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Om Norbert Elias'
civilisationsteori og
socialisationsteori

Om Norbert Elias' civilisationsteori og socialisationsteori

Staf Callewaert

I. Elias' teori om opkomsten af det moderne samfund¹

I.1 Indledning

Elias har udarbejdet en forklaring på overgangen fra tidlige samfund i Vesteuropa til vort nuværende samfund.

Hvis man yderst forenklet skal sammenfatte denne teori, går den ud på at der er en overgang fra affektkontrol gennem ydre instanser til affektkontrol gennem internaliserede instanser. Altså, forandringen består i en forandring af den sociale personlighedsstruktur. Meget af Elias' arbejde har siden bestået i at beskrive de økologiske, økonomiske, politiske, sociale og kulturelle faktorer som i samspil har "forårsaget" denne forandring i den sociale per-

¹ En fin, generel karakteristik af Norbert Elias' sociologi findes i Olofsson, G. (1996): "Norbert Elias". In: Andersen, H. & L.B. Kaspersen (eds.): *Klassisk og moderne samfundsteori*. Hans Reitzels Forlag, København, pp. 381-396.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

sonlighedsstruktur.

De perioder og sociale grupper Elias koncentrerer sig om, er det feudale riddersamfund, hoffet hos enevoldsfyrsterne, opkomsten af et selvstændigt borgerskab og den bevægelse som går mod vort nutidige samfund hvor mange af disse træk så at sige har generaliseret sig til alle dele af samfundet. Desuden er han meget optaget af ligheder og forskelle mellem udviklingen i Tyskland på den ene side og i England og Frankrig på den anden.

Man kan også sige at det der skal forklares, det som står i fokus, er det man populært kunne kalde for sædernes historie. Det der føres på tale som forklarende faktorer, er blandt andet opkomsten af en centraliseret statsmagt med monopol på fysisk vold og beskatning, og opkomsten af et separat civilt samfund med større sociale netværk, såvel ekstensivt som intensivt.

For Elias betinger sædernes udvikling og disse social-økonomisk-politiske strukturforandringer hverandre.

Det jeg har villet tage op her, er i og for sig et detailspørgsmål som dog virker som om det kan være et nøgle-spørgsmål dels for at forstå Elias' teori, dels for at kunne teste den.

For at gøre dette, vil vi mest se på den afsluttende del af det andet bind i Elias' værk *Power and Civility*².

² Elias, N. (1982): *The Civilizing Process*. Pantheon Books, New York. Den tyske original fra 1939 er: *Wandlungen der Gesellschaft, Entwurf einer Theorie der Zivilisation*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. Titlen udgør andet bind af: Elias, N. (1982): *Power and Civility*, hvis tyske originaludgave fra 1939 er: *Über den Prozess der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Det samlede værk er i 1989-91 udgivet på svensk som: *Civilisationsteori*. Atlantis, Stockholm.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

I.2 Problemstilling

Til at begynde med vil jeg stille spørgsmålet på følgende måde. Værket beskriver hele tiden løbende forandringer i det man kunne kalde den personlighed der er typisk for en periode og en gruppe; måske kunne man benytte Thomas Ziehes betegnelse "socialkarakteren". Med andre ord: det der er resultatet af den for perioden og gruppen typiske (mere eller mindre vellykkede) socialisationsproces.

Socialisationsprocessen opfattes da som den proces hvorigennem de sociale omgivelser påvirker udformningen af det ny, opvoksende individ, så det får en sådan udformning at det falder på plads i den givne sociale sammenhæng.

Man kan sige at det omfatter tre aspekter:

1. det velsocialiserede individ lever op til de forventninger som omgivelserne har til hans adfærd, deriblandt hans måde at forholde sig til sine medmennesker
2. det velsocialiserede individ har en indbygget mekanisme som tillader ham at gøre dette
3. det omgivende samfund har bidraget til at få en sådan mekanisme på plads.

Normalt skulle man nu forvente sig at de forandringer vi har talt om, kan optræde på tre forskellige planer:

1. der forventes en anden adfærd
2. det handler om en anden mekanisme
3. måden at indbygge denne mekanisme forandres.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Lad os illustrere dette med et af Elias' eksempler. Civiliseringen opfatter vi som overgangen fra eksternt induceret til internt induceret affektkontrol, under forudsætning af at der normalt altid optræder en eller anden affektkontrol så snart vi har med mennesker at gøre. Vi regner ikke med et socialt liv hvor alle affekter kun gennemleves og udageres i rendyrket form.

Når en stor del af adelen forflyttes fra deres selvstændige, spredte domæner og borge til centralmagts hof, opstår behovet for, kravet på og fordelene ved at man i det mindste, overfor sine ligemænd, til en vis grad og på visse områder ikke længere bare spiller ud med sin affekt når man møder affekt. Omfang, grad og inden for hvilke kategorier er endnu ikke så generelt som senere i den højborgerlige periode, men processen er begyndt. Altså, forventningens indhold har ændret sig.

Men også mekanismen har ændret sig. Selvbeherskelsen er endnu ikke blevet en komplet opsætning af vaner som nærmest automatisk træder i kraft i alle sammenhænge, sådan som den bliver det under højborgerligheden.

Men den splittede personlighed kommer for en dag. At ville følge sine lyster, men vide at man burde afstå osv. osv. Man afstår for andres skyld, men der er allerede noget i én selv som også taler for det. Man afstår mere og mere fordi man vil undgå det ubehag man forudser vil være forbundet med en umiddelbar tilfredsstillelse.

Med andre ord: når det gælder mekanismen, er man kommet halvvejs mellem en helstøbt, eksternt motiveret kontrol (give efter for overmagt) og internt motiveret kontrol.

Elias benytter sig her og i andre tekster, af en jævnførelse med børneopdragelse. Men underligt nok er det uklart om han jævnfører med den nutidige børneopdragelse

Fejl! Ukendt argument for parameter.

eller med al børneopdragelse. På samme måde som nutidige forældre progressivt går fra at forhindre eller forbyde barnet til at indprente i barnet et stabilt "Over-jeg" som sørger for at barnet afstår uden at en voksen behøver at intervenere. På samme måde lærer adelen sig at i stedet for at vige for en ydre overmagt, først at afstå for at beskytte sig mod ubehag, for slutteligen at afstå for at være i fred med sig selv og de forventninger man har til sig selv. Og adelen lærer sig at investere de frigjorte energier i noget højere som man satser på.

Dette ser ud som en klassisk måde at ekstrapolere det man ved om ontogenesen (det nuværende individs udvikling som man kan studere på nært hold) så det også passer som beskrivelse af fylogenesen (hvordan menneskeligheden over tiden har udviklet sig).

Dette plejer at være problematisk, men hér kan man se at det bliver særligt problematisk fordi det virker som om man universaliserer et skema som jo virker så typisk nutidigt: opkomsten af den personlighedsstruktur som Sigmund Freuds metapsykologi har beskrevet. Det som for det nutidige barn er slutstadiet (kontrol som selvkontrol), er også slutstadiet for menneskeligheden.

Men hvad er da slutstadiet for det primitive eller middelalder-barnet? Er det direkte at spille affekt ud mod affekt? At leve med en splintret personlighed (det vil sige med de for disse perioder dominerende forventninger)? Men på hvilken måde bliver de da indprentet? Eller behøver de ikke blive indprentet?

Er det måske sådan at Elias har en civilisationsteori, men ikke har en socialisationsteori som passer hertil? Elias beskriver og forklarer en overgang mellem to forskellige måder at være. Det vil sige at han beskriver en udgangstilstand og et slutstadium, og de er kvalitativt forskellige.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Dernæst angiver han årsagerne til denne forandring. Det sidste tager vi indtil videre for givet uden at diskutere om forklaringen holder.

Men mod beskrivelsen af de to personlighedstyper eller socialkarakterer må da rimeligvis også svare en beskrivelse af to forskellige typer af socialiseringer som formidler disse nye karakterer til de enkelte medlemmer. Men det virker som om Elias egentlig kun har én socialisationsteori, nemlig den han henter fra vor samtid i dag. Til alle tider og i alle grupper består opfostringen i at lade/tvinge barnet til at lære sig at sublimerer, for nu at udtrykke det enkelt. At lære sig at forskyde sin investering i tilfredsstillelsen af sine umiddelbare lyster til en investering i den tilfredsstillelse barnet kan få ved at opnå et højere mål. Det ville for eksempel være at overleve, at klare sig godt, blandt andet i de sociale omgivelser; at få et godt forhold til de betydningsfulde andre.

Visse studier af psykoanalysens betydning for en teori om opfostringen har understreget at dette er noget som barnets psykodynamiske konfrontation med sig selv allerede arbejder med, parallelt med og i en vis mening uafhængig af barnets konfrontation med voksne, og med de voksnes opfostrende interventioner. Man kunne formulere det således at voksnes opfostrende interventioner kommer i anden omgang, og spiller ind på en dynamik som allerede er i gang for barnets egen regning. Uanset hvordan voksne reagerer, bliver barnet konfronteret med sine egne modstridende begær og oplevelser, og lærer sig så at sige at iværksætte forskydninger som opnår en balance på et højere plan. De voksnes interventioner kan så i anden omgang fungere som forstyrrende komplikationer eller positive bidrag i den proces. I den mening kan man jo virkelig tale om at barnet lærer sig selv i stedet for at det

Fejl! Ukendt argument for parameter.

bliver trænet. Dette er præcis hovedtesen hos Catherine Millot³ som er præsenteret i min bog *Psykoanalyse og pædagogik*⁴.

Men så tilbage til det første spørgsmål: burde Elias ikke i konsekvensens navn have forsøgt at finde frem til lige så mange socialisationsmodeller som han har stadier? Det gør han ikke rigtigt.

Kunne en forklaring da ikke være at selve ideen om socialisation først bliver relevant når man har nået "civilisationens" stadium? (Da benytter man begrebet "civilisation" ikke i hverdaglig mening, som en hvilken som helst livsform, men som et begreb som udpeger én bestemt livsform, den moderne) Socialisation siger jo: social tilpasning via indlæring af selvkontrol, og ikke social tilpasning i det hele taget. Freuds socialisationsteori passer da kun til det borgerlige stadium. Men hvordan lærer barnet sig da at falde socialt på plads i tidligere stadier?

En mulig forklaring på at vi får dette problem med Elias' måde at tænke på, kan ligge i hans måde at forklare opkomsten af den nye personlighedsstruktur. Den forklaring påberåber en direkte kausal relation mellem fx samfundet på den ene side og personlighedsstrukturen på den anden. Der findes ingen socialisation som mellemed. Lad os tage tekstafsnittet på pp. 272-273. Her søger Elias en forklaring på opkomsten af det han kalder en mere psykologiserende måde at betragte både sig selv, andre og ens relationer til andre. Med dette mener han at man er

³ Jf. Millot, C. (1979): *Freud Anti-Pédagogue*. La Bibliothèque Ornicar, Paris. Udgivet på tysk i 1979 som: *Freud Anti Pädagoge*. Medusa, Berlin.

⁴ Callewaert, S. (1998): *Psykoanalyse og pædagogik*. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

mindre tilbøjelig til at bemøde andre direkte, uden at være eftertænksom m.h.t. hvad andre nu egentlig gør, mener, hvilke motiver de har, hvordan man skal forholde sig til dem osv. Elias' tanke er at hvis min hverdag bliver berørt af et større antal mennesker, og af et større antal mennesker i en kompleks fordeling af kompetencer og roller, så skal jeg også selv gå ind i dette netværk på en måde som kræver større eftertænksomhed m.h.t. hvordan jeg skal vælge blandt mulige måder at forholde mig til situationen. Hvis de betydningsfulde sociale relationer øger i omfang og i kompleksitet, øger de mulige handlingsalternativer og dermed eftertænksomheden og behovet for først at observere med en vis distance, tolke og overveje inden man skrider til værket.

På en lignende måde sker der en slags tingsliggørelse af mange af disse relationer. Det som måske var en enkel byttehandel af produkter mellem personer i mine hverdagslige omgivelser, er blevet køb og salg af varer og tjenester med lange kæder af mellemmænd, over lange afstande i tid og rum. En masse faktorer som ikke længere bare er sagens natur og mine personkontakter, kommer imellem. Udfaldet af transaktionen virker i stigende grad som et produkt af en proces som følger sine egne love som jeg er udelukket fra. Mine ønsker og min rædsel har ligesom mistet deres betydning for selve forløbet. Forløbet styres ikke af mine interventioner, men af selvstændiggjorte regelmæssigheder, hvilket i endnu højere grad kræver nøje observation, eftertænksomhed, kundskab om forskellige processers lovbundetheder. (Det er den proces som Jürgen Habermas rekonstruerer med hjælp af Max Weber når de viser hvordan det Moderne medfører en selvstændiggørelse og tingsliggørelse af for eksempel den kapitalistiske økonomi som system, eller de bureaukratiserede for-

Fejl! Ukendt argument for parameter.

valtningsapparater som system).

Vi kan jo lade det bero på om denne beskrivelse af de nye sociale relationer, i objektiv mening er rigtig. Vi kan også lade det bero på om det er rigtigt at det netop er denne forandring som fremtvinger en ny personlighedsstruktur. Det som for os er det vigtige her og nu, er at se at Elias tænker sig at morfologiske forandringer i det sociale netværk af sig selv fremtvinger en anden psykisk struktur hos menneskene. Enevældens politiske struktur med en centraladministration, den uddifferentierede sociale arbejdsdeling, koncentrationen af befolkningen og verdenshandelen skaber en situation hvor mennesker ikke længere kan klare sig med deres gamle jeg for at leve op til disse nye relationer. Man kan antage at et nyt, mere tilpasset jeg kommer frem.

Man kunne sige det som så: dette beskrives omtrent på samme måde som man i dag skulle beskrive indvandreneres situation i deres nye land, forudsat at det handler om en forflytning mellem to helt forskellige situationer, fx fra en situation på landet i Pakistan til København. Tanken er nok at hvis man teleskoperer et antal generationer frem, så kan man regne med at et nyt jeg er kommet frem som kan klare den nye situation.

Det centrale tema er ikke socialisation opfattet som en måde at give en given personlighedsstruktur videre til næste generation via opfostring af børn i en stabil situation. Det centrale tema er hvordan en hel samfundsstruktur med tilhørende personlighedsstruktur forandres over tiden fra tilstand 1 til tilstand 2.

Men i kapitel 5 ("The Muting of Drives, Psychologization and Rationalization"), nemlig på p. 286, vender Elias tilbage til tanken om at den historiske proces kan forstås i

Fejl! Ukendt argument for parameter.

analogi med det der sker med hvert eneste barn (i dag, mener han vel).

Præcis som psyken i hvert barn uddifferentieres til "Det", "Jeg" og "Over-jeg" som relativt selvstændige funktioner, og hvor frem for alt det ubevidste er konstitueret som noget utilgængeligt, adskilt fra resten som af en mur, så er en lignende uddifferentiering sket historisk med det vesterlandske menneske i det hele taget. Vi kan se at det er det nutidige barns ontogenese som står model til fylogenesen. Dette er tankemodellen for den nye videnskabelige disciplin som Elias efterlyser, den historiske psykologi.

Tanken vender tilbage i en lidt anden version i slutningen af kapitel 6 ("Shame and Repugnance"), nemlig på p. 300. Her siger Elias: man kan være sikker på i dag, ligesom før i tiden, at det der hos den voksne er angst for de krav han stiller til sig selv, en gang, selv hos ham som barn, var rædsel for en ydre magt.

Her er pludselig gangen i det hele fra barn til voksen den samme for alle perioder: fra rædsel for ydre magter til angst for sig selv som instans. Samtidig med at samme model gælder for den historiske udvikling.

I.3 Er socialisationsmekanismen den samme i primitive samfund som i moderne samfund?

Når man selv arbejder med skriftløse folk, deres samfund og kultur, og er vant til at læse antropologiske studier, kan man ikke undgå at spørge sig selv hvad det ville betyde hvis man skulle trække disse folk ind i Elias' skema⁵.

⁵ Se fx Callewaert, S. (1998): *Society, education and curriculum*. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, især

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Naturligvis er dagens skriftløse folk ikke det samme som Europas stenalder-befolkning som er dem man havner hos hvis man trækker Elias' linje længere tilbage i tiden. Men man kan jo sammenligne uden at inddrage udviklingstanken. Eller snarere inddrage en anden udviklingstanke, nemlig den som udspiller sig for øjnene af os i de dele af Afrika som har store skriftløse befolkningsgrupper tilbage: overgangen/sameksistensen fra/af på den ene side den skriftløse (såkaldt primitive) model til/og den nutidige indenlandske variant af den nutidige europæiske model.

Det skulle være relativt let at inddrage dette perspektiv eftersom en del af antropologien eksplicit har forholdt sig til Freud i spørgsmålet om personlighedsstruktur i relation til kultur og samfund.

Her vil jeg, bare som et eksempel, ganske kort tage nogle sider op fra Marie-Cecile & Edmond Ortigues berømte bog *Œdipe africain*⁶.

Bogen er på sin måde et bidrag til den gamle kontrovers om hvorvidt Ødipus-komplekset nu er universelt eller ikke. På baggrund af mange års klinisk psykiatrisk praksis med en psykoanalytisk, teoretisk baggrund, kombineret med store etnologiske kundskaber, konkluderer forfatterne at der findes noget som har samme funktion i den psyko-dynamiske udvikling hos skriftløse folk, men at det så at sige udspiller sig på en anden scene og med en anden rollebesætning eftersom den moderne subjektivitet som variant af individualiteten ikke eksisterer, og eftersom dette individ er socialt indlejret i en anden struktur end

artiklen "Are African Pupils Different? Paul Riesman's Contribution to Ethno-pedagogy", pp. 115-143.

⁶ Ortigues, M.C. & Ed. Ortigues ((1966,1973)1984): "Chapitre II - Données cliniques: modalités des positions œdipiennes". In: *Œdipe africain*, Éditions l'Harmattan, Paris.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

kernefamiliens trekant. Det giver så både en anden variant af Ødipus-komplekset, en anden type af patologiske symptomer, en anden form for afløsning af komplekset, en anden form for "Over-jeg" som kompleksets efterfølger. Alt dette behandles hele bogen igennem. Det er frem for alt det sidste punkt som interesserer os i forbindelse med Elias, og med vort spørgsmål om Elias, til forskel fra Ortigues-parret, ikke trods alt ser den freudske personlighedsstruktur som noget universelt der så at sige ligger i bunden af hele den udvikling fra "vild" til "civiliseret" han skitserer.

Parret Ortigues har analyseret et antal case-studies, og skal til at konkludere. Første konklusion er mere metodisk. Kun i tilfælde af at patienten allerede lever i overgangen fra det gamle til det nye, opsøger han den moderne læge, og kun i dette tilfælde har den moderne læge (psykoanalytiker/antropologen) en mulighed for at benytte sig af sit dobbelte jeg til at kommunikere med patientens dobbelte jeg. Det giver ingen mening alene med psykoanalysen som forståelsesredskab, direkte at tage fat på forstyrrelser som udspiller sig inden for den rent skriftløse ramme fordi ingenting passer til ingenting.

Den anden konklusion er at såvel forstyrrelserne som behandlingen medfører at akkulturationen primitiv/moderne ledsages af en forandring i Ødipus-varianten.

Problemet kan generelt defineres på den sædvanlige måde: hvordan ser individets integration i det sociale fællesskab ud, især set ud fra et intra-individuelt, psyko-dynamisk synspunkt?

Nogle af den eksterne, observerbare sociale strukturs typiske træk er jo at individet integreres i en struktur som:

- omfatter forfædrene, de nu-levende og de kommende,

Fejl! Ukendt argument for parameter.

- som et aktuelt, virksomt kommunikationsnet
- de nu-levende udgør en struktur af betydningsfulde andre, hvor barnets biologiske far og mor og deres parforhold ikke alene og primært er det afgørende for barnets placering og identitet eftersom den relevante gruppe omfatter mange flere, og eftersom de mest betydningsfulde relationer er andre end biologisk herkomst og parforhold. For eksempel er relationen til morbroderen vigtigere
 - relationen til de klassifikatoriske "søstre" og "brødre" spiller en afgørende rolle
 - ligeledes spiller det enkelte individs placering i aldersgrupperne på tværs af familierne en afgørende rolle: hele ens liv er en gang gennem et system af kategorier med tilhørende rettigheder og pligter overfor både dem under og dem over en selv.

Alt dette er jo temmelig fjernt fra kernefamiliens trekant.

Ortigueus siger at de analyserede case-studies giver indtryk af at det afrikanske barn lever i en situation som leder til at man undgår konfrontationen med "faderen", noget vi i Europa kender som en negativ afløsning af Ødipus-komplekset: i stedet for at gå over til at ville indtage den aktive position overfor bl.a. moderen, og i den situation konfronteres med faderen som konkurrent, for siden at forskyde komplekset til at gælde at vige for faderen på vilkår af at man bliver erkendt af ham som aktiv, dvs. identificere sig med ham, for til slut at erstatte faderen med faderens lov, og den sidste med den lov som jeg for mig selv erkender som gældende. Formidlende i alle disse afløsninger af det oprindelige kompleks er da forskydningen af den umiddelbare tilfredsstillelse af at besidde

Fejl! Ukendt argument for parameter.

moderen i faderens sted, til at efterfølge faderen og gifte sig med en anden kvinde.

I stedet for alt dette, kan vi mærke, for så vidt som det viser sig på patientens indre scene hvor han oplever og bearbejder sine forstyrrelser, at opgaven ikke er at konfrontere "faderen", men at undgå det eftersom integrationen i gruppen implicerer at man underkaster sig og accepterer sin afhængigheds-stilling. Den gælder desuden ikke faderen som individ, men hele kollektiv-strukturen opfattet som "fallus".

Sagt på en anden måde: socialisationen må være en anden i et overgangssamfund eftersom det gælder ikke om at få et uafhængigt, selvregulerende subjekt frem, men om at få et i sin afhængighed og underkastelse velfungerende individ frem.

Ortigueus sammenligner dette med det som i den europæiske, kliniske psykologi anses for en forbigående fase, nemlig den såkaldte homoseksuelle/passive fase i afviklingen af komplekset. Forskellen er dog at en fiksering ved denne fase i Europa skulle give senere forstyrrelser af alle slags, mens det i Afrika ikke handler om en fiksering med forstyrrelser som følge, men om en anden type af afvikling af en anden type af kompleks. Det afrikanske barn identificerer sig med hele den kollektive struktur af fædre og brødre (hele tiden forbliver her pigens modsvarende problematik uden behandling), og søger garantier for sin bevarede afhængighed.

Det betyder at man egentlig skal tænke anderledes også hvad angår indholdet af det man mener med "passiv". Vi kunne også tænke på Ole Andkjær Olsens forsøg på at modificere Freuds Ødipus-teori⁷ til at gælde en aktiv/passiv

⁷ Andkjær Olsen, O. (1988): *Ødipus-komplekset*. Hans Reitzels Forlag, København.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

rolletagningsproblematik i hver type af samfund, med de afviklingsmuligheder som netop det samfund man lever i, byder på. På denne måde forsøger Andkjær Olsen én gang for alle at afslutte den evige diskussion om hvorvidt Freuds teori gælder universelt eller kun lokalt. I det primitive samfund kunne man sige at det som den sociale struktur byder, ikke er at frigøre sig fra forældrene i forventning om at man efterfølger dem, men at stabilisere sin afhængighed af en helt anden struktur end trekanten. Men også i dette tilfælde skal man gå over til at indtage den aktive position, kunne skifte mellem aktiv og passiv, være sig selv, følge reglerne osv. Så det handler også om en identifikationsproces, om individualisering, om en slags overgang fra at adlyde "faderen" til at adlyde loven som jeg har opstillet for mig selv osv. Men "aktiv"/"passiv", "selv"/"andre" har ikke samme indhold.

Ortiguez formulerer det sådan: i denne struktur er fastholdelsen af det vi har kaldet for den "passive" position, den rette, aktive position: netop den "passive" position (som den ville blive betegnet i en moderne struktur) er den rette aktive position, det vil sige at individet tager den typisk mandlige, dominerende rolle på sig, ikke at det mislykkes for ham. Det er inden for rammen af den passive underkastelse at de store mandlige dyder udformer sig - kraft, mod, selvbeherskelse, ansvar.

Man kunne kalde det for sublimeringen af den homoseksuelle position, siger Ortiguez, hvis man vil udtrykke det primitive med begreber hentet fra vor analyse af det moderne.

Ortiguez suggererer at dette indebærer at "loven" som en del af "sproget", på baggrund af indlejringen af barnet i symbolfunktionen og sproget, skulle spille en mindre rolle i disse skriftløse kulturer som fungerer tættere på den

Fejl! Ukendt argument for parameter.

umiddelbare oplevelse.

Og da kommer vi til det springende punkt i vores sammenligning med Elias. Ortigues siger: i Europa er det oprettelsen af "Over-jeg'et" som afløser Ødipus-komplekset. "Over-jeg'et" er den kritiske instans i "Jeg'ets" selvregulering, til forskel fra ekstern regulering. Det forudsætter en afvikling af komplekset i form af "fadermordet", fulgt af en identifikation med "lovstifteren". Den type af afvikling findes ikke i Afrika, eller i hvert fald føres den ikke til ende i den form. Det betyder at det harmoniske voksne individ i højere grad behøver støtten fra den eksterne regulering, er båret oppe af hele netværket af autoriteter, hvilket Ortigues udtrykker ved at henvise til et andet tema: disse skriftløse kulturer er centreret omkring "skam" snarere end omkring "skyld". Det vil sige at man oplever at man har gjort noget forkert når man ikke følger de sociale regler, og skammer sig overfor andre, uanset om overtrædelsen var bevidst og frivillig eller ej. I stedet for at opleve at man har gjort noget forkert når man ikke har opfyldt de krav man stiller til sig selv, og da kun i fald det har været frivilligt og bevidst: da føler man skyld.

Ortigues konkluderer at man kan sige at den rolle som faderen har i det europæiske Ødipus-kompleks, forskydes og opdeles i to retninger: på den ene side mod de mytiske forfædre som allerede er døde og alligevel er levende og desuden er garant for loven - underkastelsen under dem er givet og er end ikke til diskussion -, og på den anden side det kollektive broderskab i bredeste mening som da bliver den scene hvor rivaliteten kan udspille sig. Aggressiviteten mod den kollektive lov repræsenteret af forfaderen, derimod, kan ikke ytre sig mod den instans.

En anden indirekte bekræftelse af den analyse skulle være at symbolbilledet af psykiske forstyrrelser, ligesom

Fejl! Ukendt argument for parameter.

det normale hverdagsliv i Afrika, i dén grad er præget af paranoide træk. Alt ondt kommer udefra og betragtes som en forfølgelse rettet mod mig.

Jeg har resumeret disse få sider af Ortigues, ikke fordi jeg selv kan påstå at de har ret; jeg kan ikke rigtig vurdere det; det ville kræve længere studier for at skabe klarhed.

Jeg ville bare give et eksempel på en teori som på en tydeligere måde end Elias' også regner med at den ontogentiske konstitution af personligheden sker efter delvis andre mekanismer når fra epoke til epoke denne personlighed og dens sociale baggrund ændrer sig. Jeg tror ikke Elias ville benægte dette, men hans egne formuleringer er uklare eller ufærdige, sådan som vi har prøvet at vise.

Måske er det heller ikke hos Elias spørgsmålet om andet end at man mere eller mindre ubevidst universaliserer visse teoretiske konstruktioner. Sådan som fx Lawrence Kohlbergs moraludviklingsteori der præsenterer sig som en empirisk teori om den vesterlandske moraludvikling. Den postulerer at epokerne går fra at man skal gøre som autoriteterne siger til at man selv kan danne sig en opfattelse af det rigtige og stå for det, altså fra en konventionel til en ukonventionel moral⁸.

Habermas benytter sig af bl.a. Kohlberg til at diskutere ideer om udviklingslogik, og på samme måde som når han benytter Jean Piaget på det kognitive plan, gør han det på

⁸ Se fx Kohlberg, L. (1994): *Moral Development. A Compendium*. Series Editor Bill Puka. Garland Publishing Inc., New York & London. Heri bringes et optryk af Kohlberg, L. (1958): *The Development of Modes of Moral Thinking and Choices in the Years 10 to 16*. A Dissertation submitted to the Faculty of the Division of the Social Sciences in candidacy for the degree of Doctor of Psychology. University of Chicago, Chicago, Illinois.

en måde som efter min mening er ganske simplistisk. Alle disse ideer er ganske sikkert ikke helt forkerte, men i denne simple udgave kan de blive temmelig absurde. Frem for alt hvis de egentlig er ganske ubevidste udtryk for universaliseringen af etnocentriske moderniseringsteorier.

Vi fortsætter med at ræsonnere med udgangspunkt i Elias' måde at stille spørgsmål. Han forudsætter at vi skal finde forskellige personlighedsstrukturer i et primitivt samfund, et feudalt samfund, et moderne samfund og et nutidigt samfund. Den nutidige personlighedsstruktur beskriver Elias som en personlighed med en differentieret struktur. Det som optager Elias, er på hvilken måde det enkelte individ regulerer sine relationer til andre via en regulering af sine egne driftimpulser. Elias udpeger opkomsten af en regulering som indebærer at individet lægger afstand mellem sig og sine ytringer, som indebærer en større og en anden form for eftertænksomhed, beherskelse og styring.

Men kunne sige: altid og overalt opfører et *Ego* sig på en bestemt måde overfor andre, og andre opfører sig på en bestemt måde overfor dette *Ego*. Vi kan som en slags grænsbegreb om situationen forestille os at både *Ego* og *Alter* alene spiller ud med sine driftimpulser overfor hinanden, og så må det siden vise sig hvem der kommer igennem med hvad. Den grænsesituation indfinder sig aldrig i rendyrket form eftersom den voksne netop er blevet voksen i en social sammenhæng som gennem hele opvæksten har signaleret overfor hvem hvilke udspil er tilladt og hvilke forbudt, og er blevet udsat for sanktioner derefter. Men man kan forestille sig at det er tilstedeværelsen af den sanktionerende *Alter* og foregribelsen af sanktionen som tilsammen udgør den regulerende instans der medfører at *Egos* udspil antager en socialt acceptabel form. Den per-

Fejl! Ukendt argument for parameter.

sonlighedsstruktur som former sig i opvæksttiden, består i denne epoke af at kunne spille ud, at kunne registrere de socialt opstillede begrænsninger, og i samme udstrækning at kunne undvige med sine driftimplulser. At fungere på denne måde bygger på *Egos* og *Alters* direkte konfrontation: begge holder hinanden på plads. Instansen er *Alter*, enten med dets rendyrkede udspil eller med dets krav og sanktioner. Til den instans svarer hos *Ego* evnen til at spille ud, at percipere modspil, og at kunne undvige. *Ego* som instans er en aktiv/reaktiv instans i den umiddelbare konfrontation.

Det som Elias tydeligvis forestiller sig sker i civilisationsprocessen, er at denne instans ændrer karakter hos såvel *Alter* som hos *Ego*. *Alter* er ikke længere den direkte nærværende, personificerede, grænsesættende og sanktionstruende. *Alter* bliver medieret af et fjernere, anonymt, efter forskellige sagslogikker differentieret netværk som sætter grænser og sanktionerer på afstand. *Ego* klarer sig ikke længere med sin aktive/reaktive instans som er det der direkte modsvarer *Alters* krævende og truende modspil som man skal give efter for. *Ego* må så at sige også mediere sig med sig selv. Perceptionen af *Alters* udspil må erstattes med en observation og tolkning af hvor jeg har *Alter* i sammenhængen. Ligeså må sanktionstruslen afvejes og beregnes på en differentieret måde. Driftimpulserne må gennemgående være under kontrol; det gælder ikke bare om at kunne undvige når det tilfældigvis kræves, men om gennemgående at kunne disponere over sine drifter, det vil sige beherske dem.

Den grænsesættende instans må *Ego* selv stå for eftersom den ikke længere kun kan reagere på en ydre instans som nu er fraværende.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Læg vel mærke til at Elias beskriver dette som en proces som både *Ego* og *Alter* er underlagt, en mediering som de fremtvinger hos hinanden, en slags historisk genese af en form for samkvem og en ny form for personlighedsstruktur. Den etymologiske og samfundsvidenskabeligt oprindelige betydning af begrebet socialisation er egentlig samfundsmæssiggørelse, og ikke den deraf følgende sekundære betydning, hvordan det enkelte opvoksende individ integreres i den samfundsmæssige sammenhæng. Ifølge dén betydning er socialisation ikke tilpasning af den enkelte til det eksisterende samfund, men den stadige samfunds-gørelse af alle.

I sidste ende ligger hverken driftimpulsen, *Egos* udspil eller den regulerende instans hos *Ego* eller hos *Alter* længere i deres umiddelbare udspil/modspil. Derfor struktureres deres respektive kombinationer af driftimpuls, udspil og regulering ikke længere som et kontinuum; de bliver på hver sin side uddifferentieret til et *Ego* som i sig selv forholder sig til sine driftimpulser på den ene side og sin sanktionerede, kravstillende instans på den anden.

Det er ikke så mærkeligt at Elias ikke kan lade være med at låne terminologi fra Freuds "Det'et", "Jeg'et" og "Over-jeg'et" for at beskrive dén personlighedsstruktur.

Samtidig gør han det så at sige anakronistisk. Det vil sige at han antager at hver opvækst, uafhængig af i hvilket samfund den finder sted, er en proces som udmunder i at *Ego* har erhvervet en så at sige selvkørende selvregulering af opførslen. Og det kalder Elias da for det "Over-jeg" som opvæksten har installeret i *Ego*. Det Elias glemmer, er at hans egen beskrivelse af den historiske proces netop indebærer at der har fandtes en epoke hvor reguleringen ikke var selvkørende på denne måde. Den er i alle epoker selvkørende, det vil sige i form af en personlighedsstruktur,

Fejl! Ukendt argument for parameter.

men før den højborgerlige epoke indtræder, forudsættes det netop at den ikke var selvkørende per "Over-jeg".

Det virker også lidt underligt at opfatte "Over-jeg'et" på denne måde. Ganske vist er det hos Freud det sammenfattende indbegreb af alle de krav *Ego* har til sig selv som gyldige, og som fungerer som en spærring, forstået på den måde at selvsanktioneringen indtræder. Men det er "Jeg'et" som er bærer af den selvkørende opførsel, udformet i overensstemmelse med "Over-jeg'et". "Over-jeg'et" er "Jeg'ets" reference som direkte erstatter konfrontationens *Alter*.

Hos Elias kan man også savne den opdeling som Freud foretager mellem to sider af "Over-jeg'et" som instans, nemlig Jeg-idealet ("Jeg'ets" ideal) og "Over-jeg'et" som den der dømmes efter loven.

Når man ser opkomsten af "Over-jeg'et" som korrelativ til afviklingen af Ødipus-komplekset, så finder man også hos Freud den tanke at forældrene som den instans der forbyder drengens aktive kærlighed til moderen og had til faderen, respektive drengens passive kærlighed til faderen og had til moderen, internaliseres. Forbudet står ved magt, men "Jeg'et" udspalter en instans i sig selv som fastholder forbudet, ved så at sige at tage forældrenes plads som den der udfærdiger forbudet.

Man skal huske på at det som leder Freud på spor af ideen, til at begynde med er de kliniske observationer af den frygtelige kraft selvcensuren kan optræde med, eller de selvdestruktive former som sorg eller skyld kan antage.

Da er der ikke længere tale om at have et Jeg-ideal eller en dommer hos sig selv som internaliseret regulering af opførslen. Spørgsmålet er om Freud egentlig nogensinde har tænkt i termer af selvregulering på den Kohlbergske måde. Det er jo det eksterne forbud som står ved magt, men

Fejl! Ukendt argument for parameter.

via en anden internaliseret mekanisme.

På den anden side har jo mange tilmed psykoanalytiske forfattere påpeget at en sådan internalisering af reguleringen ikke begynder med og er begrænset til afviklingen af netop Ødipus-komplekset. Det er nemlig ikke forældrene som internaliseres, men deres "Over-jeg", dets indhold.

Og for det tredje påpeger mange at den type af opfostring, og i det hele de taget sociale relationer som er fremherskende, betyder en hel del for hvordan personlighedsstrukturen ser ud og udvikler sig.

"Jeg'et" selv ses af Freud som den struktur jeg udvikler som instrument til tilpasningen til virkeligheden, eller som produkt af mine identifikationer.

Elias' bog efterlader os med to problemer:

Han beskriver det civiliserede menneske som et menneske med drifter, følelser og opførsel som er reguleret ikke længere af ydre instanser, men af indre instanser. Det vil sige at egentlig peger Elias på en forskydning i hvad der betones i kombination af indre og ydre instanser som begge på en vis måde altid er med i spillet. Hos det civiliserede menneske medierer den indre instans i større grad betydningen af den ydre instans hvilket også indebærer at den indre instans ændrer karakter. I den dobbelte betydning er opkomsten af en sådan indre instans noget nyt.

Men man kunne også læse Elias' beskrivelse på en anden måde, nemlig sådan at han ser det civiliserede menneske som det menneske der så at sige for første gang i den grad overhovedet regulerer sine drifter, følelser og opførsel. Man kunne tale om en rationalisering, hvis man hermed mener at det af naturen og den sociale sammenhæng givne, underkastes en bearbejdning som ligger hos det enkelte individ selv, og som har karakter af at inkludere

Fejl! Ukendt argument for parameter.

beherskelsen, overvejelsen, beregningen; i den mening rationalitet. Man kunne da sammenligne med en lignende forskydning i forholdet til naturen: det er i den betydning Max Weber taler om rationalisering for at betegne dén proces.

De to problemer som opstår, er:

1. hvis man ikke kun koncentrerer sig om overgangen fra det feudale ridderskab til enevældens hofadel og siden til borgerskabet, men fokuserer omvendt tilbage til "primitive" samfund som man for diskussionens skyld hypotetisk konstruerer ud fra dagens primitive samfund, så kan man stille følgende spørgsmål: det udgangspunkt som den civiliserede bevægelse bevæger sig væk fra, så at sige forlænget bagud til de primitive samfund, er det udgangspunkt virkelig sådan som primitive samfund er i dag?
2. hvordan skal man definere den indre instans (eller personlighedsstrukturen) i alle disse led? Elias gør ikke så meget ud af det aspekt eftersom han er optaget af at vise homologien mellem samfundsudviklingen og udviklingen i personlighedsstrukturen.

Men eftersom Elias på sin egensindige måde benytter sig lidt løst af termer som oprindeligt kommer fra Freud og hans efterfølgere, så lægger han selv op til at man kan blive fristet til at diskutere disse problemer i termer af en velkendt problematik, nemlig hvorvidt personlighedsstrukturen til alle tider og i alle samfund formes af opkomsten og afviklingen af Ødipus-komplekset og den deraf følgende opkomst af et "Over-jeg" som regulerende instans. Det centrale spørgsmål er da ikke denne ontogenese af "Over-jeg'et" som udviklingen fra barn til vok-

Fejl! Ukendt argument for parameter.

sen. Det centrale spørgsmål er så at sige om slutresultatet, nemlig en given personlighedsstruktur, i nogen mening er universel.

Ser vi på den diskussion hos psykoanalytisk inspirerede forfattere, så er konklusionen at ingen tid eller samfund, det vil sige intet individ, kan være uden personlighedsstruktur, så man må regne med en (onto)genese af en sådan struktur, men at denne genese og slutresultatet meget rigtigt kan være forskellig fra samfund til samfund.

Nu er psykoanalysen en teori om det intra-individuelle i psykodynamisk belysning. Det vil sige at den primært handler om hvordan individet har det med sig selv som oplevelse, og i den forbindelse har det med at være indlejret i den primære menneskelige gruppe, familien i en eller anden form, og siden i en bredere social sammenhæng. Det handler præcis om konstitueringen af individets inderside som den ene pol, i relation til andre. Her er det i fokus som præcis ikke er det hos Elias.

Så kan vi atter tage fat hos Ortigues som netop opsummerer det de mener de på det punkt har lært af deres kliniske arbejde i tre "primitive" stammer i Senegal. Deres spørgsmål er: hvilken personlighedsstruktur støder vi på? Eller mere bestemt: hvad er det der svarer til den personlighedsstruktur vi kender i Europa i dag, og som vi betragter som forment af opkomsten og afviklingen af Ødipus-komplekset?

Ortigues-parret slår da fast at man meget rigtigt finder, som et centralt element for individets oplevelse af sig selv, en reference til den indre faderfigur, og det på trods af at den ydre familiale konstellation ser anderledes ud og ikke giver den eksklusive, centrale rolle til den person som er barnets genitor og moderens partner. Den oplevede faderfigur som indre instans tenderer mod at være absorberet i to

Fejl! Ukendt argument for parameter.

andre figurer, nemlig dels individets jævnaldrende, dels figuren af forfædrene.

Rivaliseringsfølelser retter sig mod figuren af jævnaldrende.

Referencen til faderens død er erstattet af en reference til den altid allerede afdøde og uberørlige forfader-figur som repræsenterer gruppens lov/sædvanen. Den uberørlige lov om gruppesolidaritet udløser fortrængningen af aggressiviteten som kommer tilbage i form af forfølgelsesoplevelser.

Det fastlagte kulturelle mønster som tolker hver sygdom som produkt af en forfølgelse som skal bemødes med riter som soner og heler, sætter rammen for hvert trin et individ kan tage i en terapi, og sætter dermed også den ramme terapeutiske interventioner må indordne sig under. Obsessionsneuroser forekommer sjældent, som om det er tilstrækkeligt med de obsessionelle træk der er i ritualerne. De anale forsvar er svage og kan forklare forekomsten af dybe regressioner. Derimod forekommer ofte dybe forstyrrelser som fx skizofreni hvilket ifølge Ortigues skulle tyde på at personlighedens forsvarssystem er et ømt punkt.

Religionen tilbyder en løsning på to centrale problemer:

1. hvor kommer fysisk og moralsk ondskab fra? Det får man at vide gennem tegn som skal tolkes og bearbejdes rituel
2. hvor kommer livet fra: Det kommer fra slægten, tværs over generationerne, med den uanfægtelige forfaders autoritet i spidsen

Det vil sige at selve udformningen af de basale menneskelige bånd (slægten) tilbyder løsningen af de basale problemer: hvem er jeg, hvad har jeg gjort forkert?

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Forfader-religionen er altså et centralt fænomen (det er præcis det Meyer Fortes var ude efter i sin lille bog om *Ødipus og Job i Afrika*⁹. Men Hortons diskussion giver en anden vinkling til Fortes' måde at håndtere psykoanalysen, end Ortigues gør. Det kan man kontrollere ved at læse Edmond Ortigues' forord til den franske oversættelse af Fortes' bog).

I *Œdipe Africain* henviser Ortigues til en tekst af Freud som ser fjendtlige impulser mod forældrene, og tilmed ønsket om deres død, som ophav til neurotiske obsessioner. Senere pietetsfulde følelser fortrænger disse impulser. Man kommer til at sørge over deres sygdom og død, men samtidig angre og straffe sig selv (det vil sige identificere sig med dem, og blive syg, dø).

Freud beskriver mekanismen til opkomsten af "Over-jeg'et" på samme måde som sorgen: man sætter kærlighedsobjektet i stedet for sig selv: jeg bliver selv stor ligesom dem, og frasiger mig selv det de har forbudt mig.

Fra at have været et iagttaget, ydre kærlighedsobjekt, omsymboliseres forældrene (forælderen af modsat køn) til en autoritetsmarkering.

På en måde kan man også sige at det centrale er at man har at gøre med et slægtskabssamfund. Det vil sige at det strukturerende princip er afstamningen, men afstamningen som produkt af en symbolisering, det vil sige af en operation som erstatter noget med noget, eller som lader noget alternere med noget. Jeg tager min faders plads; jeg lader min kone alternere med min moder.

⁹ Fortes, M. (1959): *Oedipus and Job in West African religion*. With an essay by Robin Horton. Cambridge University Press, Cambridge. Udgivet på fransk i 1974 som: *Œdipe et Job dans les religions ouest-africaines*. Préface par Edmond Ortigues. Bibliothèque repères, Maison Mame, Paris.

Det at vi taler om sædvaner, har et meget radikalt indhold: reglen er ikke vedtaget, men kulturelt nedarvet. Dens grund er indstifterens autoritet. Men den autoritet har han gennem at have givet livet, gennem at være grund for min afstamning. Afstamning som sådan erkendes som grund. Det er denne grundvold som den moderne subjektivitet opriver. Vi er ikke gennem hele vort liv børnene af vor slægt.

I.4 Norbert Elias i resume

Jeg slutter med at samle Elias' centrale tekster, med hans egne formuleringer:

- ... the pattern of drive- and affect-control ... self-constraint ... an apparatus of habits operating almost automatically and including all human relationships
- human beings are becoming more complex, internally split
- the inclination of the moment is restrained in anticipation of the disagreeable consequences of its indulgence
- the same mechanisms by which adults increasingly instill a stable "super-ego" in children
- the momentary drive and affect impulses are held back and mastered by the foreknowledge of the later displeasure (the forbidding persons being present) until this fear finally opposes the forbidden behaviour by

Fejl! Ukendt argument for parameter.

force of habit, even if no other person is directly present

- the energy is channelled into a harmless direction
- self-constraint operating automatically
- continuous reflection, foresight, calculation, self-control, regulation of ones own affects
- the perception of people becomes affectively more neutral, less directly determined by human wishes and fears, more oriented to sequences with their own immanent regularities
- psychologization of rules of conduct, permeation by experience
- the libidinal centre and the ego-centre are more and more sharply differentiated, until finally a comprehensive, stable and highly differentiated agency of self-constraint is formed
- constraints by others are converted into self-restraints
- the regulation of the whole instinctual and affective life by steady self-control becomes more and more stable, more all-embracing
- beside the individual's conscious self-control an automatic blindly functioning apparatus of self-control is firmly established from his earliest years as an automatism, a self-compulsion that he cannot resist even if

Fejl! Ukendt argument for parameter.

he consciously wishes to

- a more even self-control encompassing his whole conduct like a tight ring and more steady regulation of his drives according to social norms
- as always, not only the adult functions themselves which immediately produce this tempering of drives and affects partly automatically, partly quite consciously through their conduct and habits, adults induce corresponding behaviour patterns in children
- self-restraint is ingrained so deeply from an early age that, like a kind of relay-station of social standards, an automatic self-supervision of his drives, a more differentiated and more stable "super-ego" develops in him, and a part of the forgotten drive impulses and affect inclinations is no longer directly within reach of the level of conscious at all
- the tension between "super-ego" and "unconscious" - the wishes and desires that cannot be remembered - increases
- the web of social relations in which the individual lives during his most impressionable phase which imprints itself upon his unfolding personality where it has its counterpart in the relationship between his controlling agencies, super-ego, ego and his libidinal impulses
- the compulsions operating upon the lower strata are predominantly of a direct physical kind ... does not

Fejl! Ukendt argument for parameter.

induce a stable transformation of constraints through others, or "alien" constraints, into self-constraints

Overgangen fra andres, direkte fysisk formidlede kontrol til selv-kontrol i relation til de sociale normer sker både som en mere reflektiv rationalisering og en mere blind indprentning af en automatisme (på grund af afspaltningen af "Det'et" og "Over-jeg'et"?). Lidt ligesom hos Michel Foucault når han kombinerer humaniseringen og disciplineringen.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

II. De sociologiske, psykologiske og psyko-dynamiske aspekter af socialisationen og socialisationsteorien

Vi forsøger først at klargøre den fulde udstrækning af socialisationsproblematikken. Derefter fremdrager vi visse problemer i forbindelse med spørgsmålet om hvordan man kan holde disse forskellige aspekter adskilt fra hinanden: socialisation som observerbar social adfærd, socialisation som individuel indlæring og socialisation som ubevidst dynamik.

Det handler da om tre sider af samme fænomen som tematiseres af tre forskellige videnskabelige discipliner.

En omfattende socialisationsteori kunne i store træk se ud på følgende måde:

Det handler om at formulere en teori om tilblivelsen af en voksen person som bærer af en opførelse som er socialt tilpasset. Dette omfatter følgende dimensioner:

1. en teori om udviklingen af den nyfødte organisme frem til den voksne person
2. en teori om hvordan personen ud fra sin personlighed genererer sin opførelse overfor sin sociale sammenhæng
3. en teori om denne sociale sammenhæng som rammen for både 1. og 2.
4. en teori om opfostringen som en teori der kan opsamle visse aspekter af 1., 2. og 3.

Den nyfødte organisme udvikler sig:

- a. gennem organismens relativt selvstændige biologiske udvikling i interaktion med de fysiske omgivelser som

Fejl! Ukendt argument for parameter.

- sætter dagsordenen for de øvrige processer, samt overdetermineres af de øvrige processer.
- b. gennem voksnes pleje-/opfostrings-aktiviteter, som en del af de voksnes voksne interaktion med hinanden som ramme for opvæksten, aktiviteter som kan fremlokke og spille med på barnets udspil
 - c. gennem barnets konstruktionsarbejde af sig selv med sig selv i relation til den biologiske dagsorden, de fysiske omgivelser og de voksnes nærvær og udspil rettet mod barnet.

På denne måde konstituerer sig personlighedsstrukturer som afløser hinanden, og som integrerer tidligere strukturer, som indre disposition som bærer et ydre opførselsmønster oppe.

Den indre disposition er både en kompetence til og en oplevelse af sig selv i relation til sig selv og af sig selv i relation til nærværende og betydningsfulde andre.

Den bio-psyko-sociale ramme for denne udvikling er dyaden barnet/den plejende, trekanten barnet/den plejende/de andre i familien, firkanten barnet/den plejende/de andre i familien/de andre i det hele taget, overdetermineret af de tre polariteter aktiv/passiv, mandlig/kvindelig, og den ældre/den nye generation. Vi taler om udvikling på grund af en vis progression i aktualiseringen af de fire strukturer og tre polariteter, skønt de alle er som én bio-psyko-social helhed, nærværende fra begyndelsen.

De andre i familien og de andre i det hele taget er ikke bare nærværende gennem deres egen interaktion med hinanden og gennem udspil overfor barnet som det opfører sig, men repræsenterer også det kulturelle regelsystem som

Fejl! Ukendt argument for parameter.

virkelighedstolkning, kommunikationsform og påbud/forbud, samt repræsenterer de andres voksne personlighed som kompetence og oplevelse.

Opfostringen er den implicite og eksplicite facilitering/prægning af hele den udvikling de voksne præsterer. At lære sig er den progressive erobring af kompetencen, oplevelsen og opførslen som barnet præsterer. Udviklingen tager sig ud som en progressiv strukturering med en bestemt form, men også med et bestemt indhold.

Udover alt dette har vi den sociale virkelighed som praktiseret, objektiveret størrelse i sin egen ret.

Det centrale spørgsmål for socialisationsteorien siden Talcott Parsons er ikke hvordan relationen mellem det (voksne) enkelt-individ og samfundet er, men hvordan man bliver et voksent enkelt-individ i dette samfund. Hos Karl Marx fx er det centrale spørgsmålet hvordan hele samfundet hele tiden genopretter sig i hvert individ.

Går vi så tilbage til spørgsmålet om den typiske personlighedsstruktur som tilhører et slægtssamfund, så kan vi fx sige at på det objektiverede samfunds plan er relationerne mellem individerne reguleret efter et mønster som bevarer familiemønstret i de overgribende relationer. At være søn til faderen eller nevø til morbroderen giver mig ikke bare min plads i alliancen mellem de to familier jeg er født i, men bestemmer også reglen for hvordan jeg kan få jord at dyrke eller kan komme i kontakt med højere magter. Dette er nærværende både som en praktiseret virkelighed og som et deklareret regelsystem. Det er til dette jeg bliver opfostret. Den jeg gør mig til, bliver jeg gjort til gennem min opvækst; jeg er den som kan bære en sådan rolle, og som føler sig som indehaveren af en sådan rolle.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Når jeg er blevet voksen og er blevet mig selv i slægtssamfundet, så optræder mit Jeg-ideal/"Over-jeg", det vil sige den indre instans som omfatter det jeg føler mig forpligtet overfor, ikke som en regel jeg føler mig forpligtet overfor, men som min forfader som indbegreb af alle "andre" som jeg føler mig som en del af. Når en indre konflikt udvikler sig som følge af modstridende ønsker som den ydre situation giver ophav til (hævde mig i skolen, blive erkendt af min far), så kan jeg ikke forløse den konflikt på anden måde end ved at blive forløst af forfaderen gennem et ritual som betegner forløsningen.

Spørgsmålet er om psykoanalysen handler om at give en forklaring på hvordan jeg opfører mig, eller kun handler om hvordan jeg har det med min opførsel, eller snarere hvordan jeg har det med mig selv ved denne opførsel. Er psykoanalysen en teori om materialiseret adfærd eller om den indre repræsentation? Er det en sociologisk eller psykologisk teori?

Lad os sige at jeg gør det man forventer af mig, og som jeg også selv erkender som rigtigt. Mit motiv er at jeg vil opføre mig ordentligt.

Det som psykoanalysen siger noget om, er hvordan dette motiv er kommet i stand (teorien transformeret til udviklingsteori), hvordan det virker (nemlig som sublimeret driftmotiv), hvordan det eventuelt ikke virker som jeg forestiller mig og ville ønske (forstyrrelse). Teorien stiller ikke de almindelige forklaringer via motiv/kvasi-årsag til diskussion, men siger noget om at opførslen ikke bare genereres af "Jeg'et" inden for rammerne af denne sammenhæng, men inden for rammerne af en sammenhæng hvor "Jeg'ets" indre sammenhæng desuden er med-impliceret som et mellemlid. At jeg ganske vist reagerer på en overordnet påbud på en bestemt måde (fx ved at

Fejl! Ukendt argument for parameter.

underordne mig), men at dette ikke alene sker i funktion af påbudet, men også i funktion af påbudet sådan som det fungerer for mig som har det på en vis måde med mig selv i relation til påbud.

Man kunne sige at tesen er at forklaringen - "motiveret af et erkendt påbud" - holder så længe udfaldet af den medierende psykodynamik er "vellykket sublimering" osv. osv.

Det er omtrent det Georges Devereux¹⁰ siger når han analyserer case-studies som skulle vise at gensidighedsreglen ("vi giver en søster til dem som har givet os en søster") på det bevidste plan, modsvares på det ubevidste plan af "jeg hader den der får vores søster". Det ubevidste er ikke specialist i slægtskabssystemets regler, siger Devereux i sit specielle, paradoksale sprog. Det vil sige at giftermålet som bevidst institution er en besværgelse. For Devereux gælder da at opførelsen er motiveret af en motivstruktur som kan betragtes fra to forskellige sider, begge lige rigtige som forklaring: giftermålet som en uegennyttig gave og som en besværgelse af had; fik hadet lov at råde, blev muligheden for samliv ødelagt.

Det der gør at den sociologiske forklaring også er rigtig, er at sublimeringen normalt fungerer; en given kultur giver et givet "Over-jeg" som spiller sammen med "Jeg'et" og giver den sociologiske regelmæssighed, med undtagelse af forstyrrelser. Sagt på en anden måde: du gør som reglen siger, måske til og med for reglens skyld, men det afhænger

¹⁰ Se Devereux, G. (1972): *Ethnopschoanalyse complémentariste*. Flammarion, Éditeur, Paris. Bogen indeholder en række artikler som tidligere har været publiceret på engelsk, oversat til fransk. En engelsk udgave af bogen kom i 1978: *Ethnopschoanalysis. Psychoanalysis and Anthropology as Complementary Frames of Reference*. University of California Press, Berkeley.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

af andet og mere end reglen, hvilket tydeligst viser sig når du begynder at gøre vrøvl over at du gør som reglen siger, både hvad angår hvordan du har det med dig selv og hvordan du opfører dig i øvrigt.

Det hele bliver blot helt fejlagtigt når den psykodynamiske forklaring erstatter forklaringen både på hvorfor samfundet er som det er, inklusive dets regelsystemer, og på hvorfor du opfører dig som du gør inden for denne ramme; disse forhold er der i deres egen ret, dem findes der ingen psykodynamisk forklaring på, skønt Freud af og til har ladet sig forføre til at forvandle teorien til en kulturteori eller samfundsteori. Det er ikke en kulturteori, men en teori om kulturens byrde hvilket er noget helt andet. At kultur er sublimering, siger ingenting om dens indre logik som kultur eller om homologierne mellem kulturen og samfundet i øvrigt.

Lad os sige at de medfødte/konstruerede drifter investeres af begær og objektfølelser; objektet og følelser skiftes ud så der også forekommer samfundstilpasning, videnskab osv. Men det sker via de medieringer som samfundet tilbyder, og ganske vist også via de psykodynamiske repræsentanter for samfundet, også hos de andre; min dynamik taler med deres dynamik, men den skaber ikke de samfundsmæssige forhold. Snarere er det omvendte sandt, omend kun som rammebetingelser for dynamikken; de samfundsmæssige forhold alene skaber ikke dynamikken. Det samme gælder for opfostringen: samfundet/kulturen/historien sætter rammerne for dynamikken.

Tilbage står at forklare hvorfor vi får enevældet som monopol på skat og fysisk vold. Men givet at vi får dem af andre grunde, så sættes rammen for det selvkontrollerende individ med dets egen typiske dynamik.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Min kollega, lektor Lars Jakob Muschinsky, har følgende kommentar til hele denne diskussion: hvorfor skulle man behøve at begive sig ind på den psykodynamiske side af sagen for at kunne forklare den udvikling som Elias selv beskriver og forklarer på et sociologisk niveau, men uden at begive sig ind netop på psykodynamikken? Det burde vel være tilstrækkeligt og legitimt at begrænse sig til et samfundsteoretisk og et personlighedsteoretisk plan, og lade det psykodynamiske være usagt, eller i hvert fald være fri for at tage stilling i spørgsmålet om Ødipus-kompleksets universalitet osv. Hvorfor følger man Andkjær Olsen i hans tendens til at tage det for givet at psykodynamikken i det mindste er en uundgåelig og korrekt del af forklaringen? Nærmere bestemt: hvorfor gå den lange omvej over dén diskussion, hvis der findes en direkte vej, nemlig via en personlighedsteori på et andet niveau?

Vi kunne kalde det for en nærmere bestemmelse af hvad "individ"-begrebet omfatter. I det borgerlig samfund er individualiteten:

1. resultatet af et projekt hos individet og samfundet (achievement)
2. defineret som det at skille sig ud fra alle de andre.

I præmoderne samfund derimod, er individualiteten:

1. meddelt per definition (ascription)
2. defineret som en plads, en position, identisk for alle indehavere af den plads/position, sådan at den der skiller sig ud, er en afviger.

Muschinsky siger: det er kun med US-*Ego*-psykologer som Wilhelm Reich og Erich Fromm at man ikke får disse

Fejl! Ukendt argument for parameter.

problemer. De har nemlig omfortolket psykoanalysen sådan at man netop ikke skelner mellem det indre billede af den anden og den andens virkelige optræden, dvs. mellem oplevelse og hændelse. Så bliver man naturligvis tvunget til at inddrage psykodynamikken eftersom den direkte handler om det socialt-kulturelle "Jeg". Fastholder man en skelnen, kan man gennemføre en analyse, selv af personlighedsaspektet, på det socialt-kulturelle plan, uden at begynde at diskutere indre billeder.

Jeg er tilbøjelig til at svare følgende:

1. Vi har også selv understreget at man ikke kan benytte psykodynamikken som forklaring på den sociale dimension (uanset at Freud af og til lader sig forføre til at gøre teorien til en kulturteori og en samfundsteori). Hér skal man fastholde Devereux' metode som betragter den psykodynamiske og den socialt-kulturelle dimension som to irreduktible, komplementære synspunkter som ikke kan lægges i forlængelse af hinanden eller indgå i hinanden som delforklaringer.

2. Anledningen til at man med udgangspunkt i Elias føler sig tvunget til at tage spørgsmålet op, er at Elias, når han taler om personlighedsteori, og inden for den ramme sammenligner to (eller flere) personlighedsstrukturer for at indplacere den driftregulerende instans, markerer forskellen i termer af regulering gennem en ydre respektive en indre instans. Elias er naturligvis klar over at man i begge tilfælde må regne med såvel en ydre som en indre instans og med deres samspil. At forholde sig til den ydre instans forudsætter naturligvis en indre instans som gør netop det, og det adskiller sig fra den situation hvor den ydre instans eventuelt aktuelt er fraværende og erstattet af en indre instans som spiller den samme rolle. Jeg er selv (uanset

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Alter) bærer af de krav jeg stiller til mig selv ("Over-jeg"). I det første tilfælde er *Alter* i sin aktuelle interaktion med mig den første bærer af disse krav. Vi har udtrykt det sådan at i det første tilfælde støtter "Jeg'et" sig på *Alter*, både når det gælder kravenes oprindelse og gyldighed og når det gælder evnen til at leve op til dem; *Alter* indgår i motivstrukturen. I det andet tilfælde (det Moderne) er frigørelsen fra *Alter*, både som oprindelse til kravet og som støttepunkt, en forudsætning for at kunne indgå en kommunikativ relation også til den anden *Alter*. Man kunne se det som to varianter af autonomi-begrebet. I det præmoderne er autonomien evnen til at indtage den meddelte plads med støtte fra de meddelende instanser. I det Moderne er autonomien evnen til i første omgang at frigøre sig fra meddelende instanser for selv at opfinde sin plads og sin måde at forholde sig til andre. Samfundet er baseret på en aftale og udgør en forening, det er ikke baseret på biologisk-kulturel fakticitet (slægtskab, kaste), det formidles ikke gennem fødslen og gennem social-kulturel arv.

Sagen er da den at Elias benytter sig af den freudske terminologi med "Over-jeg" for at karakterisere den moderne autonomi og driftregulering. Det kan man acceptere som en generaliseret common sense-sprogbrug uden at begive sig ind på psykodynamikken som sådan.

Men så snart man indfører den terminologi, bliver man jo alligevel konfronteret med noget som Elias ikke tager op eksplicit, nemlig at der er tale om en mediering. *Ego* er bare den intermediære oprindelse til de krav det stiller til sig selv eftersom det handler om internaliserede heteronome krav, de er stadig heteronome, og det ses også i "Over-jeg'ets" måde at fungere på: overtræder jeg disse

Fejl! Ukendt argument for parameter.

krav, slår "Over-jeg'et" mod mig lige så hårdt som den aktuelle *Alter* ville.

Det vil sige at hvis man regner med et "Over-jeg", så regner man stadig med at samfundet ikke alene eksisterer per aftale mellem autonome individer som skal enes om indholdet i aftalen på en kommunikativ måde, eller via et marked af individuelle præferencer, men via internaliserede overindividuelle normer. Dette er da også indholdet i fx alle socialisationsteorier af typen Parsons.

Sagen er også den at Elias derudover et antal gange paralleliserer fylogenesen og ontogenesen på det punkt. Han siger at præcis ligesom de voksne i alle samfund opfostrer børnene, hvilket i alle samfund går ud på at man i børnene indprenter handlingsprincipper for at sikre sig social tilpasning, præcis på samme måde har menneskeheden gennem tiden i stigende grad ikke blot spillet ud overfor hinanden, men indprentet hinanden handlingsprincipper. Dette kan være i orden som en suggestiv metafor, men det efterlader spørgsmålet om specificiteten af indprentningen i forskellige perioder, i det mindste socialt-kulturelt. Desuden må det være tilladt at nærme sig spørgsmålet psykodynamisk. Det ser vi når man som Ortigues benytter sig af klinisk materiale, og opdager at ved patologiske forstyrrelser hos semi-urbane, semi-moderniserede gymnasieelever i Senegal som kommer fra islamiserede animistiske miljøer, er den indre scene ikke optaget af et "Jeg" som forholder sig til et "Over-jeg" og de krav det stiller til sig selv, men af et jeg som via forskudte symptomer viser sit mislykkede forsøg på at indtage den meddelte plads. Symptomerne klinger først af når fx fuldbyrdelsen af traditionelle ritualer som indordner individet i slægtskabet, genopretter et fungerende jeg. Men det er rigtigt at man i og for sig ikke behøver at gå den

Fejl! Ukendt argument for parameter.

omvej. Selv disse analytikere har måttet lære sig at de ikke kunne få alt dette frem via en terapeutisk overføringsrelation for sig selv og for patienten eftersom en sådan overføringsrelation ikke kommer i stand netop fordi dens væsentligste forudsætninger, en moderne personlighedsstruktur, mangler. Det vil sige at det er via generelle antropologiske kundskaber om disse kulturer at man kan begynde at forstå sammenhængen, som siden kan hentes ind i en blandingsøkonomi af ritual og terapi.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Melford E. Spiro

Melford E. Spiro

Staf Callewaert

I anledning af Spiro, Melford E. (1984): "Part IV. Commentary. Some reflections on cultural determinism and relativism with special reference to emotion and reason" In: Shweder, R.A. & R.A. LeVine (eds.): *Culture Theory: essays on mind, self and emotion*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 323-346.

I. Indledning

I vore analyser af Bourdieus begreb *den praktiske sans* tillemptet til sygeplejerskernes praktik har vi hele tiden arbejdet med en direkte relation mellem på den ene side den praktiske sans som en specifik form for praktisk kundskab og på den anden side selve udøvelsen af praktikken. Vi har taget det for givet at praktikken også er en menneskelig handling og som sådan er vejledt af et kognitivt og motiverende moment. Praktikeren handler for at virkeliggøre et mål som er på én gang at afstedkomme en tilstand i verden (patientens sundhed) og en værdi (omsorgsrelationen) (målrational og værdirational) på baggrund af en

Fejl! Ukendt argument for parameter.

perception af udgangssituationen og en vurdering af handlingsrummet, af en perception af de midler som står til rådighed, og af midlernes relation til målet, og desuden på baggrund af et engagement i den implicerede værdi. Den praktiske sans opfattes da som før-bevidst og somatiseret, men tillige som indbefattet i en gruppes kollektivt indøvede *modus operandi*, overfor objektive betingelser ud fra en given position inden for feltet. Praktikerens disposition opfattes som et handleberedskab (*importat ordinem ad actum*).

At det forholder sig sådan, fremgår også af vor måde at afsløre disse forhold. Vi tager vort udgangspunkt i observationsstudier af praktikerens opførsel og forsøger at fastslå hvilket kognitivt og motiverende moment der impliceres af opførslen. På en vis måde forsøger vi også gennem samtale at få praktikeren selv til at udtrykke sig om disse implicerede momenter.

Disse empiriske studier (ved direkte observation udført af en udenforstående og gennem interviews udført af den udenforstående om praktikerens egen bevidsthed om de implicerede momenter) har blandt andet som målsætning at finde belæg for det faktum at det er den praktiske sans som er det kognitivt og motiverende grundlæggende, og at alle andre former af ledsagende kognitive og motiverende momenter af mere eksplicit og bevidst karakter er sekundære, i hvert fald når det gælder grundlæggende sociale praktikker i hverdagslivet. Selv om vi har været åbne for at registrere praktisk handlen som i streng mening eksplicit og bevidst tillem্পning af færdige handlingsanvisninger, eller som opfindelsen af en særlig handlen via refleksion i handling, været åbne for at registrere praktisk handlen på baggrund af mere eksplicit, praktikorienteret professionsviden, eller på baggrund af mere teoretisk orienteret

Fejl! Ukendt argument for parameter.

kundskab om forekomster i verden og deres forklaring eller på baggrund af handlingsorienteringer og deres grunde, så har vi i alle tilfælde set disse andre former af praktisk kundskab som grundet i den praktiske sans. Vi har desuden været tilbøjelige til at tilskrive disse andre former for praktisk kundskab status af at være ledsagende snarere end fremkaldende, og i mange tilfælde desuden som værende efterrationaliseringer også i den mening at de ikke kunne gøre rede for det som gøres (eller er gjort), men snarere kunne gøre rede for praktikerens relation til det som gøres eller er gjort.

En af de grundlæggende tanker har også været at det som materialiserer sig i opførslen, ikke bare er produkt af handlingen, men lige så meget er produkt af de gennem og med handlingen virksomme determinerende årsager af kvasi-objektiv eller objektiv karakter. Disse årsagsmæssige determinanter opdages ikke direkte ved at analysere handlingerne indefra, men ved at se på de regelmæssige korrelationer (skilsmisefrekvenser hos medicinprofessorer jævnført med matematikprofessorer som indikatorer på akademisk-social magtposition og disposition).

Måske kan man sige om den praktiske sans at den så at sige allerede medregner disse kvasi-objektive årsagsmæssige determinanter, så at sige fører dem med ud i livet.

Hele denne konstruktion har altså en indbygget spænding mellem på den ene side et kognitivt og motiverende moment som opførsels-ledende, og på den anden side forskellige, på alle leder og kanter, både horisontalt og vertikalt, ledsagende kognitive momenter som ikke opfattes som de primært opførsels-styrende.

Vi kan altså operere med en skelnen mellem materialiseret opførsel og, indbygget i den, den før-bevidste handling.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Alt dette kan man så konfrontere med de såkaldte kulturteorier. Bourdieu har jo i sin strukturalisme-artikel en passus hvor han siger at man kunne tale om dannelse i stedet for *habitus* eller til og med om kultur, hvis det ikke var for alle de dannelses- og kulturteorier som han tager afstand fra.

Det interessante er da at når man læser historikere som Georges Duby eller Jacques LeGoff, så beretter de om et langt livs arbejde i retning af at skrive historie, først i termer af en historie om hændelser og forhold, siden om opførsel og til slut om mentaliteter og kulturer. Fra opførsel, over hvordan denne opførsel opfattes af agenterne, til spørgsmålet om hvilken rolle disse opfattelser spiller for selve opførslen. Og da ser man hvordan alle disse problemer kommer igen hos dem. Det kognitive som ophav til eller som produkt af opførslen.

Alt dette aktualiseres jo også af Jeffrey Alexander som ser på historien som en proces af uddifferentiering, hvor i sidste ende den kontrafaktiske kulturelle dimension ses som ophav¹¹.

På den baggrund kan vi måske begynde at oparbejde visse af disse problemer ved hjælp af Melford E. Spiros efterskrift til Richard A. Shweder & Robert A. LeVine. Det centrale spørgsmål er så: hvad er kultur, det vil sige det handlings-styrende kognitive moment?

II. Analysen i Spiros artikel

¹¹ Alexander, J. (1995): *Fin de siècle Social Theory*. Velos, London

Kultur skulle være et sæt af deskriptive og normative propositioner om naturen, mennesket og samfundet som udgør et netværk.

Kulturelle påstande adskiller sig fra ikke-kulturelle ved at

- *de er traditionelle*, det vil sige udviklet under en gruppes historiske erfaring, udgørende en arv, og tilegnet af sociale agenter via kulturoverførsel, i modsætning til påstanden som konstrueres af agenterne på baggrund af deres egen private erfaring
- *de er kollektive* forestillinger som deles af en gruppe (og som sådanne sporet af antropologien som ikke nødvendigvis kan genfinde dem som private forestillinger hos den enkelte).

De kulturelle påstande optræder ikke nødvendigvis som eksplicite påstande, snarere tværtimod, men de kan hævdes som påstande.

Kulturelle påstande består altså ikke af adfærden, men kan være en af de mange determinanter for adfærden.

Kulturelle påstande består heller ikke af social struktur, social organisation, social adfærd, men de kan omfatte påstande som refererer til disse størrelser.

Social struktur, organisation og adfærd har som determinanter ikke alene kulturelle påstande, men også ikke-kulturelle determinanter som fx situationelle, økologiske, økonomiske, politiske, biologiske og emotionelle determinanter.

Det vil sige at man ikke kan udlede en social struktur, organisation eller adfærd ud fra agenternes selvdeklarerede kulturelle forestillinger.

Omvendt kan man ikke udlede kulturelle forestillinger

Fejl! Ukendt argument for parameter.

alene ud fra observeret social adfærd (og heri ligger allerede en problematisering af den måde hvorpå vi studerer professionel praktik).

Traditionelle kollektive kulturelle forestillinger er en vigtig del af sociale aktørers forestillinger, men opvejes af forestillinger som har et andet udspring, nemlig de forestillinger som sociale aktører selv konstruerer ud fra deres egne aktuelle erfaringer, og som eventuelt kan stå i modsætning til gruppens kulturelle forestillinger. Således kan en gruppe forstå sine sociale omgivelser som truende for gruppen, trods kulturelle forestillinger om at disse omgivelser er beskyttende.

Gruppens tolkninger af kulturelle erfaringer er ubevidste, og de bliver ikke indkodet i eksplicite, kollektive tegnsystemer, og bliver derfor heller ikke overført via eksplicite læreprocesser. Antropologen må spore dem indirekte gennem projektive kliniske metoder som lader denne erfaring tale.

Selv om kulturelle forestillinger har alle mulige relationer til følelser, består de ikke af følelser, men er kognitive systemer. Dette beror ikke på at der findes følelser uden tanke eller tanker uden emotion, men beror helt enkelt på at både tanker og følelser har deres sæde i personer. Det har kognitive systemer ikke; de består ikke af personer.

Mange af vore tanker og følelser er kulturelt konstitueret, men kultur består ikke af tanker eller følelser eller adfærd eller social struktur, skønt alle disse størrelser blandt andet også er kulturelt konstitueret. (Det virker som om Spiro med dette mener at de er personlige konstruktioner i en social sammenhæng som benytter sig af kulturen for at udtrykke disse specifikke erfaringer).

Kultur er en offentlig størrelse og kan derfor læres også af andre end de indfødte. I kulturen sammenfalder både

Fejl! Ukendt argument for parameter.

tegnet og det betegnende som offentlige størrelser.

Som sagt betyder den opfattelse af kulturelle propositioner ikke at de deri lagrede meninger - diskursive og denotative - alene optræder på en bevidst måde. Tegnene og symbolerne kan også have ubevidste og konnotative meninger. I så tilfælde handler det ikke så meget om de konventionelle meninger *af* disse tegn og symboler, men om de meninger som de sociale aktører tildeler disse tegn og symboler. Det leder til at vi skelner mellem konventionelle meninger *af* et tegn/symbol som sådan og meninger som disse har *for* sociale aktører. Det sidste spektrum er meget bredere end det første. (Dette minder om en lignende skelnen som Bourdieu gør mellem et sprogs ordforråds konventionelle spektrum af betydninger - som det er kodificeret i en ordbog - og det bredere spektrum af betydninger ordet kan blive bærer af i talen, hvilket medfører at al tale hele tiden bevæger sig mellem to grænsetilstande: den totale tvetydighed og den totale entydighed, hvilket gør at ordlege er mulige, men også medfører at tale ikke kun er en leg med ord).

Dette gør at den ikke-indfødte kan lære sig en kultur, det vil sige dens konventionelle mening. Men den ikke-indfødte kan aldrig lære sig den sådan som den eksisterer *for* den indfødte eftersom han/hun ikke har deltaget i den socialiseringsproces som alene giver adgang til de specifikke sociale erfaringer der ligger bagved de meninger som kulturen har *for* de indfødte.

Derfor er det noget andet at lære sig en kultur end at leve i en kultur. I det sidste tilfælde handler det om noget man tager for at være sandt og rigtigt; det handler om kulturelt konstitueret tro som hverken kan eller behøver at blive bekræftet eller afkræftet. Det skulle svare til det Shweder mener med *cultural frames* (utematiserede for-

Fejl! Ukendt argument for parameter.

antagelser) som man egentlig ikke internaliserer som personlig tro, men som ubemærkede klicheer.

I anledning af alt dette må den antropolog som ikke bare vil lære det kulturelle systems mening som sådan at kende, men som også vil lære den mening det har *for* de sociale aktører at kende, ikke alene studere det kulturelle system, men også studere aktørernes personlighed.

På hele denne baggrund kritiserer Spiro nu Shweder for kulturel relativisme (alle kulturer er særlige og inkomunikable) og Michelle Z. Rosaldo for kulturel determinisme (kulturen bestemmer personlighed, social struktur og adfærd).

Hvis vi for et øjeblik vender tilbage til vor egen problematik, så kunne man stille spørgsmålet på denne måde: som udenforstående observatør spørger vi efter den indfødtes opførsel: hvad er det som gør at den indfødte aktør gør noget overhovedet, og at han gør netop det han gør (respektive lader være med at gøre noget, enten som efterladdenhed eller som en måde at afstå fra det som er forbudt)?

Når man studerer den fuldbyrdede opførsel, så har man lært ikke at stille spørgsmålet om hvorfor han gør noget overhovedet; gøremålet eller efterladdenheden/afståelsen er givet. Alt er givet; perspektivet er alene en efterfølgende forklaring af det som rent faktisk er indtruffet.

Der findes jo dem som mener at samfundsvidenskaberne ikke kan beskæftige sig med mere end dette. Men med hjælp fra Georg Henrik von Wright, fastholder Göran Linde¹² at ikke alene findes der retrodiktive forklaringer,

¹² Linde, G. (1993): *On Curriculum Transformation. Explaining Selection of Content in Teaching*. HLS Förlag, Uppsala.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

men også noget som hedder interpretative forklaringer, og for det helt tredje også noget der hedder *practical reason logic*-forklaringer som så at sige benytter sig af den logik som gælder for den praktiske fornuft som har handlingen/udførelsen fremfor sig, selv for en forklaring/tolkning af den fuldbyrdede opførelse.

Det andet perspektiv er det prognostiske; da er tanken at forklaringen på hvorfor aktøren gør noget overhovedet og hvorfor han gør netop dette, også er gyldig som forklaring på hvad han kommer til at gøre.

Her tårner der sig så en masse nye problemer op.

Allerede den første forklaring er måske begyndt at operere med et handlingsbegreb. At aktøren gør noget overhovedet og gør netop dette, forklares ved at han vil noget og ved hvad han vil, og at han gør det han vil. Dette bliver i det mindste en del af forklaringen. Forklaringen forskydes til at blive en forklaring på hvorfor han vil og ved, men med mindre dette ses som en skabelse af et åndeligt princip ud af det tomme Intet, må vi foreslå et samspil af drifter og objekter, indoptaget af vilje og viden, og det hele indlejret i et socialt netværk af både medspillere og modspillere og dermed også i et netværk af motivationelle og kognitive rammer, for at viden og vilje skal forklare noget som helst.

Vi skifter perspektiv i og med at vi ikke længere udelukkende regner med den observerede, fuldbyrdede opførelse, men nu regner med en handling/opførelse og med en agent som har handlingen/opførelsen frem for sig som noget at fuldbyrde, og vi selv studerer det hele som virtuel agent. Selv om vi har facit i hånden, ser vi det som om vi ikke havde det. Vi er allerede begyndt at tænke prognostisk og vi er allerede begyndt at tænke ikke kun i termer af

Fejl! Ukendt argument for parameter.

korrelationer mellem forekomster i verden, men i termer af det nye som skabes af menneskelig handlen. På samme måde som når von Wright i *Practical Reason*¹³ beskriver hvad der sker når jeg åbner et vindue fordi det er for varmt i værelset, til at have en god diskusion: når jeg løfter min hånd mod vinduets håndtag, sker der noget nyt i historien.

Vi kommer da i tanker om det Paul Riesman siger om den etablerede eksperimentelle forskningsmetode, også inden for fx psykologien¹⁴. Man opstiller en hypotese om hvad der vil indtræffe, udledt af en teori, og gennemfører siden eksperimenter som afgør om det forudsagte indtræffer eller ej. Riesman har naturligvis ret i at dette ikke har noget med forudsigelser at gøre. Man forudsiger ikke noget nyt, som siden indtræffer eller ikke. Det nye ligger ikke på virkelighedssiden, men alene på kundskabssiden. Nu ved vi det vi før ikke vidste, nemlig om forholdene er determinerede eller ikke er det.

At definere videnskab som evnen til at gøre forudsigelser er en misforståelse. Videnskab er ikke evnen til at gøre forudsigelser om virkeligheden, men evnen til at producere virkelighed med nødvendighed, på nøjagtig samme måde før, nu og efter.

Vi vil formodentlig altid have disse to stræbener inden for human- og socialvidenskaberne:

- at på en mere end hverdaglig praktisk måde rekon-

¹³ von Wright, G.H. (1983): *Philosophical Papers. Vol. 1. Practical Reason*. Blackwell, Oxford. Jf. desuden artiklen om von Wright senere i dette værk.

¹⁴ Riesman, P. (1992): *First Find Your Child a Good Mother. The Construction of Self in African Communities*. Rutgers University Press, New Brunswick.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

- struere og forstå opførelse/handling ud fra den kerne som er agenternes selvbestemmende, og
- at så langt som muligt rekonstruere det samme ud fra determinanter som ikke kun er selvdeterminationer.

Som Bourdieu så ofte siger: det gælder om at finde *la raison d'être*, og den kan meget vel være grunden jeg har til at gøre sådan (*raison*) som i sin tur er grundet i min måde at forholde mig til situationen som er både internt og eksternt betinget, men som burde - hvilket Bourdieu aldrig rigtigt mener han behøver medgive - kunne omfatte et moment af nyskaben foruden et moment af valg mellem alternativer. Om ikke andet, så burde netop Bourdieus opfattelse af kulturens vilkårlighed kunne videreudvikles. Gennem hans feltteori bliver denne vilkårlighed altid igen reduceret til en homologi med i sidste instans den politiske vilkårlighed. Det har han gjort plausibelt. Men spørgsmålet er om det er hele sandheden. Spørgsmålet er hvorfor kun naturens indbyggede forandringer (af typen mutationer) eller naturens indeterminationer (af typen kvanter) eller uforudsete og utilsigtede effekter af dynamikker over tid, eller totalt vilkårlige kup, og ikke også læreprocesser, skulle stå for forandringer. Selv læreprocesser er betingede, men de frembringer noget som overskrider deres betingelser hvilket sidste er centralt for Jürgen Habermas.

Naturligvis bliver man også i næste omgang tvunget til at forklare spørgsmålet om selvdetermination som forklaring, hvis man ikke tænker sig den eksistentiale Jean-Paul Sartres model, men den leder under alle omstændigheder ind i det netværk af årsagskæder. Det handler om muligheden af at opføre sig/handle af grunde som jeg bestemmer mig for at lade mig bestemme af, på en måde

Fejl! Ukendt argument for parameter.

som ikke helt kan reduceres til de sociale eller psykiske eller biologiske eller økologiske betingelser. At opføre sig altruistisk er ikke kun den form som egeninteressen tager under givne betingelser.

Hvis vi nu går tilbage til Lindes afhandling, så får vi følgende:

De mere veletablerede former for forklaring/forståelse af menneskelige handlinger er at man enten udpeger årsager eller udpeger agentens intention. Linde konstaterer at hans og mange andres empiriske studier i virkeligheden arbejder med en tredje model som han kalder for retro-diktive forklaringer. Det vil sige med facit i hånden gætter man sig til *ad hoc*-årsager og grunde til netop dette udfald.

- årsagsforklaring: 'Han kommer for sent fordi han punkterede'
- teleologisk forklaring (Intentionel forklaring): 'Han kommer for sent fordi han vil undgå at hilse på X'. Eller: 'Han løb for at komme til tiden'
- kvasi-teleologisk forklaring (en årsagsforklaring som formuleres som en teleologisk forklaring): 'For at kunne løbe, begyndte han at trække vejret hurtigere', står for: 'Det øgede iltbehov fremkaldte et hurtigere åndedræt'
- funktionel forklaring: 'Ørkenvækster har et læderagtigt ydre for at undgå fordampning', står for: 'Ørkenvæksters læderagtige ydre minimaliserer fordampningen' (som følge af en mutationsreguleret tilpasning).

Årsagsforklaringer forudsætter at årsagen er en både tilstrækkelig og nødvendig betingelse for at effekten skal

Fejl! Ukendt argument for parameter.

optræde, at relationen er asymmetrisk og baseret på lovbunden forbindelse mellem årsag og virkning. David Humes kritik går ud på at en årsagsforklaring kun er en på induktion byggende overbevisning om sammenhængen mellem to fænomener på grund af deres gentagne samtidighed.

Retrodiktive forklaringer er da *post factum*-forklaringer hvor vi angiver forskellige faktorer som er nødvendige for at effekten skal indtræffe, og som har været på plads. Men vi ved ikke om de har spillet ind eller om noget andet har spillet ind, for vi kan ikke udpege både nødvendige og tilstrækkelige faktorer, og kender ikke til deres sammenhæng med effekten. Derfor forsøger vi at udpege alt som har spillet en rolle, men det har ingen prædiktiv værdi.

Det har derimod Polycarp Gottlieb Hempels berømte model for historiske forklaringer: vi kan udpege en række *antedecentia* og deres sammenhæng med med hændelsen.

Det betyder ifølge von Wright at man i virkeligheden betragter agenternes dispositioner og tendenser som probabilistiske, lovbundne årsager.

von Wright mener at den reduktion ikke er tilladt fordi båndet mellem årsag og virkning er et empirisk bånd, mens båndet mellem grund og handling er et logisk bånd. Givet at agenten vil afstedkomme et mål og givet at der findes et middel som er adækvat til at afstedkomme dette mål, så er det logisk konsekvent at agenten benytter sig af dette middel. Måltrettetheden som motiv tillader os at forklare hvorfor han har foretaget handlingen.

Senere har von Wright modificeret sin position ved at indføre en forklaringsmodel for menneskelige handlinger som hverken er kausal eller teleologisk, men praktisk-logisk¹⁵.

¹⁵ von Wright, G.H. (1983): *op.cit.*

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Det vil sige at menneskelige handlinger ses som logiske konsekvenser af at mennesker har grunde til at handle, under hensyntagen (hos den handlende og hos observatøren?) til eksterne faktorer såsom agentens behov, pligter, evner og situationens muligheder (*wants, duties, abilities* og *opportunities*). Modellen kan kun anvendes under stabile forhold og ikke ved spontaneistiske indfald eller panik.

Desuden henvises hos Linde til Sverker Lindblad & Ingrid Carlgren for at fastslå at disse eksterne determinanter kan spille ind, enten via den ubevidste socialisation som gør at de indgår som ikke-tematiserede betingelser for det som gennemlevs som grunde man har, eller som tematiserede betingelser man tager stilling til.

Men hele pointen må nu være at sammenligne med von Wrights *Practical Reason* på dette punkt: hvordan formidles agentens grunde med de eksterne determinanter, med henblik på at handlingen er en konsekvens af at jeg har mine gode grunde? Kan dette opfattes på samme måde som Bourdieus tanke om at det handler om at klargøre under hvilke sociale/psykologiske betingelser jeg har netop disse grunde? Og i hvilken udstrækning er dette tænkt at skulle fungere som diskurs eller som *habitus* (Bourdieu), eller som kollektiv-konventionel kultur eller personligt-erfaringsbaseret indsigt (Spiro)? Bourdieu ville jo aldrig gå med til at kalde relationen mellem grund og handling for en rent logisk størrelse.

Og så tilbage til Spiro og hans polemik mod først Shweders totale relativisme. Det vil sige, Shweder siger ikke noget om kulturen i Spiros mening, men om en speciel subgruppe af *cultural propositions*, nemlig disse *frames* (eller utematiserede forantagelser, såvel deskriptivt som

Fejl! Ukendt argument for parameter.

normativt), at selv ikke den udenforstående antropolog kan behandle dem komparativt med sigte på at bedømme dem. Til forskel fra de mere tematiserede *cultural propositions* som i princippet accepteres af alle antropologer for at kunne være formål for en bedømmelse af deres sandhedsindhold for så vidt de beskriver verden i almindelig orden efter kriterier for videnskabelighed.

Spiros argument er at den menneskelige fornuft opererer (kan operere) overalt på samme måde, så man i det mindste skulle kunne anlægge psykologiske kriterier som fx spørgsmålet om hvorvidt disse rammeantagelser skelner mellem hvad der er produktet af fantasi og erfaring, leder til psykiske eller sociale forstyrrelser osv. Det betyder ikke at kultur er det samme som psykologi, men at al kultur i den udstrækning den bliver til en personlig overbevisning for en agent, også får en psykisk virkelighedsdimension og som sådan kan vurderes.

Denne inkulturation betyder at gruppens medlemmer bliver fortrolige med dem, lærer sig at forstå dem i overensstemmelse med autoritative tolkninger, antager dem som deres egen tro hvilket ikke i sig selv betyder at de af den grund bestemmer deres opførsel. Men i næste trin kan de komme til at orientere deres perception af virkeligheden og styre deres opførsel; da har de også fået en motiverende og følelsesmæssig impakt.

Det er ikke helt tydeligt om Spiro ser dette som skridt hvor det næste ikke er givet på grund af det foregående. Men hvad beror det da på at næste skridt tages? Er det psykiske og sociale betingelser? Det virker sådan når vi ser ham forklare hvordan det kan være at man tilegner sig som en handlingsorienterende personlig tro at udøbte børn som dør, havner i helvede, afhængig af hvilke parentale billeder der former grundskemaet for alle perceptioner af alle

Fejl! Ukendt argument for parameter.

øvrighedsroller.

Men at de findes som emiske intrakulturelle rammer, betyder ikke at de skulle være immune overfor etiske transkulturelle bedømmelser og ej heller at de for de troende er de eneste determinanter af deres tænken og handlen.

Spiro giver sig da i kast med Rosaldos empiri, i denne sammenhæng et tilfælde hvor to klassifikatoriske brødre har en konflikt hvor deres kultur kræver at de skal undertrykke deres vrede for slægtskabets skyld, noget som Rosaldo da anser for at være belæg for det som Spiro kalder for en partikularistisk kulturel determinisme; en anden måde at tackle situationen er bogstaveligt talt umulig hvilket ses i og med at vreden kun bryder ud under påvirkning af alkohol.

Hele Spiros argumentation går ud på at sige at kulturmønstrets virke kun kan aflæses i termer af hvorvidt det sætter grænser for hvordan fx den psyko-sociale bearbejdning af situationen kan fuldbyrdes. Har Rosaldo ret, så kan brødrenes opførsels baggrund i deres psykiske dynamik ikke forklares af en transkulturelt gyldig model om sammenhængen mellem affekt-frustration-vold; særlige kulturelle rammer giver helt enkelt en særlig psykisk dynamik.

Spiro mener at studiet af netop dette tilfælde meget vel tillader en sådan forklaring, og han gør det til et endnu stærkere tilfælde ved at vise at tilmed Rosaldos egen studie af denne stammes tradition for *headhunting* giver impulsen til en sådan transkulturel tolkning. I dette tilfælde handler det om at den kulturelle tradition legitimerer at en frustreret affekt afreageres i form af at kappe hovedet af fjender, nøjagtig på samme måde som voldelige udbrud er illegitime overfor slægten. Men de psykiske mekanismer

Fejl! Ukendt argument for parameter.

som kræves for en forklaring, er transkulturelle.

Spiro ser dette som en bekræftelse af hans egen teori om at der findes universelle mønstre som ligger under de særskilte kulturelle mønstre, som samvirker med universelle biologiske og sociale kendetegn ved mennesket, og som giver grund for tesen om at det menneskelige sind (*mind*) fundamentalt set fungerer på samme måde hos alle, bagved de særlige transformationer. Spiro ser sig da på linje med både Noam Chomsky og Claude Lévi-Strauss på dette punkt.

Det indebærer naturligvis antagelsen om en universel kulturel determinisme; et transkulturelt mønster i en særlig aftapning samvirker med universelle biologiske og sociale træk for at afgrænse det som må blive konsekvensen i termer af opførelse, givet en i alle skridt gennemført inkultureret socialisation. Selv *headhunting* kan ses som en konsekvens af humaniseringen af et pattedyr i universelle termer, og kræver ikke at en unik kulturel variabel intervenserer.

Det som Spiro tydeligvis går imod, er tanken om at den kulturelle variabel som sådan (og sådan som han har defineret den) alene fungerer som determinant for opførelse, psykodynamik og sociale relationer *direkte* og derfor på en *partikularistisk* måde. Hans argumentation går ud på at der ikke er tale om en sådan direkte determinisme, udover når kulturen formidles med psykiske og sociale dynamikker som i deres væsen er transkulturelle.

Dvs. at forklaringen på opførelsens determinering, er at finde i disse universelle dynamikker og i deres måde at inkorporere en specifik kulturel legitimering. Men den rolle får den kulturelle legitimering kun af den inkulturerende socialisation og de psykiske og sociale rammer som giver den relevans. Troen på udøbte børns evige fortabelse eller

Fejl! Ukendt argument for parameter.

headhunting kan få en for sådan opførsel determinerende betydning fordi de i en given sammenhæng bidrager med det indhold som muligt tema.

Spiro ser Rosaldo som en deskriptiv, kulturelt relativistisk determinist, i den mening at de adskilte kulturer registreres som *de facto*-fungerende sådanne.

Shweder ser Spiros position som normativ: tesen er at der ikke kan findes en måde at bedømme kulturerne, hverken emisk eller etisk. Rosaldo behøver ikke gå så langt og kan nøjes med at konstatere at kultur kun fungerer partikularistisk. På den anden side er Shweder forsigtigere i og med at han begrænser tesen til de allerdybeste mønstre. Men han er forsvarer for en stærkere tese i og med at han siger at ikke alene kan der ikke findes en transkulturel bedømmelse, der kan heller ikke findes en transkulturel forklaring.

Hvad Shweder er ude efter, er at sige at disse dybeste forantagelser er både vilkårlige og ikke-rationelle (til forskel fra irrationelle), og naturligvis partikulære, så de kan kun beskrives og ekspliciteres internt. Desuden er de også inkompatible, og selvfølgelig er de konstruktioner, så de kan ikke samholdes med nogen virkelighed udenfor dem; de er virkeligheden.

Spiro forkaster ideen om den totale vilkårlighed; i virkeligheden er variationen ikke uendelig, men reducerbar til et begrænset antal typeløsninger (fx slægtskabssystemer), og det passer ikke at man ikke kan anføre rimelige forklaringer på hvorfor de er udformet på en vis måde i et givet tilfælde; de mangler ikke enhver tilknytning til enten en logik eller erfaringsdata. Specielt er det da givet at man kan finde tilknytningen til ikke-kulturelle betingelser (jf. Bourdieu: de er vilkårlige, dvs. ikke grundet i logik og erfaring, men ikke tilfældige i forhold til betingelser og

Fejl! Ukendt argument for parameter.

funktioner). Spiro giver som eksempel troen på hekseri og mad-tabuer (og her kan man minde om Lévi-Strauss' arbejdsmåde som fremarbejder forhistorie, betingelser og funktioner af myter, men som til syvende og sidst ser dem grundet som tegnsystem i en formel konstruktion som skulle gå tilbage til sindets funktionslove).

Sådan noget som tro på hekseri og mad-tabuer har man ofte villet forklare ud fra følelsesmæssige sammenhænge. Og man har ret når man siger at en sådan forklaring ikke afdækker deres indhold som *cultural propositions*, men kun afdækker deres funktion. Men det handler jo faktisk ikke kun om et enten eller; deres funktion har også at gøre med den mening de har for agenterne (foruden deres konventionelle mening som element af et tegnsystem som sådan). Havde vi bedre kendskab til denne ubevidste mening de har for agenterne, skulle vi måske ikke tage det for så givet at de er vilkårlige og ikke-rationelle.

Spiro mener at selv alle de tilsyneladende vilkårlige klassifikationer hvor ting og sager klassificeres under ét tilsyneladende uden mening, muligvis følger en streng logik (det er jo hvad Lévi-Strauss påstår med sin det sanseliges logik, *la logique du sensible*). Spiro påberåber her snarere dybe forklaringer som en psykoanalyse påviser i drømmetydning og systemtolkning.

På samme måde mener Spiro at en komparativ bedømmelse ikke behøver at være helt umulig hvis man fx skulle iagttage konsekvenserne i samme følelsesmæssige henseende. Det gør faktisk en forskel om det bliver *headhunting* eller ej i den henseende, for da er man både *hunter* og *hunted*.

På den anden side mener Spiro at Shweder tager for let på det hele ved at se kulturen kun som ikke-rationel. Den er jo ofte irrationel i den udstrækning den er obsessionel og

Fejl! Ukendt argument for parameter.

magisk som forsvarsmekanisme, og som sådan ikke tilgængelig for logisk eller erfaringsbaseret argumentation (heller ikke i sin egen emiske kontekst). Én ting er troen på hekseri som man tilmed kan betragte som en rationel *proposition* i sin kontekst. Men derfra og så til en obsessionel tro på hekseri er der langt. Det må være muligt at vurdere det ene som ulig og ulige værdifuldt. Det samme gælder mad-tabuer sådan som de opleves af nutidens muslimer eller jøder; de kan have obsessionelle træk.

Vi kan sige at intet i deres konventionelle, kulturelle betydning prædestinerer dem til at blive obsessionelle. Bliver de det, må det være på grund af at de bliver bærere af underliggende betydninger.

Det samme gælder magi som bygger på at man sammenblander hændelser i sindets indre med hændelser i den ydre verden. Spørgsmålet bliver igen under hvilke psykiske og sociale betingelser den slags optræder, dvs. at en sådan kulturel, rationel sammenblanding får funktioner som ikke er kulturelle, men forskudte følelsesmæssige funktioner. Så i stedet for at dekretere at alle *cultural propositions* er ikke-rationelle og derfor absolut relative, gjorde man bedre i at vurdere dem komparativt på deres emiske og etiske rationalitet og irrationalitet.

Det der kunne være det spændende i Spiros distinktioner, er at de kan være til hjælp til at tydeliggøre det vi har sagt om tilbagevirkningen af teori på praktik.

Med teori mener vi da alle kognitive størrelser som sådan. Hér er det springende punkt at de har en relativ selvstændighed omend på helt forskellige måder.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Spiro skelner stort set kun mellem to typer:

Enten de forud-givne, implicitte, kollektive forestillinger
(samt alle de ekspliciterende efterrationaliseringer af
netop dem)

Eller de nye aktuelle erfaringer som også kan være
implicitte og kollektive, samt bearbejdnings af dem.

Altså noget i stil med *enten* efterrationaliseringer *eller*
rationaliseringer.

Det afgørende spørgsmål er hvordan den første kategori af
forestillinger påvirker adfærden. Spiro siger at det gør de
kun i den udstrækning at de så at sige, fra at have været et
relativt selvstændigt biprodukt, vender tilbage og igen
bliver handlingsmotiverende og orienterende.

Måske kunne det svare til den bourdieuske situation af
præ-etableret harmoni mellem inkorporerede strukturer og
objektiverede strukturer. Da optræder der en slags sam-
menfald mellem de forud-givne forestillinger og de aktu-
elle erfaringer.

Det andet punkt hvor man kunne komme videre og som
måske bliver mere synligt når man analyserer opkomsten af
den såkaldte symbolske antropologi i forlængelse af
Clifford Geertz og sådan som Sherry B. Ortner analyserer
den¹⁶. Deres anliggende var jo at tydeliggøre at der findes
andre former for bevidsthed end den målrationelle ind-
grebshandlings kognitive, forberedende og ledsagende
moment.

Med andre ord: alle de former for bevidsthed som ikke

¹⁶ Ortner, S.B. (1984): "Theory in Anthropology since the Sixties". In:
Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly.
Vol. 26. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 126-166.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

er momenter af et indgreb i den naturlige eller sociale verden, som ikke er et moment af den mere eller mindre kommunikative sam-væren som enten *socius* eller som *vis-à-vis* i en interaktion, og som heller ikke er et moment af ekspressivitet af en subjektivitet, men som er et moment af bevidsthedens forholden sig til sig selv; at have en forestilling om det hele som hviler i sig selv, som ikke er andet end et svar på behovet for at stifte og på forskellige måder håndtere mening. Dette er måske den primære symboliserende virksomhed som kommer til udtryk i tanken, i sproget, i gestus, i tegninger som afbilder og uddanner, og i rytmer. Alt dette eksisterer ikke alene som forudsætning for indgreb, kommunikation og ekspressivitet, men eksisterer også for sig selv.

Og måske kan man tale om en socialisering til netop den symbolske verden som noget for sig også. Fra at have været en meningslogisk virkelighed bliver den da en psykisk og social virkelighed, men den mister ikke sin selvstændighed af den grund.

Og om den meningshorisont kan man da sige at den er vilkårlig i den forstand at den opererer med dikotomier eller tritomier af typen varm/kold, sol/måne eller varm/kold overfor sol/måne.

Det vil sige: man kan operere med pragmatikken, men kun på det vilkår at man erkender det symbolskes egen pragmatik og derefter erkender kombinationen af forskellige pragmatikker.

Det er måske noget af det Maurice Merleau-Ponty havde i tankerne da han om det vilkårlige i de lyde som bliver til sprog, sagde at det måske ikke er helt vilkårligt når man placerer sig så at sige ved sprogets allerførste opkomst: da korresponderer lydene til noget i indholdet, ikke ord for ord som et *onomatope*, men som en strøm.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Noget af dette foresvævede måske Friederich Hölderlin i hans tale om poesien.

Af dette sidste kan man måske udskille det som Bourdieu taler om når han taler om den relative selvstændighed af intellektuelle bearbejdelser af det symbolske.

Alt dette kan let forsvinde i en praktikteori når den er udviklet ud fra et sociologisk perspektiv hvor den sociale handlen allerede i forvejen er forståelseshorisont og dermed også den anden af Spiros kulturdimensioner, nemlig den enkeltes (implicitte) erfaringer, eller den forudgivne kultur som indoptaget i den dimension.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Elinor Ochs
&
Bambi B. Schieffelin

Elinor Ochs & Bambi B. Schieffelin

Staf Callewaert

I anledning af Ochs, Elinor & Bambi B. Schieffelin (1984): "Language acquisition and socialization: three developmental stories and their implications". In: Shweder, R.A. & R.A. LeVine (eds.): *Culture Theory: essays on mind, self and emotion*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 276-320.

Indledning

Det relativt nye for udviklings-psykologisk er at interessere sig ikke bare for hvordan barnet tilegner sig sit modersmål i de første leveår i samværet med omsorgspersoner, men også for barnet selv som, så at sige, kompetent sprogbruger i sin egen ret.

Spørgsmålet om tilegnelsen af modersmålet har været domineret af spørgsmålet om hvorvidt dette sker på grund af en (universel) medfødt kapacitet til at forme sproglige ytringer som kun henter deres konkretiseringer i et partikulært sprog fra omgivelsernes input (Noam

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Chomsky), dvs. selekterer de partikulære regler fra de universelt mulige på grund af omgivelsernes input, eller om det sker via erfaring med omgivelsernes sprogbrug som imiteres, respektive konstrueres via opfattede, underliggende principper (Burrhus Frederic Skinner) eller helt enkelt progressivt konstrueres af barnet som alle andre intellektuelle kategoristystemer (Jean Piaget).

Et af argumenterne for Chomskys innatisme har hele tiden været at barnet kan mere end det der kan induceres fra de voksnes sprogbrug, som er deficient (man kan spørge: i forhold til hvad?).

Som følge af dette er man begyndt at indspille og analysere hvordan voksne, især omsorgspersoner, taler med børn, og man har fundet at sprogbrugen i disse sammenhænge ikke er særligt dårligt formet, rent formelt, men at der i hvert fald i vesterlandske middelklasse-sammenhænge forekommer en bevidst og systematisk modificeret måde at tale til småbørn. Man taler i det såkaldte barnesprogsregister.

Afvigelserne hænger tydeligt sammen med en positiv affekt overfor børnene, men består også i en forenkling af sproget: langsommere, mere artikuleret, enklere meningskonstruktioner og kortere meninger.

Man har naturligvis diskuteret hvorvidt dette påvirker sprogindlæringen; innatisterne må naturligvis forvente at hvis dette overhovedet påvirker, så påvirker det kun de partikulære træk ved det enkelte sprog.

Men samtidig har man registreret noget helt andet, nemlig at det virker som om de voksne omsorgspersoner tilpasser sig til det de går ud fra er barnets kognitive og sproglige forudsætninger (for at modtage de voksne omsorgspersoners sprogbrug).

Enten er det fordi man vil gøre det lettere for barnet at

Fejl! Ukendt argument for parameter.

forstå den voksne, eller fordi man vil sikre sig at man bliver forstået af barnet.

Voksne har lignende teknikker når man vil være sikker på at man forstår hvad det er barnet vil udtrykke: fx når man på samme tid som man tolker sproglige ytringer, ser efter barnets adfærd i konteksten som kan bekræfte ens tolkning af den sproglige ytring.

Endnu en sådan teknik er at den voksne omsorgsperson gentager barnets ytring i et spørgende tonefald eller med en vis omskrivning så barnet så at sige får en chance for at korrigere.

Barnet holder en dåse op foran sin mor efter forgæves at have forsøgt selv at åbne den.

Barnet: *Åbne, mor.*

Moren: *Hvad siger du, skat?*

Barnet: *Åbne, mor.*

Moren: *Hvad vil du have mor skal gøre?*

Barnet: *Åbne.*

Barnet giver dåsen til moren: *Hér.*

Barnet forsøger at åbne dåsen som moren nu holder:
Åbne, mor.

Moren: *Skal jeg åbne den?*

Barnet: *Åbne.*

Moren: *Åbne den? OK.*

Moren åbner dåsen.

Det ovenstående er et eksempel på det jeg vil kalde typisk vesterlandsk middelklasse-børnemishandling. Hele sekvensen giver ingen mening, udover den at moren får afløb for sit behov for at lade sin totale dominans over barnet fremstå som en måde at stå til rådighed på.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Eksempel 1 (se ovenfor) og eksempel 2 (pp. 280 og 281) siges at være eksempler hvor moren forsøger at få barnet med i en sam-tale, skønt barnet på 16 måneder siges overhovedet ikke at kunne "tale" endnu. Moren taler så at sige (med hele meninger) på barnets vegne.

Dette kaldes for prælingvistiske børn og samtalen kaldes proto-samtale. Det vil sige barnets ansigtsudtryk, udråb eller gebærder besvares af moren enten lige så non-verbalt eller verbalt, men under alle omstændigheder som en anden persons meddelelse som om det var verbalt og ladet med mening.

Det kan også være at moren udtrykker bifald eller afvisning af barnets adfærd, non-verbalt eller verbalt, og det kan også være at moren verbaliserer det hele ved så at sige at tale snart på barnets vegne, snart på egne vegne. Under alle omstændigheder forudsættes det at barnet er i stand til at være intentionelt og socialt, stort set fra fødslen.

Hvis vi ser på den observerede praksis, kan vi i stedet for at betragte den sproglige side, betragte den socialiserende side, og tolke det som en måde at stille tolkningsmønstre til rådighed for en adfærd som først dukker op som råmateriale, men som til slut tolkes af barnet på samme måde.

Det interessante ville hér være at, meget skarpere, spørge sig selv: hvad er det meningen barnet skal overtage? Kun morens tolkning (sikken et fint lille smil) eller selve den tilskrevne årsags adfærd (jeg viser min kærlighed til min mor med et smil) (eksempel 3, p. 282)?

Man kan også se det som om barnet har en medfødt

Fejl! Ukendt argument for parameter.

kapacitet til organiseret, målrettet adfærd som barnet fører med ind i interaktionen, og som derfor motiverer den voksne til at svare på en måde som forudsætter at der er tale om inter-aktion.

Selv når disse studier af voksnes måde at tale til/med børn eller i deres nærvær har været interesseret i spørgsmålet om hvorvidt dette materiale bidrager til udformningen af barnets sprogbevne, så har udformningen af sprogbevnen ikke længere været tænkt i termer af en kausal sammenhæng mellem én given voksen ytring og én given børneytring som rent sproglige størrelser, men har været tænkt i termer af hvordan den voksne sammen med barnet kommer overens om betydninger, organiserer aktiviteter sammen, etablerer rutiner og "spil".

Underligt nok diskuterer Ochs & Schieffelin ingen steder om dette også gælder for vesterlandsk arbejderklasse osv.

Derimod understreger de at udformningen af sprogbevnen ikke bare forekommer, men er etableret som højt positivt vurderet og er så naturaliseret at 4-årige børn selv overtager modellen overfor deres yngre søskende.

Alligevel forekommer de ikke i andre typer af samfund og ej heller i andre sociale grupperinger.

Ochs & Schieffelin foretager hér en underlig skelnen mellem en psykologisk og en etnografisk tilgang: psykologen deler baggrund med sine studieobjekter og sine læsere. En etnograf og hans læsere derimod, deler ikke baggrund med studieobjektet, og etnografens beskrivelse og forklaring giver så at sige læserne et intellektuelt instrument til at forstå det andet/fremmede.

Etnografen arbejder både med interviews som underretter ham om den studerede populations selvforståelse, og med observation af adfærd, og går ud fra at

Fejl! Ukendt argument for parameter.

befolkningens overbevisninger og vurderinger har betydning for deres adfærd.

Derfor har de udviklingspsykologiske studier af vesterlandsk middelklasses tale til børn i barnesprogs-register ikke været tvunget til at eksplicite de kulturelle forudsætninger som må være opfyldt for at det hele skal se ud på denne måde (vesterlandsk middelklassekultur som medierende variabel for at omsorgspersoner skal tale i barnesprogs-register til børnene respektive for at forskere som deler den kultur med omsorgspersonerne altid allerede oplever denne adfærd som meningsfuld og motiverende ud fra det fælles kulturmønster).

Men for at omsorgspersoner skal opføre sig på denne måde og for at adfærden skal være forståelig, skal et vilkår være opfyldt, nemlig at omsorgspersoner og forskeren deler en kulturel referenceramme som gør denne adfærd meningsfuld såvel for dem som udfører den som for dem som studerer den, skønt for at kunne se at en sådan faktor spiller ind, må begge, eller i det mindste forskeren, træde ud af denne indforståethed, dvs. indtage den fremmedes holdning.

Følgelig betragter vi her en kultur (dvs. et korpus af kundskaber, en måde at forstå ting og sager på, verdensopfattelser, kollektive forestillinger) som noget der er noget andet og større end rent individuelle variationer i adfærd eller opfattelse. Det er noget som giver mening til både omsorgspersonernes måde at opføre sig på og individuelle variationer inden for den ramme. Men det er ikke begrænset til kun dette. Det er en del af et endnu større kompleks, fx hvordan man overhovedet opfatter barndommen, opfostringen osv.

For at kunne eksplicite principperne bag de kulturelle betingelser for sin adfærd, må man på en eller anden måde

Fejl! Ukendt argument for parameter.

kunne gå ud fra forskellige ufrivillige og frivillige fejl-handlinger som afslører hvad de rette handlinger indebærer. Kun når nogen tilfældigvis dummer sig, bliver det tydeligt hvad der forudsættes når man gør det rigtige.

En anden teknik til at afstedkomme dette er ved at arbejde komparativt. For eksempel studere hos forskellige kulturer hvad man mener hører sig til for at en kvinde skal blive gravid og et barn fødes.

Forskellighederne hos omsorgspersoner fra Guinea, Samoa og USA viser at deres måde at tale til børn er konstrueret (kultur, ikke natur), og konstrueret afhængig af en faktor som er de kollektive, implicite forestillinger der ligger under den indøvede praksis for kommunikativ interaktion.

De aspekter vi skal se på, er:

- i hvilke sproglige omgivelser vokser barnet op, hvordan er de socialt organiseret?
- i hvilken udstrækning forventer man sig af børnene at de skal tilpasse sig (hvilke?) situationerne eller at situationerne skal være tilpasset børn?
- hvordan forhandler voksne og børn sig frem til situationens mening?

Man ser her hvordan Ochs & Schieffelin tænker sig dette:

Hvert samfund har implicit eller eksplicit en *story* om hvordan man bliver et kompetent samfundsmedlem og en kompetent taler af sit eget sprog.

Denne implicite eller eksplicite *story* er kun udtryk for at den partikulære proces fuldbyrdes på en særegen måde. *Story*'en er særpræget for processen sat på ord. Processen er lokalkulturelt konstrueret.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Denne *story*-i-værk (eller teori-i-værk) afhænger i sin tur på den ene side af den sociale struktur og på den anden side af de overgribende *beliefs* og vurderinger.

USA

Story: fortællingen om hvordan det er, hvordan man gør, hvordan det bør være, hvorfor det bør være på den måde osv. osv.

Communicative action

One mother - one child

Face to face

Address child as a communicative partner

Take the child's perspective:	needs simplification	—	needs help to be understood
Adults accommodate to children:	construct a baby-world for the baby	keep	children dependent and apart

Discomfort with the difference (adult/child, handicapped/normal) met with adult-lowering or child-raising strategies. Masking real incompetence, as if competence is at arm's length. Making sense of everything senseless or nonsense. Cf. piloting classroom strategies: instead of waiting for the invention of the unknown, we guarantee the well-known.

Men det er hér Ochs & Schieffelin kommer frem med deres tese om at det som tilsyneladende er et teknisk aspekt af sprogindlæring, i virkeligheden samtidig og udelt er en socialisation til et livsmønster.

For det Ochs & Schieffelin mener barnet lærer sig af dette børnesprogs-register for kommunikativ interaktion er

Fejl! Ukendt argument for parameter.

at

- alle ytringer kan forstås
- man kan lære sig at konfrontere dobbelttydigheder
- ytringer kan have flere betydninger
- nogle har mere ret end andre til den legitime tolkning
- tolkninger kan ændres
- man kan komme overens om tolkningen
- man kan være enige eller uenige

Det vil sige at det alt sammen går ud på at potensere barnet.

Ny Guinea

Jævnført med dette er Ny Guinea-stammens måde at kommunikere med børnene en anden. Ochs & Schieffelins beskrivelser ligner i mange dele de Balante i Guinea-Bissau, med barnet på ryggen som ser fremad ved siden af moren/søsteren. Eller de ligner mere Memlincks maleri med barnet på skødet, men vendt mod omgivelserne, og med moren som talende til andre på vegne af det endnu ikke talende barn. Det virker som om modellen dog ikke er helt typisk for barn-interaktion, men også er lånt fra strukturelt lignende voksen-interaktion: ofte ser man ikke hinanden ind i øjnene når man taler.

Ochs & Schieffelins fremstilling er interessant. Hér taler de om at de skal fortælle Kaluli-*story*'en. I virkeligheden fortæller de ikke Kalulis hjemmelavede Kaluli-*story*, men fabrikerer en Kaluli-*story* selv (som operationelt deduceret ud fra observeret adfærd). Man kan her og på mange andre punkter se at de og mange andre af bogens bidragydere er langt fra Melford E. Spiros klare forsøg på begrebsafklaring hvor alle disse diffuse blandinger ikke rigtigt er tilladt. For Spiro kan man ikke uden videre udlede

Fejl! Ukendt argument for parameter.

et kulturelt skema fra adfærden.

Når moren da optræder som sagfører for barnet overfor omgivelserne (i stedet for selv at interagere med barnet *face to face*), så taler de det normale sprog som et ældre barn ville tale. Spørgsmålet er om dette i det mindste også implicit er en potenserende strategi overfor barnet. Ochs & Schieffelin mener at det er det ikke; det er potenserende for det ældre barn som deltager i en triangel-kommunikation hvor det lille barn hverken er tænkt som initiativtager eller modtager af fordele; det er jo tænkt at det skal være uden forstand i stedet for allerede at være en *addressee*.

Er det sådan kultur er tænkt at fungere, fx ifølge Margaret S. Archer (jf. Moldenhawer 1994¹⁷)? Har man tænkt sig barnet som uden forstand, kan man rimeligvis ikke begynde at henvende sig til dets fornuft. Kultur fungerer da her som en logisk kohærens med praktiske konsekvenser.

Dette har helt klare både metodiske og substantielt-teoretiske konsekvenser. Ochs & Schieffelin spørger selv efter et kulturelt konstrukt af mere almen karakter som skulle kunne forklare denne adfærd overfor barnet. Og da finder de noget mere end bare at en baby mellem nul og seks måneder ikke er en *addressee*, nemlig opfattelsen (kulturelt konstrueret) af at man ikke offentligt bør føre andres tanker, følelser og adfærd på tale; de forudsættes at være deres eget reserverede domæne, frem for alt hvis der ikke foreligger eksterne manifestationer af dem som man kan gå efter, således at man er henvist til tolkninger som mere er

¹⁷ Moldenhawer, B. (1994): *Etniske minoriteter, kultur og skolegang: et relationelt studium af skolestrategier og flerkulturel rummelighed*. Ph.D.-afhandling, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

gisinger. Den generelle kode skulle da også virke i retning af at man ikke tilskriver barnets indre en hel masse.

Her kan man med Spiro sige at det kulturelle konstrukt er en mere implicit eller ovenikøbet eksplicit kognitiv, kollektiv forestilling som ret meget har karakter af en "lære". Ochs & Schieffelin siger lidt senere at alle samfund har deres sprog-ideologi eller gældende, hjemmelavede teori (Karl-Georg Ahlström ville sige *belief system*). For eksempel at barnet bliver taler når to ord begynder at fungere, nemlig "mor" og "bryst".

Den verbale tiltale af det præ-verbale barn går ud på at man tiltaler det med forskellige navne, giver det positive og negative befalinger, reagerer ved at stille spørgsmål som skammer barnet ud når det opfører sig afvigende. Tiltalen udtrykker ingen forventning om en verbal respons, men forventer kun en adfærds-respons. Det vil sige at det kan være en interaktion, men ikke en tosidig kommunikation.

Når barnet endnu senere udbredt vokaliserer, dog uden at tale artikuleret, bliver det heller ikke bemødt som om det var et forstadium man allerede godt kan forstå. Kun i tilfælde af protestskrig ved overfald af ældre børn, tolkes det højt af moren som: "Jeg vil ikke".

Altså: det sprog som barnet hører, er ikke et samtalesprog, men et funktionelt sprog (barnet forudsættes at kunne høre og forstå tegn, ikke verbalt at kommunikere; heri ligger en slags modsigelse). Barnet hører ganske meget sprog, men ikke rettet mod selve barnet og ikke med forventning om at det skal deltage.

Det betyder ikke at de sproglige omgivelser ikke kan være rige; de er så rige som den voksne og ældre børn og unges kommunikation er i barnets nærhed. Desuden handler denne voksne kommunikation ofte *om* barnet.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Men når barnet er blevet en taler gennem at benytte sig af de to nøgleord, så skifter strategien totalt. Nu skal barnet undervises i at tale ved at man taler for og tilføjer instruktionen "sig sådan her". Men dette gælder *ikke* navn på ting (og hvad med aktiviteter?) eller måder at bede om at få objekter (eller tjenester) hvilket alt sammen tages for givet. Men indlæringen af de specielle vendinger som udtrykker bekræftende udsagn ("du har fået nok", "lad være med at tage mere") og som i denne kultur sker ved at man stiller retoriske spørgsmål ("fik du ikke en hel del?"), driller ("du fik vist ikke noget"), truer ("du vover på at tage mere"), rapporterer ("nu har enhver vist fået sit").

Desuden udtales belæringen rettet til den toårige søn med adresse hos den fem-årige datter, og er i sit sproglige niveau tilpasset den femårige.

Ochs & Schieffelin resumerer: helt uanset barnets ønsker, inddrager moren barnet i en voksen-situation sådan som den foreligger, i stedet for at forsøge at tilpasse sig til barnets interesser og kapaciteter.

Man kunne tilføje: og derved er barnet ikke på forhånd en ligeværdig initiativtager til en gensidig kommunikation, men er den af den voksne indstiftede modtager af dette initiativ.

De benytter sig følgelig ikke af barnesprogs-register som de adspurgte mener leder til netop barnesprog, men spiller ud med voksensprog, og korrigerer systematiske fejl på alle aspekter fra fonetik til semantik.

Sprogindlæringen er en overførsel fra det bløde, uformede til det hårde, formede.

Det er taleren som er ansvarlig for et utvetydigt budskab, ikke lytteren som skal gætte og tolke. Det barnet

Fejl! Ukendt argument for parameter.

siger, bliver følgelig heller ikke videreudviklet til det bedste af den modtagende voksne.

Selv i voksensprog er indirekte citater ikke tilladt; man skal eksplicit citere og angive kilden.

Det var værd at undersøge klasserumsundervisningen i Bissau eller Ghana ud fra disse udgangspunkter.

Samoa

Det er ikke specielt tydeligt hvad Ochs & Schieffelin mener med at Samoa-samfundet er stærkt stratificeret. Det virker som om det i virkeligheden handler om en typisk klanstruktur med de mandlige ældste som familieoverhoveder og klanoverhoveder, og med en landsbyleder som måske er den ældste af familieoverhovederne. Så de enkelte individer kan inddeles alt efter om de har eller ikke har en sådan ledelsesfunktion, af naturlige årsager hér kun på mandssiden. Desuden findes der en slags prestige-hierarki med retoriske talenter som grund, og derudover naturligvis rangorden efter køn og generation/alder.

Ochs & Schieffelin ser ikke så meget på disse objektiverede strukturer, men mere på den oplevede rangorden (i den betydning stratificering), og noterer da at i forbindelse med omsorgsarbejdet (som mest tilkommer personer som ikke har en titel, såsom søskende, slægtens søskende, mødre osv.) spiller det også en vigtig rolle hvilken rang vedkommende har; af disse almindelig mennesker er det alligevel den for tiden højst rangerende som har det sidste ord. Der er altså en slags social struktur som har betydning for organiseringen af omsorgen og den sproglige interaktion som forekommer i forbindelse hermed.

Man kunne også sige det på en anden måde: man lærer sig ikke blot at tale; man lærer sig sin plads og at tale fra

Fejl! Ukendt argument for parameter.

sin plads.

0-6 måneder:

Tales om, sjældent til. Mere sang og trallen, ikke betragtet som *addressee*, ytringer tolkes som grund for at der skal gøres noget: skrig: sult: mad.

12 måneder:

Når babyen begynder at bevæge sig, bliver han mål for restriktive kommandoer på baggrund af en kulturel kode om at børn som bevæger sig holder af at gøre det de ikke må. Tale til barnet, ikke med. Sproget er ikke gjort simpelt.

Sådan er det jo også med de amerikanske mødre. Barnet svarer jo ikke. Det er kun moren som lader som om. Dvs. det er kun på morens side at sprog-inputtet er fiktivt konversationsagtigt.

Barnet fortsætter med at blive opfattet som besat af hævdelsesbehov på omgivelsernes bekostning hvilket kræver at det bemødes. Men det virker som om dette opfattes som nødvendigt: barnet skal kunne hævde sig samtidig med at man må holde hævdelsen i skak.

Det ord som overfører barnet til de talendes rækker er "lort" (*tæ*).

Den sociale stratificering ytrer sig i de titelbærendes "værdige" optræden og frihed fra slaveri. Samme vurdering følger med lavere i hierarkiet og helt ned til omsorgspersoner; den til enhver tid højere opfører sig mere værdigt og mere frit fra slaveri. Dette foranlediger en kaskade af delegation af opgaver døgnet rundt.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

At lære sig at tale og at tage et sprogligt initiativ er at lære sig at adressere hele hierarkiet og i sidste ende den højeste for at noget skal ske, men via alle mellemlid og til at begynde med via de laveste.

Selv her kan man se hvordan sproginlæring og socialisation til en social struktur går hånd i hånd.

Det vil sige at samtale har mange partier indblandet og er hierarkiseret. Personer med højere titel eller rang gør ikke selv erfaringer, men informeres; de gør ingenting selv, men bliver (be)tjent.

At henvende sig til barnet via tredje person eller rettet mod tredje person er en skoling i hele dette interaktions- og kommunikationsmønster.

Højere rang kan være utydelig i sin måde at udtrykke sig, og kan læsse tolkningsbyrden over på den lavere. Det modsatte gælder ikke, og barnet bemødes i denne henseende uden tolerance.

I stedet for at moren indtager barnets perspektiv, er det barnet som lærer sig at indtage den voksnes perspektiv.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Om Georg Henrik von Wrights
analyse af
den praktiske fornuft og den
fornuftige handling

Om Georg Henrik von Wrights analyse af den praktiske fornuft og den fornuftige handling

Staf Callewaert

I. Analysen i von Wright, G.H. (1983):
*Practical Reason. Philosophical Papers
Volume I.* Cornell University Press, Ithaca,
New York.

I.1 Indledning

Min interesse for Georg Henrik von Wright har i første omgang været rettet mod hans berømte bog om forklaring og forståelse¹⁸ sammen med mit forsøg på at formulere en videnskabsteori for pædagogik¹⁹. Det interessante var von Wrights forsøg på ikke at sætte *at forklare* og *at forstå* op imod hinanden, men at se dem som komplementære operationer som begge er nødvendige såvel for naturvidenska-

¹⁸ von Wright, G.H. (1971): *Explanation and understanding*.

¹⁹ Jf. Callewaert, S. (1998): *Til kritikken af den pædagogiske teori*. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet. Manuskriptet er fra 1985, men blev ikke udgivet førend i 1998.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

berne som for humanvidenskaberne. Senere har mit arbejde med pædagogikkens videnskabssteori været stærkt påvirket af Habermas' teori om den kommunikative handlen²⁰. I *Theorie* tager Habermas von Wrights bidrag op ganske kort, for på det tidspunkt var det så at sige overspillet i den form det havde i von Wrights 1971-bidrag, og Habermas havde ingen mulighed for at forholde sig til bogen som først kom i 1983. von Wright var heller ikke med i Habermas' første store værk om samfundsvidenskabernes logik fra 1970²¹ eftersom von Wrights værk fra 1971 endnu ikke var publiceret. Men mellem von Wright (1971) og von Wright (1983) ligger der et internationalt kontrovers omkring bl.a. von Wrights udspil som bedst er opsamlet i et specialværk af Habermas 'tvillingebroder' i mange diskussioner, filosofen Karl-Otto Apel²². Det er dette værk af Apel som gav mig et bredere overblik. I Habermas' *Theorie* findes også hele problematikken på bredeste front, men der findes ikke en trin for trin-udredning af diskussionen omkring von Wrights bidrag. Mod slutningen af 80-erne er jeg vendt tilbage til Bourdieus

²⁰ Habermas, J. (1996): "I.4. Problematikken om forståelsen af mening indenfor socialvidenskaberne". In: *Teorien om den kommunikative handlen*. Aalborg Universitetsforlag, Aalborg, pp. 146-191. Den tyske original fra 1981 er: "I.4: Die Problematik des Sinnverstehens in den Sozialwissenschaften". In: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

²¹ Habermas, J. (1970): *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. På svensk findes Habermas, J. (1994): *Samhällsvetenskapernas logik*. Med indledning af Thomas McCarthy. Daidalos, Göteborg.

²² Apel, K-O. (1979): *Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in transzendental-pragmatischer Sicht*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt. Udgivet på engelsk i 1984 som: *Understanding and Explanation*. The MIT Press, Cambridge.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

videnskabsteoretiske skrifter, og jeg har haft seminarer om den franske historiske epistemologi og om *The Craft of Sociology*²³, *Outline of a Theory of Practice*²⁴, *The Logic of Practice*²⁵ og om *An Invitation to a Reflexive Sociology*²⁶

Jeg havde også i slutningen af 70-erne læst en endnu ældre bog af von Wright: i forlængelse af sin interesse for logik havde han da skrevet en bog om den praktiske tænkings specifikke logik²⁷. Den har jeg senere kommenteret i et kursus om pædagogik og etik i 1992. Det var derfor ganske naturligt for mig at kaste mig over det nye værk *Practical reason* en gang i midten af 80-erne. Lige siden denne bog blev publiceret, har jeg været optaget af dens relativt enkle og alligevel uhørt velgennemtænkte måder at begrebsliggøre en problematik som er fundamental for discipliner som fx pædagogik, og som for mig desuden kom til at fremstå som et sidestykke til Bourdieus praktikteori.

²³ Bourdieu, P., J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron (1991): *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*. Walter de Gruyter, Berlin, New York. Den franske original fra 1968 er: *Le métier de sociologue. Préalables épistémologiques*. Mouton Éditeurs, Paris, Hague.

²⁴ Bourdieu, P. (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge. Den franske original fra 1971 er: *Ésquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie Kabyle*. Librairie Droz, Geneve.

²⁵ Bourdieu, P. (1990): *The Logic of Practice*. Polity Press, Cambridge. Den franske original fra 1980 er: *Le sens pratique*. Éditions de Minuit, Paris.

²⁶ Bourdieu, P. & L.J.D. Wacquant (1992): *An Invitation to a Reflexive Sociology*. Polity Press, Cambridge. Udgivet samtidig på fransk i 1992 som: *Réponses: pour une anthropologie réflexive*. Éditions du Seuil, Paris. Udgivet på dansk i 1996 som: *Refleksiv sociologi - mål og midler*. Hans Reitzels Forlag, København.

²⁷ von Wright, G.H. (1963): *Norm and Action. A Logical Inquiry*. London.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Hvis man vil danne sig en mening om hvordan jeg har forsøgt at anvende Bourdieus praktikteori til en teori om pædagogisk praksis (eller plejepraksis) og altså til en undervisnings- og læreplanteori, kan man, foruden *Til kritikken*, konsultere *Kultur, pædagogik og videnskab*²⁸, indledningen i *Centrale tekster*²⁹, min artikel om Steen Wackerhausen³⁰ samt *Bourdieu-studier*³¹.

Et antal forskere fra Uppsala, som fx Sverker Lindblad og Ingrid Carlgren, har senest i begyndelsen af 90-erne ladet sig inspirere af von Wrights værk til at formulere det man kunne kalde for en læreplansteori/undervisnings-teori³²: kan man forstå/forklare lærerens handlen i klasseværelset med hensyn til undervisningens indhold og form ved at se den som en praktik, vejledt af lærerens tænkning som er en praktisk tænkning?

På symposiet "På återbesök i ramfaktorteorin"

²⁸ Callewaert, S. (1992): *Kultur, pædagogik og videnskab*. Akademisk Forlag. København.

²⁹ Callewaert, S. (1994): "Indledning". In: Callewaert, S., M. Munk, M. Nørholm, K.A. Petersen (eds.): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. Akademisk Forlag, København, pp. 9-19. 4. oplag 1998.

³⁰ Callewaert, S. (1995): "Tavs viden er ikke regelviden - En præcisering af Bourdieus praktikteori". In: Petersen, K.A. (ed.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. Akademisk Forlag, København, pp. 101-112.

³¹ Callewaert, S. (1997): *Bourdieu-studier*. Redaktion, bibliografiske noter og fodnoter Morten Nørholm. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.

³² Lindblad, S. & I. Carlgren (1991): "On Teacher's Practical Reasoning and Professional Knowledge. Considering Conceptions of Context in Teacher's Thinking. *Teacher and Teacher Education* vol. 7, no. 3, pp. 507-516. Lindblad, S. (1987): *Påverkansprocesser i praktiken: Redogörelse för en pilotstudie till HSFR*. Pedagogiske Institutionen, Uppsala Universitet.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

organiseret af netværket *Forum för Studier av Utbildning och Kultur* på Pedagogiske Institutionen, Uppsala Universitet, d. 20.-21. marts 1997 blev Uppsala-forskernes måde at anvende von Wright kritiseret af bl.a. mig uden at der var mulighed for at gå nærmere ind på problemet, men med et løfte om at vi ville vende tilbage til problemet. Jeg nedskrev mine overvejelser i sommeren 1997; nedenstående er dog redigeret i juleferien 1997 og 1998.

Jeg har lidt svært ved at huske nøjagtigt hvordan vi diskuterede problemet under seminarerne såvel som på tomandshånd. Måske kunne man sige at jeg hævdede at de forskere som arbejder sammen med Lindblad og Carlgren og som lader sig inspirere af von Wright, delvis misforstår von Wright og selve det problem han har taget op ved at give det en ekstremt konstruktivistisk tolkning. Som om al menneskelig handling er produkt af en forhandling mellem partnere og en konstruktion af hvordan man vil have det. For på denne måde at kunne slippe væk fra behavioristiske, strukturalistiske eller funktionalistiske (deterministiske) teorier om fx lærerens praktik i klasseværelset, så man i stedet kan forstå den som noget skabt af læreren, på baggrund af hans intentioner og viden om situationen, som i sin tur er nærmere bestemt af den handlendes behov, pligter, færdigheder og chancer som interne determinanter, og samfundsmæssige institutioner og regler som eksterne determinanter. De sidste kan dog virke indefra i den udstrækning den handlende, via socialisationen, har internaliseret dem. Det var min opfattelse at denne struktur som von Wright førte på banen, overhovedet ikke er ekstremt konstruktivistisk på denne måde, og i øvrigt skal kompletteres for at holde til løsningen af opgaven.

Det andet, mindre centrale, kritiske punkt var at jeg mente at von Wright ikke sigter mod en *logic of events*,

Fejl! Ukendt argument for parameter.

men mod en *logic of action*. På det punkt kunne det bagefter virke som om jeg tog fejl, eftersom von Wright ganske rigtigt taler om *logic of events*. Men af hele konteksten ses det tydeligt at han ikke er optaget af den forskel som diskuteres i sammenhæng med historiskrivningens videnskabsteori, nemlig forskellen mellem diakroni og synkroni, mellem genese og struktur, mellem forløb og struktur, kort sagt mellem beretningen om et forløb som på sin vis er helt unikt i verdenshistorien, hvor virkeligheden ses som en sekvens af hændelser, og en (statisk) beskrivelse af en sammenhæng. Det er handlinger von Wright er ude efter og som han kalder *events* (uforudsigelige hændelser som ikke eksisterer før handlingen), til forskel fra naturlige forhold som eksisterer konstant.

Det begreb som så udgør forbindelsen mellem hændelsen og forholdene, er naturligvis begrebet *action, handling*, eftersom en hændelse i humane og sociale sammenhænge i hvert fald mindst er en kombination af udenoms-menneskelige omstændigheder (det blev regnvejr den dag) og menneskelig, individuel og social handling (Berlins befolkning begiver sig gennem muren). Så hændelsen *Berlinmurens fald i 1989* er en enkeltstående begivenhed i et historisk forløb, men det er også en social handling, og den består af andet end et strukturelt forhold (Øst-Vest, Partiet og Oppositionen osv.) til tidspunkt 1 som er transformeret til et andet strukturelt forhold til tidspunkt 2. Så snart vi har med det menneskelige/socialt at gøre, er dette at tale om *hændelser, handlinger* og *forhold* blot tre forskellige måder at 'læse' den samme virkelighed på; ingen af disse læsemåder kan stå for sig selv.

Allerede Aristoteles og den middelalderlige filosofi sagde jo at der ikke kan findes teoretisk kundskab (*epist_m_scientia*) om det enkeltstående tilfælde, men kun

Fejl! Ukendt argument for parameter.

om væsentlige sammenhænge. Den kundskab som vejleder den enkeltstående handling, og som kræver en dyd som vi kalder klogskab (*fron_sis/prudentia*), er derimod noget helt andet, modstykket til *epist_m_*. Så for mig at se, modsvarer det bedre von Wrights intention hvis man undgår hans egen terminologi *events* (*begivenheder/hændelser*), og i stedet taler om *actions*, *handlinger*, og om *forhold* som er handlingerne i deres varighed og relationalitet.

Endelig mente jeg, hvis jeg husker ret, at man går galt i byen hvis man hovedsageligt benytter sig af von Wright (1971), og læser også von Wright (1983) ud fra dette perspektiv og giver ideen om retrodiktive forklaringer som typiske for samfundsvidenskaben en central plads, eftersom denne ide fra von Wright (1971) ikke spiller nogen nævneværdig rolle længere fremme³³.

Efter dette forsøg på at situere konteksten og emnet for denne artikel, begynder vi med at se på forskellige artikler i

³³ Er er det ikke så let at huske indholdet i de mundtlige diskussioner på seminarerne, bliver snart muligt at læse i det mindste de redigerede forelæsninger i en kommende publikation fra symposiet. Det bidrag som her interesserer os direkte, er Sverker Lindblad, Göran Linde og Lars Moeslunds "Ramfaktorteori och Praktisk Förnuft". Antologien udgives i et special-nummer af tidsskriftet *Pedagogisk Forskning i Sverige*, Institutionen för Pedagogik, Göteborgs Universitet, som afrapportering af symposiet "På återbesök i ramfaktorteorin". I dette bidrag fremgår det meget klarere end i tidligere publikationer at man ønsker at støtte sig bl.a. på von Wright, og frem alt von Wright (1983), for at tilføje *frame factor theory* en mere interaktionistisk dimension. Personligt synes jeg at et sådant videre forsøg er nødvendigt, men jeg ville nok hellere gennemføre det i tilslutning til Bourdieus praktikteori sådan som *Bourdieu-programmet* i København forsøger at udvikle den. Men under alle omstændigheder: det vi forsøger at gøre i denne tekst, er kun at undersøge hvordan vi kan bruge von Wrights tekster, med Lindes afhandling som første udgangspunkt.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

von Wrights *Practical reason* fra 1983. Jeg forudsætter teksterne bekendt og tager kun det frem som virker relevant for det jeg har hævdet i den standende diskussion.

I.2 Første artikel: "Determinism and the Study of Man" (i von Wrights *Practical reason*, pp. 35-52)

I

Det interessante er at determinisme ikke defineres som et aspekt af virkeligheden, men som en ide om virkeligheden, og at den som sådan er relevant for både naturvidenskab og humanvidenskab for så vidt som det handler om ideen om at det som er, også skulle være ("... that which *is* also (somehow) *had to be*", p. 35). Det vil sige at vi tænker os det som er, ikke alene som at det faktisk er det det er, men at det ikke kunne være anderledes. Det handler altså om en måde at vide noget om virkeligheden, dvs. det handler om en egenskab ved videnskaben, og ikke om en egenskab ved virkeligheden.

Selve optakten kan jævnføres med det Bourdieu skriver i *La misère du monde*³⁴, at målet med videnskaben i beskrivelsen og forståelsen af *cases* er at lade dem fremstå som nødvendige. Bourdieu anvender ordet "nødvendiggøre" (*necessiter*), hvilket jo betyder at de i hvert fald ikke allerede fremstår som sådanne inden videnskaben har sagt sit³⁵. Og Bourdieu henviser til ordsproget "at forstå alt er at

³⁴ Bourdieu, P. (1993): "Comprendre". In: Bourdieu, P. *et al.* (eds.): *La misère du monde*. Éditions du Seuil, Paris, pp. 903-939.

³⁵ Jf. også Callewaert, S. (1998): "Forståelse og forklaring i de sociale videnskaber ifølge Pierre Bourdieu". In: *Bourdieu-studier II*. Redaktion, bibliografiske noter og fodnoter Morten Nørholm. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, pp 109-185.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

tilgive alt" (dvs. forstå at der ikke findes noget at tilgive), fordi ting og sager kunne ikke være anderledes, givet alle forudsætninger. Men denne determinisme-ide, anvendelig i både human- og naturvidenskaberne, betyder ikke at determinismen i humane sammenhænge er tænkt som en naturdeterminisme. Tværtimod handler det netop om at opdage og erkende en anden nødvendighed, givet at det ikke var/er naturnødvendigt at ... Det vi plejer at kalde for en socialhistorisk nødvendighed.

Konsekvent, når von Wright skal skelne mellem en naturvidenskabelig og en humanvidenskabelig diskurs, så markerer han ikke en skelnen på fænomen-siden, eftersom der på dette punkt ikke findes en skelnen, men en skelnen på ide-siden, nemlig at se på det som er som noget der tænkes, enten i termer af universel regelbundethed, gentagelighed, eksperimentel kontrollerbarhed og forudsigelighed (som i naturvidenskab), eller som noget som tænkes i termer af fx en handling som er et produkt af en motivation, et socialt tryk, en målrettethed, en intention. Det vil sige: handlingen er et fuldbyrdet faktum, og kan i stedet retrospektivt forklares, det vil sige forstås, som nødvendig, givet en vis motivation, socialt tryk, målrettethed, intention osv.

Det som står i forgrunden, er stadig to måder at anskue *det-som-er*, ikke to måder at være, nemlig som *det-som-er-tilfældet* respektive *det-som-skal-gøres*. I det sidste alternativ skulle ideen om en eller anden form for nødvendighed, det vil sige ideen om determinisme, knyttes til fremtiden (men måske ikke forudsigelighed) når det gælder virkelighedsområdet kaldet *handling* (det som skal gøres, og hvordan det kan, bør, kommer til at gøres), snarere end med virkelighedsområdet *tilstand-i-verden* eller *natur*.

Det vil sige at hvis perspektivet var ontologisk, så skulle

Fejl! Ukendt argument for parameter.

handling knyttes til prognose. Nu er perspektivet det epistemiske, og da kan vi i begge tilfælde tænke i termer af at forklare hvad som er.

I første omgang får vi det billede at naturvidenskaberne tænker sig fænomenerne som naturnødvendige, tilhørende et virkelighedsområde som regeres af *naturens love*. Humanvidenskaberne tænker sig fænomenerne som nødvendige på en anden måde, tilhørende et virkelighedsområde som regeres af *sociale institutioner og regler* (det som er, skal være som det er, givet at det kommer i stand som produkt af institutioner og regler i en eller anden mening, så vi kender de regler efter hvilke det vil komme i stand).

Vi har altså en slags metodisk parallelisme mellem naturens love og samfundets love som grund for forklaringen af naturlige og menneskelige fænomener, i termer af at fænomenerne i en vis mening er bestemte, nødvendige.

Det vil sige at relationen mellem ideen om determinisme og samfundsmæssige regler i de menneskelige videnskaber er analog til relationen mellem ideen om determinisme og naturlove i naturvidenskaberne. Det vil sige: samfundsmæssige regler *er* ikke naturlove og er ikke *som* naturlove. De er helt forskellige, blandt andet fordi de er normative respektive deskriptive, men de opfylder en analog funktion.

von Wright taler i denne kontekst *ikke* om *motiv*, *sanktion*, *mål* og *intention*, som alle er begreber der snarere er hentet fra en diskurs om handlingen (human), og ikke om faktiske forhold eller hændelser (natur) og som han i andre sammenhænge kalder for *interne determinanter*, til forskel fra institutioner og regler som er *eksterne determinanter* for handlingen.

Uanset hvad: von Wright mener at dette at tænke i

Fejl! Ukendt argument for parameter.

termer af determinisme i humanvidenskaberne, betyder at tænke i termer af samfundsmæssige regler som er normative, og dette, mener von Wright, er analogt til det naturvidenskaben mener når man siger at man tænker i termer af naturlove som er deskriptive.

Nogen ville mene at empiriske humanvidenskaber ikke har til hensigt at rekonstruere de (normative) regler efter hvilke de studerede fænomener er genereret, men, nøjagtigt som naturvidenskaberne, har til hensigt at studere fænomenerne som om de var forekomster i verden, rent deskriptivt, og altså med en ambition om at opdage love eller lovmæssigheder, om så de kun er probabilistiske sådanne. Denne kundskab er probabilistisk, enten fordi sammenhængene ikke er så faste eller fordi vi endnu ikke har kunnet kortlægge nøjagtigt hvordan de fungerer.

Det er vel det hovedstrømningen i fx den konventionelle socialpsykologi og sociologi har gjort i de sidste 100 år, i den udstrækning den hører hjemme under det vi kan kalde den ureflekterede empirisme. Alt er ting og korrelationer mellem ting som står for årsagssammenhænge.

Naturligvis kan man arbejde på denne måde og opnå visse resultater, men man kan ikke begrænse humanvidenskaben til dette. von Wright argumenterer for at humanvidenskaberne ikke kun kan arbejde som om de var naturvidenskaber, eftersom man da risikerer end ikke at spørge efter det som er det specifikke for det fænomen man studerer.

Det betyder ikke at man fornægter at det humane opviser faktiske regelmæssigheder, og heller ikke at disse kan være grund for forudsigelse af adfærd. Det handler om at få øjnene op for et andet aspekt. von Wright illustrerer dette med diskussionen om den frie vilje. Den diskussion må sagligt handle om forholdet mellem et menneskes

Fejl! Ukendt argument for parameter.

handlinger og *alt* som kunne ligge bagved en fri viljetrykning indefra, som fx det man vil, det man behøver, det man drives til af passion, af følelser, af overvejelser. Men naturvidenskabsfolk vil uvægerligt parre den diskussion med relationen mellem adfærd og de neurobiologiske processer som er involveret. Det vil sige de menneskelige interne determinanter opfattes som de fysiologiske interne determinanter, dvs. som årsager der intet har at gøre med de sociale omgivelser. I stedet, siger von Wright, må man i de humane videnskaber se disse interne determinanter i deres relation til de eksterne determinanter de er en del af: det som bestemmer det enkelte individs adfærd, er ikke kun de interne individuelle determinanter for ham som individ, men i lige så høj grad det som determinerer ham som medlem af et fællesskab, det vil sige sociale regler i et institutionaliseret samliv.

Jeg har tidligere i mine skrifter anvendt modstillingen *forekomster i verden* (det som rent faktisk (allerede) eksisterer) kontra *handlinger* (det som endnu ikke eksisterer/eksisterede, men som forestår at blive gjort, som skulle være gjort). Med *forekomster i verden* mener jeg det man på engelsk kalder "what is the case". Det tilfælde af alle mulige tilfælde som faktisk er tilfældet. Det tillader os at skelne mellem to slags fakticiteter:

- den rene kontingens, det faktiske som kun kan være det faktiske, og
- det som for øjeblikket er tilfældet, men som inden for snævre grænser kunne være virkeliggjort på en anden måde.

Forskellen sammenfalder med forskellen mellem naturlige og human-sociale fænomener. Den sammenfalder ikke med den

Fejl! Ukendt argument for parameter.

forskel som er central for historieskrivning hvor man skelner mellem hændelser (*events*) og forhold eller strukturer, diakroni og synkroni, eventuelt det helt unikke her-og-nu og det regelmæssige til-enhver-tid-og-sted. Begrebet *events*, *hændelser*, som von Wright anvender senere i kapitlet, er ikke ladet med alle disse nuancer, og for mig er det også knyttet til en diskussion med den logiske positivisme om historieskrivningens mulighed for at være videnskabelig, som begyndte med Th. Abels berømte artikel³⁶.

Men det virker som om det ovenstående ikke er væsentligt for denne diskussion. von Wright diskuterer naturforhold kontra menneskelige handlinger (*actions*) og en ide om en analog videnskabelighed i relation til hver af dem. Sagt på en anden måde så opfatter von Wright hændelser som fuldbyrdede handlinger.

II

von Wright siger: at forklare en handling i overensstemmelse med en intentionel model, som produkt af en intention, er at se handlingen som produceret gennem samme 'ræsonnement' som den praktiske sans udførte da handlingen kom i stand, med den forskel at konklusionen på ræsonnementet nu foreligger som beskrivelsen af et fuldbyrdet faktum, mens det inden handlingen fuldbyrdedes, forelå som et ræsonnement i en beslutningstagnings-proces før handlingen. Og naturligvis er forskellen også at beslutningstagningen i de fleste tilfælde ikke opstiller et eksplicit ræsonnement, men kører på den tavse *habitus*, mens rekonstruktionen bagefter lettere kan være eksplicit.

³⁶ Abel, Th. (1953): "The Operation called 'Verstehen'". In: Feigl, H. & M. Brodbeck (eds.): *Readings in Philosophy of Science*. New York.

- A. har til hensigt at gå i teatret i morgen.
- A. bedømmer situationen sådan at hvis han ikke køber billet i forvejen, kommer han ikke til at virkeliggøre sin hensigt.
- A. bestiller derfor billet

Det vil sige at forklaringen er opstillet som en praktisk følgeslutning: gælder de to præmisser, følger konklusionen:

- den første præmis hævder at en hensigt gælder.
- den anden præmis hævder en kundskab om et middel, nødvendigt for at virkeliggøre hensigten.
- følgelig kan man hævde at man ved at og hvorfor vedkommende køber en billet.

Læg mærke til at følgeslutningen formuleres i præsens. Opstillingen er den at tredje part ser A købe billet, og spørger sig hvorfor han gør det, og giver denne rimelige forklaring. Det vil sige: vi ved at han vil i teatret, vi ved at billetterne plejer at blive udsolgt, altså forstår vi at han ikke kan undgå at købe billet.

Dette er et praktisk ræsonnement som holder. I første omgang er det et rent logisk ræsonnement som hvem som helst kan føre om hvem som helst. I anden omgang kan det være et ræsonnement hos den som faktisk handler sådan. I tredje omgang kan det være et ræsonnement som tredje part kan føre for at forklare en andens handling som tredje part observerer: man søger at svare på spørgsmålet: hvorfor køber han billet? Og svaret er da: fordi han vil gå i teatret og han ved at der vil blive udsolgt i løbet af et par dage. Hans *intention* og hans *kundskabsmæssige indstilling*

Fejl! Ukendt argument for parameter.

(*epistemiske attitude*) er *determinerende* for hans *handling*, er *tilstrækkelige grunde* til at han gør sådan.

Teaterbesøget kalder vi for *hensigtens formål*. At købe billet er et af de *krav situationen medfører*. Men hvis man kan begive sig til byen både med bus og med tog, så må vi anføre yderligere grunde til at det blev netop med bus, og det er muligt at der ikke findes nogen speciel grund udover at det netop var vedkommendes valg denne gang.

Måske skulle man notere sig at man naturligvis kan kræve forklaringer på et yderligere bagvedliggende niveau: hvorfor vil han i teatret? Hvilke livsbetingelser kræves for at nogen vil i teatret, begive sig til billetkontoret osv. osv.? Det er nok som oftest den type spørgsmål som Bourdieu stiller, og især i en sociologisk forklaring spørger han efter sociale betingelser. I dette tilfælde ville Bourdieu fx pege på at man må kunne betale billetten, og man må have lært sig at værdsætte og kunne nyde, og vide hvordan man bærer sig ad når man går i teatret. I sin model må von Wright nok indbygge et antal elementer som delvis opfanger dette aspekt.

Handlingens determinanter kan være interne (ville gå i teatret) eller eksterne (fx udføre en ordre, gøre noget på opfordring), men i begge tilfælde er det en handling når jeg så at sige lader mig determinere eller bestemmer mig til at lade determinanten spille. Det handler ikke om en stimulus som per automatik udløser en respons.

Hensigtens formål kan være opstillet indefra, af mig selv, eller udefra, af fx en praktik eller en ordre. De eksterne determinanter som jeg lader mig determinere af, kalder von Wright for *symbolske udfordringer*, og når disse er institutionaliserede, kalder han dem for *praktikker* (fx at følge trafikregler). "At praktikker er institutionaliserede, betyder at de deles af et fællesskab som vi vokser ind i ved

Fejl! Ukendt argument for parameter.

at vi bliver oplært til at deltage" (p. 38).

Symbolske udfordringer kan være ordrer, forespørgsler osv. At svare på symbolske udfordringer kan bestå i at *deltage i institutionaliserede praktikker*. Men det kan også bestå i at *følge regler som foreskriver en adfærd*: statens love, moralregler, gode sæder, traditioner, skik og brug.

Hvor meget af det totale volumen af adfærd/handlinger som er internt respektive eksternt induceret, afhænger af hvilken type af samfund vi har og hvor et givet individ er placeret i det.

IV

Det von Wright tager op i det følgende, er en slags improviseret socialisationsteori, eller måske en kombineret socialisations- og opfostringsteori.

Det virker som om von Wright tænker sig at de indefra motiverede handlinger så at sige bliver ført ud i livet af sig selv, det vil sige at selve intentionen er tilstrækkelig til at handlingen er givet, hvis alle andre vilkår stemmer. Hensigten fører, så at sige, alt andet lige også dynamikken med sig som sin egen bevæggrund. Men igen: dette gælder kun for analysen af første grad; derefter må man jo spørge hvad det er der gør at netop jeg (han) vil netop dét osv. Hvis handlingen derimod responderer på et påbud, er det påbudet som ikke bare medfører orienteringen, men så at sige også medfører motiveringen, det vil sige den bevægelse som skal til for at noget skal ske.

Dette er meget vigtigt i alle disse analyser. Man må iagttage begge aspekter: hvad er det som bevæger til at gøre noget, og hvad bevæger til at gøre netop dét? Altså både impulsen og retningen, motoren og indholdet. Ofte diskuterer man kun indholdet, og går ud fra at af bevægelsen følger indholdet automatisk, hvilket naturligvis aldeles

Fejl! Ukendt argument for parameter.

ikke er tilfældet.

Men selvfølgelig at svare positivt på de krav som praktikker og regler som sociale påbud stiller, er noget tillært, noget der kan jævnføres med, men ikke er lig en betinget refleks.

Hvis handlingen udløses af at man responderer på en symbolsk udfordring i form af en herskende praktik eller i form af (eksplicite?) regler, så skal disse praktikker/regler ligesom føre en bevægelse, en kraft, med sig. von Wright kalder det for *normativt tryk*. I sin mest enkle form handler det om ubehagelige konsekvenser som er knyttet til ikke at følge praktikken/regler, og som man helst vil undgå. Eller man kan konformere sig for at få en tilsvarende belønning (jf opfostringen af børn). Begge udgør to forskellige former for ekstern motivation. Man er selv om at bøje sig, men man gør det fordi man vil undgå en sanktion eller få en belønning. Men som regel spiller den eksterne motivation ikke en hovedrolle.

Hvis samfundet skal fungere smidigt, er det altså bedre at alle følger regler og praktikker for reglernes og praktikkernes skyld, det vil sige af en slags overbevisning om at dette er det bedste for alle. Da siger vi at reglerne og praktikkerne er blevet *internaliseret*, det vil sige at den ydre opfordring maksimalt determinerer vor handling eftersom den er forvandlet til en opfordring vi retter mod os selv.

V

Vi antager at det er på grund af at han ville i teatret at A har skaffet sig billet. Kan man sige at hans intention og hans kundskabsmæssige indstilling *forårsager* hans handling? Det kan man kun hvis vi her tager årsag i en hverdaglig mening, det vil sige lader det betegne en ikke nærmere

Fejl! Ukendt argument for parameter.

præciseret sammenhæng. Men hvis vi tager årsag i streng mening, det vil sige at vi har at gøre med et særtilfælde af en naturlovsmæssig sammenhæng mellem logisk af hinanden uafhængige faktorer i termer af årsag/effekt, så virker det ikke som om en intention kan være en årsag eftersom der ikke findes nogen naturlove der siger at gå i teatret og købe billet er forbundet som årsag/effekt.

Nogle filosoffer postulerer her en kausal relation af neurobiologisk art mellem intention og handling, men det beror på en misforståelse: en biologisk relation ledsager relationen mellem intentionen og handlingen, men er ikke den samme, udover i de tilfælde hvor det heller ikke længere er et spørgsmål om intention og handling.

Andre har sagt at der er tale om en logisk relation. Men da skal man undgå den fejltagelse at opfatte dette som at intentionen logisk implicerer handlingen. For det er fuldt ud muligt at jeg vil gå i teatret, ved at jeg skal have en billet i forvejen, bestemmer mig for at købe billet og uden at nogen hindring kommer mig i vejen alligevel ikke gør det. Det vil sige at der findes et gab mellem de grunde som er tilstrækkelige for at forstå hvorfor jeg købte billet, hvis jeg allerede har gjort det, men som ikke er tilstrækkelige for at fastslå på rent logiske grunde at jeg nødvendigvis faktisk kommer til at gøre det, hvis alle omstændighederne forbliver de samme; rent faktisk gør jeg måske alligevel ingenting uden nogen særlig grund eller årsag; det kan være et undtagelsestilfælde. Som regel kommer det nok til at gå som det skal gå, og hele samfundsorganiseringen og socialiseringen er jo til for at uden alt for mange ydre foranstaltninger sikre at de fleste i de fleste sammenhænge gør det de bør gøre osv.

I forbigående kan vi notere at det som udgør præmisserne for den praktiske følgeslutning, er to praktiske præ-

Fejl! Ukendt argument for parameter.

misser som betegner en kombination af én kognitiv og én viljemæssig præmis. At have til hensigt at gå i teatret er på én gang en ide og en vilje. At have den indstilling at man skal skaffe sig de midler som er nødvendige for at virkeliggøre en hensigt, er både en indsigt i en sådan mål-middel-relation og en holdning om at lade sig binde af den. Følgeslutningen *konklusion* hævder da også noget praktisk, nemlig at handlingerne finder sted, har fundet sted, kommer til at finde sted.

Det er forklaringen som selv naturligvis ikke er en praktisk følgeslutning, men er en intellektuel operation *om* en praktisk handling.

Men dette lille eksempel hjælper til at forstå at når vi i humanvidenskaberne forklarer fuldbyrdede handlinger, principielt har at gøre med muligheden for at forudsige samme eller lignende handlinger med nødvendighed, og ikke på grund af en rent logisk relation mellem præmisserne, sådan som det er tilfældet når vi drager følgeslutninger af at subsumere et tilfælde under en naturlov.

- tyngdeloven siger at alle ting i frit fald falder nedad.
- det tilfælde vi har at gøre med, er æblerne som om efteråret løsner sig fra deres grene
- derfor falder disse æbler (nedad)

Forskellen mellem nødvendige og tilstrækkelige grunde som gør at vi handler på en vis måde, og nødvendige og tilstrækkelige årsager til at ting og sager skal være på en vis måde, består i at alle udsagn i den praktiske følgeslutning er praktiske udsagn. Alle udsagn i den teoretiske følgeslutning er teoretiske. Ordet *teori* betyder her "udsagn om det som er tilfældet, og ikke om det som bør, kan eller skal gøres".

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Men når vi siger at hensigten om at gå i teatret og indstillingen om at gardere sig ved at købe billet i forvejen forklarer handlingen at købe billetten, hvad er det da for en relation mellem intention plus kundskabsmæssig indstilling og handlingen som forklaringen udpeger?

Visse filosoffer siger at det er en årsagsrelation, enten i hverdaglig mening eller i teknisk mening, som præciseret siden David Hume: en sammenhæng mellem logisk uafhængige elementer af almen karakter som er dækket ind af en lovbundethed, og som gør at de er relaterede som årsag og effekt. Oftest mener man da at de neurologiske fakta som står for præmisserne og konklusionerne, forholder sig som årsag og effekt, men det har ikke med sagen at gøre.

Den anden tolkning er at det handler om en logisk relation mellem intention/indstilling og handling, som om handlingen allerede omfattes af præmisserne, er impliceret i dem. Det er forkert, siger von Wright, og han minder om at han selv har gjort den fejl i teksten fra 1971.

Det er rent logisk tænkeligt, givet en uforandret intention og kundskabsmæssig indstilling, at vedkommende ikke gør noget som helst. Da er hans ikke-handling ikke længere forståelig for os som en rationel, praktisk konklusion, men u-forståelig. Men mulig. Det vil sige at som determinant virker den ikke automatisk.

Vi skal derfor kalde sammenhængen for hverken en kausal eller en logisk implikation, men en begrebslig relation. Men for at udvikle dette, må vi udvikle en handlingsteori.

En handling er normalt noget som gøres og som har en mening eller et mål. Det vil sige meningen/hensigten er en del af adfærden. Når vi observerer en handling, tolker vi den som en del af en *story* om den person der er på tale. Vi kan teste vor tolkning ved at spørge efter hans mening eller

Fejl! Ukendt argument for parameter.

mål, det vil sige efter hans hensigt og kundskabsmæssige indstilling. Der findes masser af procedurer til at verificere alt dette, osv.

Så graden af sikkerhed om at handlingen følger af præmisserne, er et spørgsmål bl.a. om tid, om vedkommende får tid til at ændre hensigt og mening osv.

Men vi har en rimelig mulighed for at forudsige at handlingen sandsynligvis kommer til at indtræffe så snart vi har en rimelig forklaring på den. Det vil sige at det som er garantien, er en slags intellektuel kohærens både hos aktøren og i vor forklaring mellem alle de elementer som indgår i forklaringen. Hvis ordene har beholdt deres mening og hvis de står for det vi tror de står for, så er hypotesen indtil videre at handlingen også kommer til at indtræffe. Det er hvad von Wright mener med at der er en slags begrebslig relation mellem intention og handling, og ikke en logisk implikation eller årsag.

Det vil sige: hvis den sociale virkelighed forholder sig nogenlunde som den plejer, og hvis sproget nogenlunde udtrykker denne virkelighed, så vil den praktiske konklusion på to praktiske præmisser som regel holde, dvs. det den betegner, er indtruffet, kan indtræffe, vil indtræffe.

VII

Men hvad så med de eksterne determinanter?

Lad os tage det eksempel at A gør noget fordi han (som han siger) ville adlyde en ordre eller i det mindste undgå de sanktioner han skulle blive udsat for hvis ikke han adlød ordren. Relationen mellem ordren og handlingen er ikke en årsagsrelation som et tilfælde under en universel (natur)lov. Man kan i mange tilfælde meget vel ikke adlyde, og det lader sig gøre udefra at afgøre hvordan det fra tilfælde til tilfælde ligger med den mulighed, det vil sige hvilken

Fejl! Ukendt argument for parameter.

autoritet ordren har for mig. Relationen er heller ikke en logisk implikation; det er snarere en slags intern relation (ordren og handlingen er to aspekter af det samme) så snart det handler om at jeg udfører ordren p.g.a. et eget motiv.

På grund af kundskab om såvel interne determinanter (intention og indstilling) som eksterne determinanter (symbolske opfordringer indlejret i sociale praktikker og regler) kan man forudsige menneskelig adfærd med større eller mindre præcision. Det handler om grove korrelationer. De bliver mere sikre, afhængig af personegenskaber og samfundsegenskaber. Men deres egenskaber (større grad af institutionalisering, ritualisering) forklarer i sig selv ikke sammenhængen, og altså forudsigeligheden, men kun graden af den. Sådanne sammenhænge kalder vi ugerne lovmæssigheder eftersom de ikke kun afhænger af individuelle og situationelle variationer, men afhænger af at selve variationens determinanter - som fx et samfunds grundlæggende institutioner - varierer.

Det er *alene* i teksten fra 1971 von Wright taler om retrodiktion; Göran Linde og Lindblad & Carlgren gør ellers retrodiktion til kvintessensen af von Wrights teori. Hele forskellen mellem humanvidenskab og naturvidenskab kommer da til at være at den første er *alene* retrodiktiv, den anden prospektiv. Intet af dette kan man hævde med von Wright (1983) i tankerne. Men lad os minde om ræsonnementet hos disse tre forfattere.

Når vi forsøger at forstå en fuldbyrdet handling ved at gå tilbage til dens determinanter, og gør det ved at føre et retrospektivt ræsonnement analogt med det prospektive ræsonnement som vor praktiske sans fører for en forestående handling, så er vor retrospektive forklaring i princippet ikke så 'stærk' at den kan vendes til en prognose med 100% sikkerhed. Fordi de determinanter vi kan udpege bagefter, respektive som er på banen når nogen udformer sin handling, fungerer ikke

Fejl! Ukendt argument for parameter.

med samme automatik som vi går ud fra at de mekanismer som naturlove handler om, fungerer.

Baggrunden er at forklaring i stigende grad kan udpege faktorer som er *nødvendige* for at noget sådant kan være kommet i stand, men knapt nok kan opnå en så fuldstændig indsigt i hele kompleksiteten af relevante faktorer at man også kan sige at man har kontrol over alle faktorer som er *tilstrækkelige* for at fænomenet skal indtræffe. Derved spiller det en stor rolle at menneskelig handlen i kombination med naturfænomener (det begynder at regne når jeg skal afsted til teatret) har en form for kontingens som det er svært at komme udenom hvilket er nødvendigt for at forklaringen også skal holde som basis for en prognose: bare det og det er tilfældet, så er det 100% sikkert at ...

Det er netop dét der er fejlen i den logiske positivist Polycarp Gottlieb Hempels diskussion af Abels tidlige forslag til en metode for historieskrivningen som skulle forklare socialhistoriske hændelser analogt med den naturvidenskabelige metode til forklaring af naturlige forhold. Hempel foreslår nemlig at man bygger modellen så den enkeltstående hændelse subsumeres som et enkelttilfælde af en universel lovbundethed.

For at kunne forstå hele denne diskussion, må man være indforstået med bl.a. terminologien. Man skelner altså mellem naturforhold, som jo tenderer mod at være konstante, og enkelttilfælde af sådanne forhold, som tenderer mod på den ene side at være numeriske enheder af det samme og på den anden side at være unikke her og nu-handlinger som man plejer at kalde for hændelser eller begivenheder, som fx Berlinmurens fald, samt regelmæssigheder med hvilke visse hændelser tenderer mod at gentage sig, sådan som det er kendetegnende for socialhistoriske fænomener som fx krig eller strejke. Et spørgsmål der interesserer von Wright meget, er hvorvidt relationen mellem intentionen og viden om situationen på den ene side, og handlingen på den anden, skal

Fejl! Ukendt argument for parameter.

opfattes som en ideel størrelse eller en empirisk størrelse, dvs. som en relation mellem forskellige betydninger eller meninger, eller som en relation mellem forskellige magtudøvelser. Dén diskussion minder om Bourdieu & Jean-Claude Passerons diskussion i bogen *La reproduction*³⁷, hvor de stiller det retoriske spørgsmål (2.2.1, scolie 2) om nu relationen mellem styrkeforholdene og meningsforholdene selv er et styrkeforhold eller et meningsforhold.

Forholdet mellem en præst og en lægmand i en kirke er et styrkeforhold for i den kirkelige økonomi af religiøse goder har præsten resurser som lægmanden mangler. Men det er desuden et meningsforhold fordi de to positioner inden for den religiøse institution er defineret som væsentlige for den meningssammenhæng som den religiøse institution forudsætter, og som sådan er det en magtfri logisk relation, det vil sige en relation mellem to begreber og ikke mellem to magter. Men eftersom vi ved at meningsrelationen er med til at forstærke magt-/styrkerelationen, og eftersom den også er afhængig af magt-/styrkerelationen, så er vi tvunget til at komme ind på spørgsmål om hvad der er hvad, og det ikke bare som en retorisk udfordring som i Bourdieus tekst. For det logiske eller det meningsfulde har jo en overbevisende kraft, først med henblik på dets værdi som sandhed eller rigtighed, siden også som bevæggrund for handling. Men den kraft den har som bevæggrund for handling, forudsætter logikken og meningen, men består ikke (alene) af logikken og meningen; det meningsfulde motiveres kun fordi det kan appellere til fx den individuelle psykodynamik eller den sociale dynamik. Erkendelsen af det meningsfulde i Guds orden gennem Jesus Kristus som er ordnet med præster og lægmænd, er primært et

³⁷ Bourdieu, P. & J-C. Passeron (1970): *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Éditions du Minuit, Paris. Udgivet på engelsk i 1977 som: *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications, London. Andenudgave med nyt forord 1990.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

spørgsmål om hvorvidt det giver mening, og hvorvidt det virker overbevisende som mening. Men så snart det også virker som legitimering af den autoritet som præsten har over mig som lægmand, så er der bragt sociale og psykodynamiske styrkeforhold på banen som overskrider det der er ren logik og mening. Og eftersom man lige så vel kan ræsonnere omvendt og blive bevidst om at selv den intellektuelle istemmen med en rent logisk sandhed aldrig er en rent kognitiv operation, men er båret af en personlig og social kontekst som er affektivt og magtmæssigt ladet, så må svaret på Bourdieus retoriske spørgsmål nok være at alle relationer er såvel meningsrelationer som styrkerelationer, omend i forskellig grad og i forskellige kombinationer; det er også sandt at i den religiøse tro er relationen mellem præsten og lægmanden ikke alene en styrkerelation, men også en meningsrelation som har sin gyldighed i et menings-rum som besidder en relativ autonomi som et rum fri for direkte magtudøvelse.

Det vil sige at den pædagogiske relation mellem den opfostrende og den opfostrede ikke er en ren magtrelation, men er en symbolsk magtrelation indlejret i en kommunikativ relation. Og den pædagogiske relation er i sin tur relativt autonom *vis à vis*, men er alligevel afhængig af verdslige magtrelationer i det sociale rum. Og den bidrager til at opretholde dem.

Det vil sige at både mellem det sociale rum og det pædagogiske felt og inden for det pædagogiske felt har vi at gøre med magtrelationer af en vis styrke og med meningsrelationer med et vist meningsindhold, og begge har på hver sin side en relation til hinanden. Om denne relation siger Bourdieu normalt at det er en homologi, men han tøver ikke med lige så ofte at tale om påvirkning og endda om kausalitet i hverdaglig mening.

Bourdieu er meget bevidst om at det er en provokation at sige at nu må læseren opklare om homologien mellem meningsrelationen og magtrelationen i sig selv igen er en

Fejl! Ukendt argument for parameter.

meningsrelation eller en magtrelation. Naturligvis er den begge dele; magt indlejret i kommunikation.

Konkret: den pædagogiske autoritet lever af at være en delegeret magt som viser tilbage til verdslige magtforhold, og det pædagogiske arbejde er følgelig pædagogisk kommunikativt og symbolsk voldeligt.

Af *La reproduction* har jeg det indtryk at Bourdieu stiller *mening* og *styrke* op mod hinanden som to aspekter af og inden for en social relation. Eller også betyder *styrke* i denne sammenhæng *magt* sådan som den er transformeret til det autonome felts spilleregler.

Tag fx det Bourdieu siger i *La reproduction* (2.1.1.2), hvor han taler om konkurrenceforhold mellem forskellige pædagogiske agenturer (familie, skole, kammerater, kirken osv.), og understreger at konkurrencen omfatter både styrkeforhold og symbolske forhold.

Det som det naturligvis går ud på, er at sige at relationen mellem læreren og eleven ikke bare er en meningsrelation, og altså ikke alene er en symbolsk relation; det er også en magtrelation.

I den engelske oversættelse af *La reproduction* eliminerer oversætteren Richard Nice problemet ved at oversætte både *pouvoir* og *force* til *power*. Spørgsmålet er om det er rigtigt; jeg tror det ikke. Jeg tror at man skal fastholde distinktionen, og oversætte *pouvoir* med *magt* og *force* med *styrke*.

Med Margaret S. Archer får vi en lignende problematik som virker som om den er lånt fra Ludwig Wittgenstein, og som igen skelner mellem et område hvor meningsrelationer hersker, nemlig kulturen, og et område hvor interessekonflikter hersker, nemlig personligheden og sociale strukturer. De første er logiske størrelser, de andre er empirisk-kausale.

Noget lignende findes også hos Lindblad & Carlgren, men dér oplever jeg at det er mere beslægtet med Clifford Geertz når han modsætter sig at al meningsgiven skulle være funktionel og i den mening kausal for handlingen. Kultur kan

Fejl! Ukendt argument for parameter.

også være udelukkende mening og ikke handlingsvejledning. En kulturel ytring kan fungere primært og/eller udelukkende som meningsgiven, som mening for meningens skyld, og ikke som vejledning for handlenen.

Ved observation af elevadfærd i klasseværelset kan man derfor spørge efter adfærdens mening som noget som hviler i sig selv, og som ikke behøver blive analyseret i termer af enten en kommunikativ handling eller i termer af en målrettet handling; den kan være en ekspressiv ytring som bare skal forstås, og ikke behøver en nærmere forklaring. Spørgsmålet om hvad ytringen afhænger af, må besvares i termer af at den afhænger af at mennesket også er et meningsgivende, et symboliserende, væsen. Spørgsmålet om hvorfor ytringen antager netop dén form, må forklares ud fra de meningsuniverser som er aktuelle osv.

Men det meste af det der sker i et klasseværelse, er i hvert fald også kommunikativ og målrational handlen, og det vil sige at det spørger efter en forklaring i termer af grunde/årsager. Og da er det rimeligt i skolesammenhænge, i hvert fald inden for Bourdieus univers, at regne med åbne grunde for lærer-/elevadfærd, som fx at undervise il/lære sig et pensum, og underliggende grunde som ikke fremtræder og virker som årsager, og som er skolens funktion i den sociale og kulturelle reproduktion som lærerens åbne virksomhed er indlejret i, og som han med-iværksætter samtidig med at han underviser, og gennem sin undervisning.

Det vil i Bourdieus termer sige: når læreren, på grund af hans erkendte pædagogiske autoritet, kan påføre eleven en relativt arbitrær meningssammenhæng, og i god tro gør dette som om han bare hjælper eleven med selv at finde sandheden, sker det da per mening eller sker det per styrkeforhold - i dette tilfælde lærerens og elevens respektive styrke til at være kilde til mening? Det er klart at det sker per mening som bærer på magt.

von Wright vil i alle fald fastslå at *relationen mellem*

Fejl! Ukendt argument for parameter.

intention/viden og handling, sådan som den formaliseres i *den praktiske følgeslutning*, er en begrebslig størrelse. Men den har ikke karakter af at være en logisk implikation.

En handling er en adfærd som betyder noget, eller som har et mål, det vil sige som bærer på en intention. Til forskel fra Maurice Merleau-Ponty, mener von Wright ikke at det aspekt så at sige kan være indskrevet i adfærdens kropslige virkeliggørelse hvor det kunne aflæses.

Men intentionen om og indsigt i handlingens parametre kan læses ind i handlingen så snart vi fortæller den eftersom vi da anlægger en lang række af modeller for hvordan det vi ser nogen gøre, kan opfattes i termer af intention og viden. Og vi har forskellige muligheder for at verificere vore tolkninger bl.a. ved at spørge vedkommende (Bourdieu ville tage det forbehold at 150 års samfundsvidenskab har lært os og har været nødvendig for at håndtere det faktum at aktøren ikke selv sidder inde med muligheden for udtømmende at beskrive det han/hun selv gør). Og på den baggrund kan vi ikke alene retrospektivt forstå hvad der behøvede være tilfældet for at han skulle købe billet, men også med høj sandsynlighed forudsige hans faktiske handling, i fald den endnu ikke er foregået, hvis vi har kunnet verificere de to præmisser for vort praktiske ræsonnement (at han vil gå i teatret, og at han ved at billetterne snart er udsolgt).

Denne mulighed for forudsigelse er bundet til hypotesen om at vedkommendes parametre for handlingen ikke ændres af ham inden det forudsagte også gøres.

Vi kalder intentionen ikke en årsag, men en determinant som endnu mangler mere præcis definition. Hvad med en ordre? Den fungerer heller ikke som et tilfælde af en kausal relation som følger visse lovbundetheder, for ikke alle ordrer bliver adlydt og ikke alle handlinger afhænger af ordrer.

Ordren retfærdiggør at man adlyder, det vil sige med

Fejl! Ukendt argument for parameter.

mindre man gør det for at få ros eller for at undgå straf. Men adlyder man på grund af ordren, så gør man det fordi ordren vurderes til at være velbegrundet (vel at mærke ordren, ikke handlingen). Så den relation som forbinder ordren med handlingen, er en opfattelse af at ordren er berettiget; det er en retfærdiggørelse som stifter sammenhængen (*justification*).

Man kan som regel også forudsige handlinger på baggrund af viden om eksterne determinanter, det vil sige eksplicitte forskrifter eller institutionelle regler eller praktikker. Hvad det enkelte menneske i det enkelte tilfælde tilfældigt kan finde på, er det nærmest umuligt at forudse. Men hvis det er sandt at mennesker lever i sociale sammenhænge, og det vil sige i institutioner og efter regler, så opstår muligheden for i en vis udstrækning at kunne forudse hvad der sandsynligvis og tendentielt kommer til at indtræffe.

Når Lindblad & Carlgren ligesom Linde tager udgangspunkt i *Explanation and understanding* fra 1971, så bliver det centrale en skelnen mellem prædiktation på baggrund af love (naturvidenskab) og retrodiktation på baggrund af regler (samfundsvidenskab). Men i den del af von Wright (1983) vi hér taler om, handler det om prædiktation i begge typer af videnskab.

VIII, IX, X, XI

I del VIII, IX, X og XI går von Wright nærmere ind på forskellige typer af eksterne determinanter eller determinanter af anden grad som i sin tur determinerer intentionen og den kundskabsmæssige indstilling udefra. Disse dele fordyber sig i hver sin determinant-kategori, nemlig behov (*wants*), pligter (*duties*), blandt andet sådanne som er knyttet til en rolle (*role*), færdigheder (*abilities*), og chancer

Fejl! Ukendt argument for parameter.

(*opportunities*) som så at sige sætter grænserne for det som det er muligt at have til hensigt at gøre, eller som gør det muligt at man kan gøre noget. I den mening er det determinanter af hensigten om at gøre noget som i næste omgang forklarer hvorfor vi gør noget ved nærmere at forklare hvad det er der gør at vi har til hensigt at gøre det.

Hvad forklarer da intentionen om at gøre det ene eller det andet? Da peger von Wright på vore *behov* (VIII), vore *pligter* (IX), vore *færdigheder* (X) og vore *chancer* (XI), det vil sige de handlingsmuligheder som den foranderlige situation her og nu byder på (*wants, duties, abilities, opportunities* i den givne situation).

Og for von Wright betyder det de handlingsmuligheder som mine og andres tidligere handlinger eller naturlige årsager har åbnet mulighed for respektive udelukket, dvs. bl.a. de institutionelle arrangementer som åbner muligheder, respektive udelukker dem.

Man kan sige at analysen begynder med den enkelte, nemlig med hans intention, og ender med den enkelte situation, mens det som ligger imellem, er sociale størrelser.

Og så kommer vi til sagens kerne. von Wright kalder hændelsernes logik eller maskineriet bagved historiens gang for samspillet mellem den foranderlige situation, intention, færdighed, motivstruktur og normstruktur. von Wright skriver:

"This interplay between the situational change, intentionalities, ability, and a motivational and normative background I shall call *the logic of events*. It constitutes the cogwheels of the 'machinery' which keeps history moving."

(von Wright 1983, p. 50)

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Altså: begrebet *hændelsernes logik* indføres for at sætte den praktiske følgeslutning som forklaring/forståelse/forudsigelse af enkelte handlinger (*actions*) i en bred ramme hvor den hører hjemme, og som også omfatter naturhistorien og socialhistorien, det vil sige serier af naturhændelser og handlinger.

Det er interessant at von Wright også mener at hvis der findes almene love for historiske forløb, så må det snarere være sådan at historiske hændelser kan fanges under almene sociologiske eller økonomiske love.

Det handler om at beskrive økonomisk eller social adfærd på baggrund af foranderlige situationer og institutionelle rammebetingelser.

Lovmæssigheder hos socialt handlende er ikke empiriske generaliseringer, men praktiske sammenhænge af den type vi har analyseret, det vil sige interpretationsskemata anvendt på historiske situationer eller konstante forhold. Det man kalder sociologiske eller økonomiske lovbundetheder, er interpreterbare i termer af handlinger og deres baggrund af interne og eksterne determinanter, i sidste omgang opfattet som sociale størrelser.

I.3 Anden artikel: "Explanation and Understanding of Action" (i von Wrights *Practical reason*, pp. 53-66)

I

For at forklare handlinger, må vi kende motivet, grunden, bevæggrunden (*reason*). Vi ville også spontant kalde disse grunde for "årsager" hvis vi anvendte ordet i triviel mening. Årsag i en ikke-triviel mening betyder at vi har at gøre med

Fejl! Ukendt argument for parameter.

to logisk af hinanden uafhængige fænomener som er forbundet med hinanden af en kausal lovbundethed: hvis p, så q. Det er ikke det der er tilfældet hér.

II

Vi forsøger at forklare en handling i hverdagslivet for at kunne vurdere handlingen og personen bagved handlingen: hvorfor gjorde han/hun det? Hvad kan vi forvente af ham/hende fremover? Videnskaben interesserer sig ikke for forklaringer af *enkeltstående* handlinger.

III

Hvad er det der kan være grund til at gøre noget?

1. Handlingen kan være et middel til at opnå et mål.
Grunden kan vi kalde en intern grund, det vil sige at hvis jeg ikke tager fejl, så findes der en indre nødvendig sammenhæng mellem handlingen og målet.
2. Handlinger kan være svar på en symbolsk udfordring som kan være af to typer:
 - a. kommunikative udfordringer, det vil sige *face to face*: ordre, rekvisition, spørgsmål
 - b. institutionaliserede udfordringer: regler eller normer, sæder og moder, traditioner inden for et fællesskab.

Symbolske udfordringer kalder vi for eksterne grunde til en handling. Selvom den handlende kender til udfordringen og ved hvordan den skal besvares, er han ikke nødsaget til at erkende at den gælder for ham her og nu. Så den eksisterer i to former: som objektivt nærværende, men uden at jeg bærer mig ad som om den angår mig, og som subjektivt tilegnet og erkendt: det sidste kan ikke udledes af reglernes

Fejl! Ukendt argument for parameter.

eksistens. Vi ved ikke om det var reglen han fulgte da han gjorde det (jf også Spiro 1984³⁸ og min artikel herom tidligere i dette værk).

IV

Vi taler om internalisering af de eksterne grunde til at handle når vi har fået en intern grund til at erkende eksterne grunde som krav til os. Men vi kan handle af helt andre eksterne grunde som tilføres udefra, såsom sanktioner til at fremtvinge konformitet med *face to face*-ordrer eller institutionaliserede regler. At handle af disse andengrads-grunde kalder vi ikke at handle af internaliserede grunde.

V

Der findes også grunde som hverken er interne eller eksterne, men så at sige skæve ("*oblique*"), det vil sige indirekte koblede til interne/eksterne grunde: jeg tager min regnfrakke på, for det ser ud som om det begynder at regne.

VI

Vi kan også have grunde til at undlade at udføre en handling.

VII

Vi kan have flere grunde for og imod, og altså eventuelt også overvejelser over hvad der skal gælde i den sidste ende, og hvad der altså skal gøres.

VIII

³⁸ Melford E. Spiro (1984): "Some reflections on cultural determinism and relativism with special reference to emotion and reason". In: Schweder, R.A. & R.A. LeVine (eds.): *Culture Theory. Essays on Mind, Self and Emotion*. Cambridge University Press, pp. 323-346.

Det er selve definitionen på friheden at man udfører de handlinger man har bestemt sig til, af en grund man erkender. Alligevel skal man huske på at marginalt kan handlinger også være uden nogen særlig grund, uden for den sags skyld at have ufrivillige årsager eller patologiske eller underbevidste drivkræfter.

IX

Ét er at retfærdiggøre en handling, noget andet er at forklare den. Den grund man påstår man har haft, kan være én ting (sædvanen at beklage sorg), men jeg kan have gjort det af en anden grund (fordi jeg er forelsket i husets datter).

X

Man skal skelne mellem forudsigelse (ud fra det man ved om forudsætningerne for at en handling skal komme i stand, forud for handlingens indtræffen) og forklaringen (ud fra forudsætningerne, men efter handlingens indtræffen). Naturvidenskabeligt orienterede folk har en tilbøjelighed til at betragte prædiktion og forklaring som samme sag, men i omvendt prioritering. For dem er det at forudsige det samme som at forklare. I virkeligheden handler det om to forskellige ting.

XI

Selv i det tilfælde hvor der ikke er tale om en prædiktion på grund af kausal lovbundethed, kan man tale om forudsigelse, men da ikke af handlingen som sådan, men af varigheden af de forudsætninger som normalt fører til handlingen: intention osv.

Det vil sige at forudsigelsen handler om egenskaber ved de grunde den handlende har til sin handling, og om de dermed sammenhængende fakta om den handlende og om

Fejl! Ukendt argument for parameter.

situationen. Hvis nogen til en middag beder mig om at række ham saltkarret, kan man sige at jeg med en slags nødvendighed som ligner en lovbundethed, vil række ham saltkarret, givet alt man ved om mig, situationen osv.

Ser vi på det i et mikro-perspektiv, så handler det om en slags psykologisk lovbundethed som nemlig *kobler til hinanden givne grunde (Reasons: R) og en given handling (Action: A) under givne omstændigheder som kendetegner agenten og situationen (Facts: F)*. (Læg mærke til at vi ifølge Bourdieu skulle have: opførsel, *habitus*, agent, felt). At kortlægge dette er meget vel teoretisk muligt, men svært at gennemføre i praksis, så den type af lovbundethedsbaseret prædiktion er ikke normaltildet. Det bliver lettere hvis man har at gøre med forklaringen *ex post* for da er handlingen jo indtruffet og vi kan ræsonnere baglæns.

Hvis nogen efter at have givet sine grunde, alligevel kommer med (anden) forklaring eller en retfærdiggørelse, så sætter han sine angivne grunde ud af spillet. Men von Wright vil ikke fastholde at agentens selvforståelse i en konflikt skal have en større sandhedsværdi end forklaringen fra en tredjepart eller en observatør.

II. I bogen *Explanation and understanding* fra 1971, ifølge Göran Lindes præsentation

Efter at have indhentet et antal væsentlige elementer fra von Wrights fremstilling omkring den praktiske fornuft eller den praktiske følgeslutning, vender vi os nu mod den måde hvorpå von Wrights bidrag er blevet valoriseret af nogle svenske forskere, først og fremmest fra Uppsala Universitet. Og vi vender os i første omgang mod Göran

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Lindes Ph.D.-afhandling³⁹ fordi den i en periode har indtaget en fremstående plads i diskussionen, og fordi han var del af den gruppe gruppe som lavede oplægget på symposiet om rammefaktor-teorien, til trods for at det er forskere som Lindblad og Carlgren der har lagt grunden til den forskningstradition.

På side 55 i Linde (1993) får vi en præsentation af den model som bliver anvendt til at opstille en forklaring på det faktiske indhold af undervisningen i skoleklassen: hvorfor bliver indholdet som det bliver? Hvad beror det på? Fremstillingen påstår at følge von Wright (1971). Vi får se om det skaber problemer alene at bygge på dette tidlige værk når von Wright senere er vendt tilbage til spørgsmålet på en måde som måske invaliderer den ældre fremstilling.

Linde resumerer: historisk findes der forskellige typer af forklaringer. Linde anvender her *forklaring* som den almene term (som omfatter alle typer, dvs. også forståelse), og det som skal forklares, er en adfærd/en handling.

Aristoteles opererer med *målrettetheden* som forklaring. Det som gør at en hændelse/en adfærd/en handling bliver som den bliver, er aktørens mål med adfærden/handlingen. Forklaringen hedder derfor en forklaring i termer af en målrettethed (teleologisk, finalistisk).

Man kan undre sig over om denne *målrettethed* er det samme som det von Wright (1983) kalder for *intentionen*, og om intentionen er det samme som grunden, i det mindste i den mening at grunden til at jeg har til hensigt at gøre noget, er det mål jeg vil opnå. Jeg tror der er forskelle i nuancer som vi ikke her går nærmere ind på.

Galileo Galilei står for den anden model: hændelsen/adfærden/handlingen forklares af det som

³⁹ Linde, G. (1993): *On Curriculum Transformation. Explaining Selection of Content in Teaching*. HLS Förlag, Uppsala.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

forårsager den. Adfærden/handlingen er en effekt af en årsag og handlingen er forbundet med årsagen gennem et bånd som vi udtrykker som en lovbundethed. Forbindelsen er asymmetrisk og irreversibel; effekten følger af og efter årsagen, ikke omvendt.

Efter Hume regner man med at en sådan årsagsforklaring ikke er en forklaring i termer af en beskrivelse af selve årsagsvirkningen, men kun peger på en erfaringsmæssigt induceret korrelation mellem årsag og effekt. I streng mening handler det da om årsagen som det der er både en tilstrækkelig og nødvendig forudsætning for at effekten skal indtræffe. Årsagen er tilstrækkelig til at adfærden skal indtræffe, og den indtræffer alene på grund af årsagen. Men strengt taget ved vi kun at begge har med hinanden at gøre (korrelation), ikke hvordan det ene producerer det andet (årsag), mener Hume.

Linde påstår at kausale forklaringer udpeger en (årsag) faktor som ligger før (effekten) i tiden, mens finalistiske forklaringer udpeger (et mål) som ligger fremme i tiden, nemlig noget andet som skal indtræffe hvis handlingen udføres.

- Hvad er det som gør at vandet på komfuret koger?
Det er varmen
- Hvad er det som gør at nogen går hen og køber en teaterbillet i dag? Det er det at han har til hensigt at se dette stykke og at han ved at billetterne hurtigt bliver udsolgt

Det som altså skulle ligge i fremtiden, men som allerede nu fungerer som motiv, er det planlagte teaterbesøg. Men efter min opfattelse er det der fungerer som motiv, naturligvis ikke det fremtidige teaterbesøg, men den nutidige intention

Fejl! Ukendt argument for parameter.

om et fremtidigt teaterbesøg. Så på sin vis er strukturen i begge forklaringer med hensyn til tidsfaktoren den samme.

Forskellen på de to forklaringer ligger et andet sted, nemlig i at sammenhængen mellem varmen og kogepunktet er automatisk og udtrykt i en naturlov, mens sammenhængen mellem intentionen/køb af teaterbillet/teaterbesøg er probabilistisk, det vil sige gælder som oftest, givet en masse andre faktorer som fx deltagernes kultur, institutioner, omstændigheder osv., men ikke gælder per automatik. Men man kan altså alligevel i begge tilfælde tale om forklaringer som tillader prognoser, men prognoser af forskellig slags, efter min mening.

På en vis måde kunne man sige at det til og med er den naturvidenskabelige forklaring som ikke tillader en prognose. For hvis effekten er automatisk, så er der intet at forudsige. Alt er så at sige allerede indtruffet så snart årsagen er givet. Det man gør med en naturvidenskabelig forklaring, er ikke at forudsige, men at beskrive på forhånd; det er noget helt andet. At forudsige noget må rimeligvis betyde at forudsige noget som ikke bare endnu ikke er indtruffet, men hvorom vi ikke med sikkerhed ved at det vil indtræffe, og som heller ikke indtræffer automatisk.

Det er disse forhold der gør at naturvidenskabsfolk mener at de har monopol på videnskabelighed; at de har monopol på forudsigeligheden, er egentlig bare en måde at udtrykke sig angående det faktum at ved et eksperiment, og forudsat at lovbundethederne er kendt, står der bare tilbage at konstatere endnu en gang at sådan er det tilfældet (med eksperimentgruppen) eller ikke tilfældet (med kontrolgruppen). Der sker ikke noget man ikke med 100% sikkerhed vidste skulle eller ikke skulle ske. Kun hvis eksperimentet gælder en helt ny hypotese som for første gang sætter også en helt ny teori på spil, ville situationen

Fejl! Ukendt argument for parameter.

ligne den vi har i humane sammenhænge.

For Lindes ræsonnement derimod er den påståede forskel i tidsfaktoren vigtig. Han er ude efter nærmere at præcisere videnskabeligheden ved samfundsvidenskabelige forklaringer. Og Linde vil - ligesom von Wright - redde deres fordring på videnskabelighed ved at adskille dem fra finalistiske forklaringer. Vi får dermed tre typer af forklaringer: naturvidenskabelige, finalistiske og kvasi-finalistiske.

Kvasi-teleologiske forklaringer er kausale forklaringer udtrykt i finalistiske termer: når man løber hurtigt, så intensiveres åndedrættet, men man kan også sige at man trækker vejret kraftigere for at kunne løbe hurtigere.

Selv synes jeg at det var mere klagørende hvis man sagde at der fandtes følgende forskellige muligheder:

- 1. at åndedrættet intensiveres automatisk så snart jeg begynder at løbe hurtigere**
- 2. at jeg er bevidst om at jeg automatisk er begyndt at trække vejret hurtigere**
- 3. at jeg desuden bevidst intensiverer mit åndedræt**
- 4. at jeg har et indøvet beredskab til at øge åndingstakten når jeg løber hurtigere, som hverken er automatisk eller bevidst, men er et produkt af en praktisk sans.**

Det sidste ville da være analogt (omend alligevel på et helt andet plan) til det Bourdieu siger i sin praktikteori: at det kan være bevidst, det kan være intentionelt efterstræbt. Men det er ikke bevidstheden og viljen som er motoren; det er derimod en før-bevidst praktisk sans og *drive*.

Alle funktionalistiske forklaringer er kvasi-teleologiske forklaringer, hvor dette at have en funktion fremstilles som

Fejl! Ukendt argument for parameter.

en målrettethed. Mavesækken afsondrer væsker for at fordøje maden; skolen er til for at opretholde den sociale struktur i samfundet. I den sociale virkelighed kan man sjældent identificere subjektet og intentionen for denne målrettethed, men kun en klar årsag/effekt-relation eller kun en korrelation. Iltmanglen under løbet forårsager en intensivning af åndedrættet; skolen og den sociale struktur opviser en slags parallelisme.

Man kan spørge sig om de kvasi-kausale forklaringer, nemlig dem som påberåber sig ikke naturlovsmæssige sammenhænge, men social-historiske nødvendigheder, også er egnet til at blive formuleret i kvasi-teleologiske termer. At være teaterkritiker for et hovedstadsblad gør det nødvendigt at se premieren, og kan altså gælde som forklaring på hvorfor vedkommende går i teatret den aften. Den baggrund fungerer snarere som en årsag hvis man dermed mener at den virker bagom ryggen på agentens bevidste intention. Men man kan tænke sig at agenten eller en observatør ikke lader denne sammenhæng fremtræde, og iklæder den en intention; selvfølgelig har kritikeren til hensigt at deltage i premieren. I virkeligheden befinder han sig måske til premieren uden at have tænkt over det.

Linde signalerer meget rigtigt at von Wright også taler om kvasi-kausale forklaringer i teksten fra 1971, og han citerer som eksempel den lærer der sukker når eleven svarer forkert. Det forkerte svar virker forårsagende på lærerens sukken, men sammenhængen er snarere en slags social-kulturel-historisk nødvendighed, ikke en naturlov.

Lindes model for retrodiktive forklaringer som han siger at han henter fra von Wrights 1971-tekst, er følgende (strukturen er Lindes, anekdoten er min):

Berlinmurens fald kan vi forklare med at 1) regeringen i

Fejl! Ukendt argument for parameter.

DDR mistede kontrollen, samtidig med at 2) regeringen i BRD for første gang intervenserede mod *status quo*. Begge disse regeringers ageren forudsætter på hver sin måde en tredje faktor, nemlig svækkelsen af USSR. Men man kan ikke derudover med sikkerhed sige at svækkelsen af USSR og opløsningen af DDR, som begge var nødvendige betingelser for Berlinmurens fald, havde været tilstrækkelige hvis BRD fortsat havde forsvaret *status quo* og havde modarbejdet en genforening af Tyskland. Vi ræsonnerer baglæns og kan være sikre på at det var nødvendigt at USSR og DDR var svækkede. Men vi ved ikke om det havde været tilstrækkeligt.

Og så kommer kernen i Lindes ræsonnement (og indtil videre lader vi det være usagt om det er det som von Wright selv skriver i teksten fra 1971, og hvorfor det ikke genfindes i teksten fra 1983). Linde mener at von Wrights retrodiktion er at opfatte som en kvasi-teleologisk forklaring. Det vil sige i mangel af en lovbundethed som forbinder hændelsen med en årsag, må en målrettethed indtræde (som om dette var de to eneste muligheder). Vi ved hvilken handling/adfærd som indtraf, og vi antager at det var som et led i en stræben efter målopfyldelse; på sin vis implicerer dette også at man regner med en slags lovbundet sammenhæng som kan have en form for årsag/effekt-karakter. Når nogen løber for at komme i tide til toget, er det faktisk fordi at han regner med at indsatsen er effektiv m.h.t. sit formål. Vi forklarer altså det faktum at han løber, med at han vil nå toget, og ved at det går hurtigere hvis man løber. (Vi genkender *intention* og *viden*, de to centrale begreber hos von Wright i teksten fra 1983). Så i Lindes fremstilling af von Wrights tekst fra 1971 virker målet som en forklaring på den måde at det er intentionen om at nå

Fejl! Ukendt argument for parameter.

målet som gør at handlingen, og netop dén handling, foregår, forudsat at vi ved at det middel som tages i anvendelse (at løbe), er eller betragtes som effektivt for at nå målet.

Der er en mulighed for at tolke dette på en rimelig måde, men som ikke ser ud til at være det Linde tænker på. Hvis man nemlig, blandt andet med von Wright (1983) i baghovedet, siger at for at agentens intention om at opnå et mål, som i sig selv er en labil grund, skal være en acceptabel grund for en sikker prognose (og ikke bare en prognose med yderst lav sandsynlighedsgrad), må vi kende til andre faktorer af en fastere og for prognostiske formål mere pålidelig natur, dels i agentens indre, såsom behov, pligter, færdigheder, chancer, dels i agentens ydre, men som måske allerede er internaliserede, såsom sociale regler og institutioner. Det vil sige at intentionen om at gå i teatret, kan være en ganske pålidelig grund til en prognose for billetindkøb hvis agenten så at sige er omringet af en masse determinanter som ikke virker som naturlige mekanismer, men virker på en i sin effekt lignende måde. I den mening kunne man tale om kvasi-teleologisk. Men da ville det også være bedre at gøre som jeg har gjort i andre sammenhænge⁴⁰, nemlig at tale om kvasi-årsags-sammenhænge i stedet for at tale om kvasi-teleologiske sammenhænge eftersom det handler om objektiverede determinanter som virker på en anden måde end bevidste intentioner og motiver.

Men så vidt jeg kan se, har man da ikke at gøre med en årsag-effekt-relation som en intention/mål-relation, men med en intention/mål-relation som er indlejret i en social-historisk determination som er væsensforskellig fra en

⁴⁰ Jf. Callewaert, S. (1998): *Til kritikken af den pædagogiske teori*. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

natur-determination.

Linde er derfor bedre inspireret når han siger at vi ikke har en strengt lovbundet sammenhæng, og at vi derfor kun kan angive de nødvendige vilkår og ikke også de tilstrækkelige. Vi kan sige at givet hvad vi ved om baggrunden, kunne det indtrufne indtræffe, men vi kan ikke vide alene på disse nødvendige grunde som måske ikke er tilstrækkelige, om det også var nødvendigt at det skulle indtræffe. Vi ved kun at det indtraf, og at det i hvert tilfælde var nødvendigt for at det var muligt. Men måske er der flere ting som var nødvendige, sådan at dem vi kender til, kan være utilstrækkelige, men i hvert fald nødvendige i første omgang.

Men efter min mening gør dette ikke at vi har at gøre med forskellige grundegenskaber ved forskellige forklaringer, bl.a. at de er prædiktive eller retrodiktive. Det handler alene om graden af præcision på den ene side og en type af lovbundethed på den anden. Og en retrodiktion er lige så vel konverterbar til en prædiktion som en lovbundet kausal forklaring er det, med hensyn alene til strukturen af ræsonnementet.

Det virker som at det der gør at Linde går galt i byen, er at han udelukkende følger von Wrights tekst fra 1971 hvor ærindet er at vise at der fundamentalt findes to helt adskilte forklaringer, årsagsforklaring og motivforståelse (sagt imod den logiske positivismes enhedsvidenskab), men at begge er rigtige forklaringer (som et led i en kognitivistisk kritik af positivismen).

Den konkrete forskningsopgave i Lindes afhandling er at opstille en model for lærerens adfærd når læreren rekontekstualiserer et læreplansfragment, det vil sige transformerer det til det der kan gennemføres her og nu i klasse-

Fejl! Ukendt argument for parameter.

værelset med disse elever osv., på baggrund af lærerens egen forståelse af skolens rolle osv.

I den sammenhæng benytter han sig pludselig ikke af alle distinktionerne omkring prædiktion og retrodiktion, kvasi-teleologisk og kvasi-kausal. I stedet tager Linde fat på von Wrights kritik af Hempels forsøg på at opstille en videnskabsteori for historieskrivning; den der går ud på at man kan forklare enkeltstående hændelser ved at udpege hændelsens *antedecentia*/forudsætninger og under givne forudsætninger subsumere det observerede tilfælde under socialhistoriske lovbundetheder.

von Wright hævder mod Hempel at man ikke kan betragte relationen mellem agenternes handlen og motiver/grunde for deres handlen som empiriske, kausale relationer mellem to elementer som er eksterne for hinanden, men at de må betragtes som to begreber der er forbundet gennem en logisk relation som er intern for begge. Relationen mellem mit motiv og min handling består af en meningssammenhæng og ikke af en relation mellem en ekstern årsag og en effekt.

Men spørgsmålet er hvad von Wright ville sige om fx relationerne mellem dispositioner og de enkelte handlinger, som man kunne være tilbøjelig til at tolke som probabilistiske, lovbundne sammenhænge. De står i en vis forstand også i en intern sammenhæng, men det er snarere en kausal relation end en menings-relation. Dispositionen virker ikke alene som en slags konsekvens af den logiske sammenhæng. Om den der vil nå toget og som ved at han er forsinket og begynder at løbe, kan man sige at det er hans mål og hans viden om midlets nødvendighed som bestemmer hans handling, uden at man dermed går udenfor en meningssammenhæng. Men den der løber fordi han er

Fejl! Ukendt argument for parameter.

vokset op i en familie der gennem flere generationer har bestået af budbringere og som stort set ikke ved hvad det vil sige at spadserer eftersom han aldrig har gjort det, kan man vel ikke forstå ved at henvise til den logiske konsekvens som sammenbinder en meningssammenhæng som forklaring. Det er helt enkelt en kraft som virker bagom ryggen på ham, men som alligevel ikke virker som en natur-årsag; det handler om indøvede handlingsmønstre som viljen tager til sig som faste orienteringer som altid allerede virker inden vi tænker os om osv.

Det vil sige at her synes von Wright (i Lindes tolkning) at afvise den løsning som jeg har foreslået ovenfor, nemlig at handlingen er forudsigelig hvis blot man betragter handlingens afhængighed ikke alene af en intention, men også af intentionens determinanter, sådan som von Wright siger det i teksten fra 1983. von Wright fastholder her (1971) at det i første omgang handler om meningssammenhænge.

Det er dog muligt at selv min løsning ville være acceptabel for von Wright, nemlig hvis man respekterer skelnenen mellem en determination som kan udtrykkes i en lovbundethed (natur/naturvidenskab), og en determination som er af en anden slags, nemlig en intern relation. At være besat af teater, stenrig og pensioneret gør det noget mere sandsynligt at billetten bliver købt så snart det bliver kendt at et givet stykke kommer på plakaten. Men alle disse determinanter determinerer min intention indefra, den første selvfølgelig, og de andre som i og for sig er eksterne determinanter, virker her, dvs. i den udstrækning de er en del af min teater-*habitus*.

Men spørgsmålet er om man behøver at presse von Wright på denne måde. Man kan vel helt enkelt argumentere for at frem for alt samfundsvidenskaberne ikke kan leve med en dikotomi som alene regner med to muligheder:

Fejl! Ukendt argument for parameter.

enten en empirisk, kausal relation mellem årsag og effekt eller en logisk meningsrelation mellem handlingen og dens motiv/grund. Vi har behov for en tredje kategori; en kategori som ikke er kvasi-teleologisk eller kvasi-kausal, i den mening at det er det ene, men kan opfattes som det andet, men er noget helt tredje, nemlig en påtrængende meningssammenhæng som ikke virker som intention og motiv, men virker som en årsag.

Lindes eget eksempel er: vi skal forklare at lærerne ikke følger filosofi-læreplanen på gymnasium x, ved årskursus y osv. Blandt forudsætningerne for denne adfærd finder vi at læreplanen er for omfattende til at kunne gennemføres i sin helhed på den tid der er til rådighed osv. Fra læreplansteorien ved vi at i sådanne tilfælde improviserer lærerne deres eget udvalg af elementer fra læreplanen. På sin vis har vi da en forklaring på det vi fra begyndelsen kunne konstatere, nemlig at lærerne kun underviser i udvalgte dele af læreplanen. Forklaringen består af en almen probabilistisk lov om læreradfærden og af et antal forudsætninger som er opfyldt i dette tilfælde, og som medfører at tilfældet falder ind under loven, kan forklares som et tilfælde af loven.

Vi kunne da se dette som et særtilfælde af en universel, social-historisk lov: lærere underviser normalt i hele læreplanen sådan som det er foreskrevet, men i tidsnød tvinges lærerne til alene at undervise i deres eget udvalg af dele af læreplanen. Det særtilfælde vi observerer, falder ind under disse lovbundetheder.

Hempels forslag afvises af von Wright, men af en meget speciel grund som gør at en hel ny side af problemet træder i forgrunden. At anvende modellen af social-historiske lovbundetheder eller kvasi-kausale sammenhænge afvises fordi såvel den generelle lov som særtilfældet opfattes som

Fejl! Ukendt argument for parameter.

gældende for en ekstern determination, en årsagssammenhæng, omend af en speciel slags. Ifølge Linde mener von Wright at sammenhængen mellem årsag og effekt er empirisk, mens sammenhængen mellem grund/bevæggrund og konsekvens er logisk.

Med empirisk menes da vel kontingent og altså bestående af en induktivt registreret fakticitet, men med en vis grad af generaliserbarhed.

Med logisk menes da vel at vi bevæger os inden for betydningernes verden, og at hvis det er agentens mening med sin handling som skal forklare handlingen, så er handlingen en logisk konsekvens ikke alene af agentens intention, men også af alt det som er med til at forme agentens intention, ifølge von Wright (1971).

Det der gør mit køb af billet forståeligt, er at jeg vil i teatret, og ved at billetterne kan blive udsolgt, givet at jeg er teatertosset osv.; alt dette udgør én eneste menings-sammenhæng, ikke en årsagssammenhæng.

von Wright giver selv en udlægning ud fra teater-eksemplet (men da er vi i en diskussion om historieskrivningen og altså per definition om handlingen som allerede fuldbyrdet): hvis jeg havde belæg for at nogen ville gå i teatret, og vidste at han skulle skaffe sig billetter i forvejen, så ville en rimelig forklaring af hans handling være at han handler konsekvent overfor sin intention og overfor hvad han ved om verden i øvrigt. Det er den konsekvens-logik som konstituerer sammenhængen så snart en handling overhovedet kommer i stand.

Det sidste giver os en antydning af et særligt aspekt: den logiske menings-sammenhæng kan meget vel ses som grunden til handlingen, betragtet som indholdet. Det vil sige at det svarer på spørgsmålet om hvorfor det netop er

Fejl! Ukendt argument for parameter.

dét der sker. Men det svarer ikke på spørgsmålet om hvorfor noget overhovedet sker, *at* der sker noget. Intentionen er ikke bare et moment i en meningssammenhæng, men er også en vilje til at skride til værket, til at gøre noget. Og af at det altsammen er yderst meningsfuldt og konsekvent alene, følger ikke at noget vil ske; det er ikke tilstrækkeligt at vi ved hvor fartøjet retter sin kurs, det skal også have en motor som driver det. Det er det som kommer til udtryk når vi taler om målrettethed som en aktiv bevægelse. Det har Aristoteles og Thomas af Acquino meget klart understreget i sammenhæng med *fron_sis*; både fornuften og viljen (og sensibiliteten i kroppen) skal være rettede, og samvirke, for at noget praktisk, fornuftigt skal ske.

Men det virker på mig som om von Wright har en delvis anden opfattelse: når det gælder mennesket, er det den meningsfulde sammenhæng som logisk meningsfuld som også er motiverende, det vil sige er den drivende motor, eller om man vil, som svarer til det der i natursammenhænge ville være årsagen. Det udelukker ikke at det kan være reelle årsager eller kvasi-årsager som determinerer udefra i et andet tilfælde eller i samme tilfælde ved siden af, men intentionen som meningssammenhæng har sin egen for viljen og udførelsen drivende kraft. Eller sagt på en anden måde: når von Wright taler om intention, så taler han om den fornuftige, vejledte vilje. Viljen følger så at sige med. Det som er problemet, det som skal forklares, er hvad det er jeg bestemmer mig til.

Det som med andre ord afvises, er drivende kræfter som virker bagom ryggen på aktørens intention, så længe man taler om at forklare menneskelig handlen som sådan. Det kan jo meget vel være at alle gør bestemte ting som ikke er per intention, men per årsag, men så taler vi ikke længere

Fejl! Ukendt argument for parameter.

om handlinger, men om hændelser, i betydningen naturlige forekomster i verden.

For von Wright er det som indstifter en sammenhæng, den logiske sammenhæng. I teksten fra 1983 tolker von Wright dette som en konsekvens ifølge den praktiske logik.

En adfærds udfald er resultatet af en kombination af en første præmis som er en almen kvasi-lov, og en anden præmis som er at visse vilkår som den første præmis kræver, er opfyldt så konklusionen må være at dette er indtruffet/vil indtræffe. I teksten fra 1971 siger von Wright stadig det han fornægter i teksten fra 1983, nemlig at effekten er logisk impliceret i intentionen, og ikke kun praktisk konsekvent. Forskellen kan virke kunstlet, men er uhyre vigtig. Det handler om hele forskellen mellem at opfatte menneskelig handlen som et spørgsmål om mening alene, og at opfatte den som et spørgsmål om mening indlejret i andet-end-mening, nemlig hele infrastrukturen af naturlig eller social karakter som ikke er uden mening, men heller ikke kun mening.

Linde på sin side drager derimod den underlige konklusion af sit empiriske studie at lærernes rekontekstualisering af en foreskrevet læreplan kan forstås enten 1) som effekter af årsager, 2) som virkeliggørelsen af intentioner eller 3) som konsekvenser af lærernes grunde. Det som måske er mest interessant, er at han skelner mellem type 2 og type 3; muligvis menes dermed at den tredje er den kvasi-teleologiske forklaring.

I Lindes afsluttende kapitel 6 (pp. 91-94) får vi et lille resume af den præsentation af von Wright (1971) som blev bragt tidligere i Lindes bog, men nu med sigte på afhandlingens empiriske del som handler om hvordan man kan forklare lærernes måde at undervise "efter læreplanen", når dette sker på en sådan måde at læreplanen virkeliggøres i

Fejl! Ukendt argument for parameter.

en forvandlet form. Forklaringen på denne forvandling er ifølge afhandlingens resultat hverken kausal eller teleologisk, det vil sige hverken produkt af årsager eller af en bevidst vilje. De forklaringer som afhandlingen kan tilbyde, er retrodiktive forklaringer som bagefter udpeger betingelser som var nødvendige for at det skete skulle ske. Der tales altså om betingelser og ikke om motiver eller grunde. Alligevel mener Linde at disse retrodiktive forklaringer er kvasi-teleologiske eller svagt kausale, så det må vel være tænkt sådan at det handler om socialhistoriske sammenhænge som handlingen er en del af, og som ikke rigtig kan opfattes som bevidst, målrettet handling på gode grunde.

Vi har jo tidligere påpeget at Linde gør holdt ved muligheden for at forudsige handlingen ud fra en samfundsvidenskabelig forklaring fordi denne kun bagefter kan fremarbejde de faktorer som i alle tilfælde er nødvendige, men som ikke med sikkerhed er tilstrækkelige for at fænomenet optræder. Formodentlig betyder dette egentlig at Linde mener at man ud fra denne type af forklaringer ikke kan give handlingsanvisninger eftersom man stadig ikke med sikkerhed kan sige at man ved hvad man skal gøre for at effekten skal indtræffe.

Der er noget i disse generaliseringer som ikke stemmer. Linde må vel mene at naturligvis findes der i hvert enkelt tilfælde (en lærer, en skole, et skolesystem) en del faktorer som virker som årsager, en del faktorer der virker som intentioner, og en del faktorer der virker som kvasi-årsager, i en samlet forklaring af den undervisning som faktisk indfinder sig under en given læreplans regimente.

Alligevel siger Linde at de forklaringer han i afhandlingen har kunnet give på sine tre *cases* fra gymnasieskoler i Tanzania og Sverige, alle er retrodiktive og

Fejl! Ukendt argument for parameter.

altså kvasi-teleologiske. Er det fordi de andre muligheder ikke er blevet studeret, ikke findes eller ikke kan findes?

Det er også en mærkelig måde Linde benytter sig af von Wrights begreb *retrodiktiv*; hos von Wright betyder det *forklaringen efter festen* som ikke er en *forudsigelse af festen*, kun fordi forklaringen er adækvat, men ikke fuldstændig nok til at tillade en forudsigelse af resultatet, dvs. uddrage handlingsanvisninger af dem, på den måde som det er muligt i naturvidenskaberne. Men von Wright siger jo intetsteds at probabilistiske forudsigelser ikke er mulige. Han siger bare at disse probabilistiske forudsigelser skal respektere strukturen af menneskelige handlinger, og den er af en sådan art at det egentlig ikke handler om forudsigelse af en ekstern effekt, forårsaget af en empirisk faktor, men om graden af nødvendighed i meningssammenhængen eller logisk konsekvens. Egentlig har von Wright intet mod hverken forudsigelser eller probabilisme; det han har noget imod, i det mindste i teksten fra 1971, er at man udvisker forskellen mellem bevidst frivillig handlen på bevidste grunde og adfærd eller hændelser som kommer i stand på en anden måde.

Hos Linde handler det om at konstatere at i det foreliggende empiriske studie kan man ikke forklare det faktisk observerede udvalg og organisering af indholdet i undervisningen ved at påberåbe enten kun agenternes intentioner/målrettethed (teleologiske) eller kun årsager bagom ryggen på agenterne (kausale forklaringer) (hvilket da skulle være to forskellige typer af forudsigelser). Der skal en tredje type af forklaringer til. Man kan udelukkende give forklaringer i form af retrodiktationer. Det vil sige ved at angive grunde som i alle tilfælde er nødvendige, men som hvis de står alene, måske ikke er tilstrækkelige til at udløse effekten.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Betyder det at man ifølge Linde må afstå fra en hvilken som helst forudsigelse, det vil sige må afstå fra en hvilken som helst lovbunden sammenhæng, selv hvis man med dette skulle mene probabilistiske sammenhænge af social-historisk karakter? Ifølge både von Wright (1971) og von Wright (1983) virker dette som sagt fuldt muligt. Det bliver dog ikke klart hvorfor Linde ikke følger von Wright på dette punkt, men udelukkende nøjes med retrodiktion. Måske har det at gøre med den empiri Linde har, og som udelukkende består af fuldbyrdede fakta. Men Linde taler jo principielt. Det betyder ikke kun at man i dette tilfælde taler om retrodiktion, men at man principielt mener at man kun kan tale retrodiktivt om den type af fænomener. Betyder det så at rekontekstualiseringen af en læreplan principielt er helt og holdent uforudsigelig?

Måske er det Linde egentlig mener, noget andet, nemlig at den forklaring af sådanne fænomener som anses for at være den eneste mulige, er en forklaring som på samme tid er kvasi-teleologisk og kvasi-kausal, hvilket er det samme eftersom von Wrights definition af kvasi-teleologisk/kvasi-kausal i alle tilfælde er at forklaringen er kausal, men formuleres i teleologiske termer, respektive er teleologisk, men formuleres i kausale termer. Dette ville være o.k. hvis Linde præciserede hvad der da menes med kvasi-teleologisk respektive kvasi-kausal, men det gør han ikke.

I sin bog inddrager Linde derimod afslutningsvis pludselig von Wright (1983) på nogle få linjer, nemlig ved beskrivelsen af handlingens kognitive side som en praktisk følgeslutning eller ræsonnement. Ifølge Linde indfører von Wright dermed et nyt begreb i sin diskussion af forklaringen på handlinger.

Da får vi hos Linde en slags totrins-raket: den umiddelbare forklaring har karakter af en logisk sammenhæng

Fejl! Ukendt argument for parameter.

mellem at intendere et mål og at have kundskab om det middel som er nødvendigt for at opnå målet (teleologisk). Men i bund og grund er det som forklarer handlingen, den intention om et mål som den handlende har, samt hans viden om den logiske sammenhæng mellem målet og handlingen som middel. Det er tilsyneladende ikke målet, men i virkeligheden konsekvensen som forklarer handlingen.

Og det nye ved denne model skulle da være at på den ene side betragtes handlingen som logisk konsekvent med de gode grunde den handlende har, og på den anden side at eksterne determinanter indføres i forklaringen.

Vi har altså direkte en intention og en viden. Men selve *intentionen* (og valg af middel?) formes af:

1. *behov (wants)*: refererer til det man stræber efter her i livet
2. *pligter (duties)*: refererer til det normative tryk man udsættes for (hvilket måske kan opfattes som normernes eget kategoriske imperativ og ikke som et socialt tryk). Det virker som om von Wright mener de behov eller ønsker og forpligtelser vi har, kender til og har assumeret som vore egne. Altså: determinanter indefra (Linde siger: eksterne)
3. de *færdigheder (abilities)* man har til at udføre de tænkte handlinger og som sætter grænser for ens frihed
4. de *chancer (opportunities)* som tilbydes i en given *situation*.

Spørgsmålet er hvordan disse andengrads-faktorer virker. Determinanterne 3 og 4 må vel i første omgang anses for at være eksterne (se gennemgangen af von Wright 1983 herover).

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Man skulle jo fortsat kunne sige at de ikke uden videre er eksterne selvom de ikke er skabende sådan som den fri intention, fordi man kunne sige at de kun virker for så vidt som vi opfatter dem og lader dem virke. Men under alle omstændigheder er der hér tale om eksterne *constraints*. Og ikke at forglemme, som Bourdieu plejer at understrege, de ydre betingelser sætter selv også grænserne for hvad og hvordan ting og sager opfattes og assumes. Har man ingen kapital, tænker man ikke som en kapitalist.

Skønt det er måske sådan at i von Wright (1983) er det først med sociale institutioner og regler at de eksterne determinanter bringes på banen.

Når Linde slutteligen refererer Lindblads paper fra 1987 som kilde til ideen om at benytte sig af von Wright (1983), så dukker referencen til *frame factors* op, som eksterne determinanter udover handlingens interne determinanter.

Derefter kommer der en reference til Lindblad & Carlgren (1991) som når det kommer til stykket er den vigtigste. Her handler det om at rekonstruere hvordan lærernes praktiske ræsonnement har været, når den handling kom i stand som forskeren bagefter skal forklare. Det vil sige at von Wrights *practical reason* indplaceres i *teacher thinking*-traditionen.

Jeg tror at dette er en væsentlig forskydning i perspektivet. von Wrights praktiske ræsonnement er ikke aktørens, men forskerens heuristiske rekonstruktion af aktørens ræsonnement, og det er en helt anden sag.

Konklusionen bliver da at hvis vi kender til de eksterne determinanter på den ene side og lærerens måde at tænke på på den anden, så kan vi forklare både lærerens intention og de handlinger den afføder. Med eksterne determinanter menes her faktorer som virker uproblematisk fordi de tages for givet p.g.a. socialisationen, eller virker sådan som

Fejl! Ukendt argument for parameter.

læreren fortolker dem. Det vil sige at de alligevel egentlig virker indefra. Altså, læreren skaber dem ikke, men bestemmer hvordan de slår igennem.

Forstår jeg von Wright ret, så kan disse *frame factors* virke enten som interne determinanter eller som eksterne determinanter, mest institutionaliserede sådanne, som jo i princippet stadig virker via internaliseringen, via at jeg opfatter dem, anerkender dem og forholder mig til dem, også selvom jeg ikke skaber dem. Så de ind-op-tages så at sige i min intention og valg af midler. Eller man kan se det som at de snarere determinerer selve intentionen og valget af midler. Så på spørgsmålet: hvorfor handlingen? Er svaret: afhængig af intention og middelkundskab. Hvorfor netop denne intention og dette middel? Afhængig af behov, pligter, færdigheder og chancer i en her og nu-situation. Men hvordan formes vore behov, pligter, færdigheder og chancer i den unikke situation under stadig forandring? Af blandt andet at regler/normer og institutioner som vi lever under og er socialiseret til så de virker enten indefra eller som sanktioner osv.

Det virker på mig som om von Wright i alle tilfælde ser på disse *wants, duties, abilities and opportunities* i den givne situation som *constraints* som determinerer intentionen og videnen. Men de er interne determinanter for intentionen.

De interne determinanter, *frame factors*, opfattes som determinanter for netop intentionen/opfattelsen af situationen; at nogen effektivt vil noget bestemt og bedømmer situationen på en vis måde, afhænger af hvad det er for behov og ønsker han har, hvilke forpligtelser han har, hvad han har færdigheder til at gøre, og hvad han i en given situation bedømmer der er chance for at gøre. Man tænker

Fejl! Ukendt argument for parameter.

sig at dette på forskellige måder er med til at bestemme hvad han i sidste ende effektivt kommer til at gøre. Enten sådan at alt dette virker via en bevidst perception af alle disse faktorer eller via en mere før-bevidst perception som i Bourdieus *habitus*-begreb. Tænker man sig virkningen af disse determinanter direkte, ikke formidlet af nogen form for bevidsthed, går man udenfor rammen for menneskelig handlen.

Netop i en tekst fra p. 52 i *The Logic of Practice* som Lindblad citerer i Huberman *et al.* (1996)⁴¹, siger Bourdieu i hvert fald at det som er objekt for kundskab, er konstrueret, men at princippet for konstruktionen er en *habitus*, det vil sige en praktisk orientering. Dette er i alle tilfælde noget helt andet end at påstå at *teacher action* er bestemt af *teacher thinking* som i sin tur er bestemt af eksterne determinanter. Spørgsmålet er om det er *teacher thinking* (opfattet som *practical reasoning*) eller *teacher habitus* som er mellemedet. *Og dette er ikke alene et spørgsmål om implicit eller eksplicit, men om hvad det er der slår igennem - "mening" eller noget andet end "mening", eller både og.*

I samme omgang får vi også et andet problem, nemlig når von Wright og de som er inspireret af ham, opfatter det sociale som det normative og det normative som det regelfølgende. Bourdieus *habitus*- og praktikteori er opfundet som alternativ til denne forestilling. Det handler ikke om at følge en regel, og det sociale er ikke kun normer (jf Callewaert 1994 eller 1995).

I Huberman *et al.* (1996) bringer Lindblad et citat fra

⁴¹ Lindblad, S. (1996): "Towards a Social Understanding of Teachers: Swedish Positions and Experiences". In: Huberman, M., C.L. Thompson, S. Weiland (eds.): *International Handbook of Teachers and Teaching*. Kluwer Publishers, Amsterdam, pp 337ff.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

von Wright (1983) som opsummerer dette:

"...this interplay between situational change, intentionality, ability, and a motivational and normative background"

At von Wrights model ikke er den samme som Bourdieus, men ligger nærmere Bourdieus *habitus*/felt, fremgår af von Wrights bemærkning om at denne model af forklaring kun holder for adfærden/handlingen *under stabile forhold*. Det er disse stabile forhold som *habitus* er indersiden af.

I "Explanation and Understanding of Action" (von Wright 1983, pp. 53-66) skelnes der mellem grunde til at gøre noget som er interne (min intention, for min målsætnings skyld), eller eksterne grunde, dvs. for en *face to face*-opfordrings skyld, eller for institutionaliserede opfordrings skyld (ordre, regler, normer, sæder, mode, traditioner osv.).

De sidste bestemmer jo kun min intention i den udstrækning de ikke alene eksisterer, men erkendes af mig som gældende for mig, dvs. som internaliserede og praktisk tilegnede og anerkendte. Og de tillader en forudsigelse af handlingen som egentlig ikke er en forudsigelse (prædiktion) af handlingen, men en antagelse af varigheden over tid af de internaliserede eksterne determinanternes virkning. Det er den slags gode grunde vi har til at kunne forudsige adfærden selvom der ikke findes nogen kausal sammenhæng. Der findes en slags psykologisk lovbundethed som sammenknytter grunde til at gøre det (*reasons*) med handlingen (*action*) og en række fakta (*frames*) om mig selv (færdigheder, karakter, opfostring, placering i situationen). Givet at jeg er den jeg er, så vil jeg overrække saltkarret hvis jeg bliver spurgt (jf von Wright

Fejl! Ukendt argument for parameter.

1983, p. 60).

Sandsynligvis er det ordet *frames* som har suggereret koblingen til *frame factor theory* hos Lindblad & Carlgren og senere hos Linde. Men da er det nok ret vigtigt at notere sig at von Wright ikke længere taler om en logisk sammenhæng, men om en psykologisk lovbundethed. Det vil sige at vi i princippet er gået over til det empiriske. Og efter min mening behøver den model yderligere komplettering med Bourdieus materielle betingelser og praktik i habituel form.

Men sagen er den, siger von Wright, at det er ekstremt vanskeligt at kunne fastholde at det enkelte individ under sådanne betingelser overhovedet ikke kan handle på anden måde, eller overhovedet ikke kan lade være. *De facto* må man stort set altid regne med at vedkommende alligevel kan afvige eller lade være. Det er ekstremt vanskeligt at have en total dækning af alle de relevante faktorer; vidste man alt, kunne man forudsige alt med 100% sikkerhed.

Men, siger von Wright, da har man også skiftet model, og er i virkeligheden begyndt at tænke i retrodiktive termer. Det vil sige, man ved alt/kan vide alt fordi handlingen allerede er et faktum. Men vi diskuterer jo netop den hypotese at handlingen endnu ikke er et faktum, at der altså i det mindste findes den usikkerhedsfaktor som gør at vi ikke 100% sikkert ved hvordan samspillet mellem intention, socialisering og alle omstændigheder vil blive opfattet, forarbejdet, virke osv.

Det vil sige at vi har postuleret eksistensen af en psykologisk lovbundethed på grund af at vi naturligvis bagefter kan sige at alt på en eller anden måde har sin årsag/grund. Men dette er en tautologi, ikke en analyse, for det er sandt, inklusive at i sidste instans kan handlingen uden grund være forklaringen...

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Bourdieu ville sige at ganske vist handler det ikke om en lovbundethed, end ikke en kvasi-sådan, og allermindst handler det om noget som kan forstås i termer af psykologi. Men af den grund kan man ikke bare lade det ude af betragtning som forklaring/forståelse/forudsigelse. For det man da i alle tilfælde kan benytte det til, er at beskrive det indviklede samspil af forudsætninger, realiteter og måder at (be)møde situationen som giver, i individualistiske termer, probabiliteter af en relativt konstant slags. Når man siger at chancen for at et arbejderbarn afslutter en eliteuddannelse er 40 gange mindre end chancen for at et barn fra en topbedsmandsfamilie gør det, så har man sagt noget som har en prognostisk værdi og en forklaringsværdi. Men hvordan alle indblandede faktorer virker så resultatet bliver sådan, kan ikke udtrykkes i termer af årsag/effekt//grund/intention på en enkel måde.

Som sociolog foretager man ikke en absolut skelnen mellem prognostisk og retrodiktivt, og man er mindre interesseret i at kvalificere sine udsagn i termer af naturlove eller ideografiske beskrivelser eftersom den sociale verden man arbejder med, ligger et andet sted, nemlig i en dimension der hedder det menneskeligt træge.

Men den væsentlige forskel ligger nok i at Bourdieu, uanset om det er tænkt prognostisk eller retrodiktivt, har en mere radikal opfattelse af forskellen mellem en teoretisk forklaring og en praktisk sans. Mange af vore diskutanter forbigår dette aspekt når de henviser til *fron_sis*. For selv von Wrights praktiske ræsonnement er stadig i Bourdieus termer en teoretisk forklaring og ikke klogskab i aktion. De første 100 sider af *The Logic of Practice* handler jo om dette, at det ikke (alene) er spørgsmålet om forskellen mellem et teoretisk og et praktisk ræsonnement, men handler om forskellen mellem ræsonnement og noget andet

Fejl! Ukendt argument for parameter.

end ræsonnement, om forskellen mellem en socialiseret praktik i aktion og forskellige typer af kognitive rationaliseringer og efterrationaliseringer.

Tingene bliver endnu mere komplicerede hvis man som jeg og Karin Anna Petersen skelner mellem praktik/kunst/teknologi/videnskab, eller snarere skelner mellem det kognitive moment som ledsager alle fire. Da får man former af praktisk viden som er forskellige fra von Wrights hverdagslivets praktiske ræsonnement eftersom de er knyttet til professionsspecifikke universer som involverer systematisk specialviden, og som sådanne opviser de aspekter som for Bourdieu er typiske for den teoretiske tilgang. Hvis jeg skal lære mig at benytte et computerprogram, gør jeg det i første omgang med fingeren i instruktionsbogen.

Lindes slutkapitel tager brodden af alt det han selv har undersøgt, og af hvad von Wright siger, ved at blande alle von Wrights distinktioner sammen.

Det betyder at det heller ikke er særligt opklarende når i sidste instans von Wrights praktiske ræsonnement tages i ed eftersom dette skulle være en model som arbejder med handlinger relateret til grunde, men som siden accepterer eksterne determinanter. Hvordan det? Ved siden af grunde som interne determinanter, eller som determinanter af disse grunde? Og i så tilfælde, som grunde eller som årsager til grunde? Linde siger at behov, pligter, færdigheder og chancer bestemmer intentionen - underforstået ved siden af hinanden og sammen med grundene? Eller som en grund?

Linde siger at Lindblad (1987) skulle bygge på von Wright, at også Lindblad skulle have samme kombination af eksterne og interne determinanter af lærerens håndtering af læreplanen, hvilket også skulle være typisk for *frame*

Fejl! Ukendt argument for parameter.

factor theory.

Lindblad & Carlgren citeres for at påpege at praktisk ræsonnement-modellen kun kan forklare den del af håndteringen af læreplanen som viser tilbage til en given aktør som har kontrol med sagen, hvilket gør at man ikke kan anvende modellen til at forklare determinanter som ligger udenfor lærernes kontrol.

Umiddelbart skulle man tro at dermed udgår alle von Wrights dimensioner eller variabler, for læreren kontrollerer naturligvis ikke behov, pligter, færdigheder og chancer som siges at co-determinere hans intentionelle handling på gode grunde.

Man kan højst regne med at von Wrights fire dimensioner eller variabler ikke determinerer handlingen automatisk, bagom ryggen, samtidig med at de virker afgrænsende på adfærdsplan, virker inspirerende på det praktiske ræsonnement som ledsager. Lindblad & Carlgren siger at de eksterne determinanter virker per implicit socialisation eller per eksplicit tolkning. Det vil sige at de virker sådan som de ses fra lærerens indfaldsvinkel.

III. Diskussionen i Apel, K-O. (1979): *Die Erklären-Verstehen-Kontroverse*

Det som Apel i første omgang trækker frem som von Wrights bidrag siden teksten fra 1971, er noget andet end det vi har diskuteret hidtil, nemlig at ideen om en forståelse af intentionel handlen og en forklaring af kausale sammenhænge forudsætter hinanden for så vidt som selve ideen om kausale sammenhænge har ideen om at vi kan gribe ind i en kausal sammenhæng som forudsætning. Det er vor egen erfaring af at vi kan gøre noget ved at gøre

Fejl! Ukendt argument for parameter.

noget andet (hæve armen for at åbne et vindue for at det skal blive køligere i rummet) som giver os indsigten i at noget kan være effekt af en årsag foruden at være resultatet af vort indgreb, og at det er den sammenhæng som også vort indgreb betjener sig af. Men selve vort indgreb er ikke en kausal sammenhæng, men en intentionel handling. Så snart vi ikke opfatter alle disse indsigter som empiriske generaliseringer af tilfældige forekomster i verden, produceret i vort intellekt af erfaringen af disse kontingente fakta, men opfatter dem for det de er, nemlig gennem refleksion vundne indsigter i de universalpragmatiske mulighedsbetingelser for erfaring og indsigt overhovedet, har vi fastslået denne gensidige forudsætning af forståelse af en handlingens mening og forklaring af en adfærds/hændelses årsag. von Wrights ide er at jeg, når jeg åbner et vindue for at få frisk luft, gennem en intentionel handling manipulerer en mulighed som ligger i et kausalt system som bl.a. omfatter min senso-motoriske organisme, temperaturforholdene, bygningsforholdene osv.

I hele den ovenstående diskussion er jeg ikke gået ind på dette grundlæggende udgangspunkt, men er tværtimod gået direkte på konsekvenserne for diskussionen af forståelse versus forklaring. Men et af de aspekter som Apel fremhæver, er netop den retrodiktive karakter af samfundsvidenskabelige forklaringer. Apel mener at anledningen til at en samfundsvidenskabelig forklaring ikke kan være prognostisk på samme måde som et tilfælde der falder ind under en naturlov, er at der er et spring fra at udpege alle de betingelser som er nødvendige, til at udpege det som gør at det 'nødvendige' også faktisk indtræffer eftersom vi da bevæger os til et helt andet domæne, nemlig det som kontingent materialiserer sig i verden ud fra hvad hver og en af os kan finde på.

Fejl! Ukendt argument for parameter.

Sagt yderst forenklet: det er helt rimeligt at antage at Staf Callewaert vil føre Bourdieu på tale på enhver konference, men én gang kunne det jo være at han tav stille, uden grund.

Fejl! Ukendt argument for parameter.